आर्यसप्तशतिका

गोवर्धनसप्तशतिका

२८५

६१पत्राणि

गोवर्द्धनसप्तशती । का०

पाठक वैद्यनाथस्येदम् ।

११.

नं. ३८

गोव.
१
द्वि ३

॥ ई० ॥ श्रीगणेशाय नमः ॥ ॥ श्रीसरस्वत्यै नमः ॥ ॥
श्रीमेरिरामगुरुचरणेभ्यो नमः ॥ ॥ पाणिग्रहे पुलकितं वपुरैशं भूतिभूषि
तं जयति ॥ अंकुरितमनोभूर्यस्मिन् भस्मावशेषो पि माबमसंवरण[illegible]
षमिदमितिसातंकैः पितामहेनोक्तः ॥ प्रातर्जयति सलज्जः कज्जलमलि
नाधरः शंभुः ॥२॥ जयति प्रियापदांते गरलग्रैवेयकः स्मरारातिः विषमवि
खविशान्निवशारणं गलवद्धकरवालः ॥३॥ जयति ललाटकटाक्षः शशि
मौलेः पक्ष्मलः प्रियाप्रणतौ ॥ धनुषि स्मरेण निहितः सकंटकः केतकेषुरि

एम
१

व॥४॥ जयति जटाकिंजल्कं गंगामधुमुंडवलयवीजमयं ॥ गलगरलपं
कसंभवमंभोरुहमाननं शंभोः॥५॥ संध्यासलिलांजलिमपि कंकणफ
णिपीयमाननमविजानन्॥ गौरीमुखार्पितमना विजयाहसितः शिवो ज
यति॥६॥ प्रतिबिंबितगौरीमुखविलोकनोत्कंपशिथिलकरगलितः॥ स्वेद
भरपूर्यमाणः शंभोः सलिलांजलिर्जयति॥७॥ प्रणयकुपितप्रियापदलाक्षा
संध्यानुबंधमधुरेंदुः॥ तद्दलय कनकनिकषग्रावग्रीवः शिवो जयति॥८॥
पूर्णनखेंदुद्विगुणितमंजीरा प्रेमशृंखला जयति॥ हरशशिरेखा गौरीचरणां

गोव॰
२

गुलिमध्यगुल्फेषु॥ ८॥ श्रीकरपिहितं चक्षुः सुखयतु वः पुंडरीकनयन
स्य॥ जघनमिवेक्षितुमागतमब्जनिभं नाभिसुषिरेण॥ ९॥ श्यामं श्रीकुच
कुंकुमपिंजरितमुरो मुरद्विषो जयति॥ दिनमुखनभ इव कौस्तुभविभाकरो
यद्विभूषयति॥ १०॥ प्रतिबिंबितप्रियातनुसकौस्तुभं जयति मधुभिदो वक्ष
पुरुषायितमभ्यस्यति लक्ष्मीर्यद्वीक्ष्य मुकुरमिव॥ ११॥ केलिचलांगुलिलं
घितलक्ष्मीनाभिमुरद्विषश्चरणाः॥ स जयति येन कृता श्रीरनुरूपा पद्मना
भस्य॥ १२॥ रोमावली मुरारेः श्रीवत्सनिवेशिताग्रभागावः॥ उन्नालिनाभि

राम
२

8

नलिनं द्यावेवोजायमपहरतु॥२४। आदावस्मिन्तंत्रीचौतां विपंचीमिनत्रयी
गानन्दमधुरं तुरंगवदनो चित्तं हरिर्जयति हरिस्तु(?)द्धौ॥२५॥ स जयति महावराहो
जलनिधिजठरे चिरं निमग्नायाः येनोद्धे रिव सहसा फणिगणलैवलाद्भुत(?)जाधरा
ब्रह्माण्डकुम्भकारं भुजंगाकारं जनार्दनं नौमि स्फारे यत्फणि चक्रे धराधारावलि यं
वहति गौरी जंघा काण्डः शिरसा चरणस्य श्रीपते जयति शंकरपर्यं कजितो॥
जीरस्तन्भः स्फारस्त्वेव॥२८। उन्नाल नाभिपंकेरुहइव ये नाव भाति शंसुरपि जयति
पुरुषायितायास्सदानन्दं शैलकन्यायाः॥१९॥ अंकनिलीनगजाननशंकाकुल

गोव.
३

वागुल्लेख स्तवसनो मसिनहर करकालितो हिमगिरितनयाप्रालम्भो जयत: २० कटोग्वितो
पिठं कृतिमात्रालेरलाह: पदान्ति के पतित:, यस्याश्चन्द्र शिरवः स्मरत्यलम्भिजि सो जयति साचरणो
२१। तानसुरान्नयिह हरि मपि तंवन्धिक पदकैटभारूपम्॥ धो यीद्विंवा धरमधुलब्धो: पीयूष
3 मपिमुमुचेररदैवर्तितबरल्म स्फुजि वहुं माये जहन्ति कैटभारू पम् जयति सुरासुर हासिता
लज्जाति सेदलणलली: २३। तल्पी कृता हेर गरिमनगरुडो हराम्भुहतविधि जयति
कालपरतपीतप्रासोरागान्धाया: प्रप: केलि; २४। सेरानने नहरत्वां स्वहमाकारो वेदिना
कलितम् जयति ~~पुराणाय चेताया: कमलाया: केरसाधणनम् २५। कृतमात तके लिकु~~
~~क प्री प्रीत प्रीतस्या सरि दारा~~

स

तिपुरुषायितायाः कमलायाः कैटभीधायानं ॥ २५ ॥ कृतकांतिकेलिकुतुकश्रीशीतश्वासे
कनिद्राणस्य ॥ श्वोरितविततालिरुतो नाभिसरोजेऽधिजयति ॥ २६ ॥ एकरदद्वैमातुरनि
स्त्रिगुणचतुर्भुजोऽपि पंचकरः ॥ जयषण्मुखनतमसप्रच्छदगंधिमदाष्टतनुतनय ॥ २७
मंगलकलशाद्वयमयकुंभमदंभेन भजत गजवदनं ॥ यद्दानतोयतरलैस्तिलतु
लनालं विरोलंबैः ॥ २८ ॥ याभिरनंगः साभीकृतस्त्रियो स्त्रीकृताश्च तायेन ॥ वाम्याच
रणप्रवणौ प्रणमत तौ कामिनीकामौ ॥ २९ ॥ विहितघनालंकारं विचित्रवर्णावली
मयस्फुरणं ॥ शक्रायुधमिव वक्रं वल्मीकभुवं कविं नौमि ॥ ३० ॥ व्यासगिरां निर्यासं

जीव
४

सारं विघ्नस्य भारतं वंदे ॥ भूषणतयैव संज्ञां यः दधिक तां भारती वहति ॥ ३१ ॥ सति काकु
त्स्यकुलोन्नतिकारिणि रामायणेपि किं काव्यं ॥ रोहति कुल्या गंगापूरे किं बहुरसे
वहति ॥ ३२ ॥ अतिदीर्घजीविदोषाद्व्यासेन यशोपहारितं हंत ॥ कैर्नोच्येत गुणाढ्यः स
एव जन्मांतरापन्नः ॥ ३३ ॥ श्रीरामायणभारतबृहत्कथानां कवीन्नमस्कुर्मः ॥ त्रिस्रो
ता इव सरसा सरस्वती स्फुरति यैर्भिन्ना ॥ ३४ ॥ साकूतमधुरकोमलविलासिनीकंठ
कूजितप्राये ॥ शिक्षासमयेपि मुदे रतलीलाकालिदासोक्ती ॥ ३५ ॥ भवभूतेः सं
बंधाद्भूधरभूरेव भारती भाति ॥ एतत्कृतकारुण्ये किमन्यथा रोदिति ग्रावा ॥ ३६ ॥

राम
४

यस्य· अस्ते· मरणे· धर्मकर्म· संकुचितमेव।। अथवा· यस्य· अधर्मकर्म· संकुचितं· आस्ते।। अथवा· धर्मकर्म· सम्यक्
प्रकारेण· को पृथिव्यां· चितं· व्याप्तमास्ते=२
=अक्षराणां मैत्री· स्ववर्गोऽनुप्रासादि नैकधा भजंतीति भाजः प्रक्षे· अक्षराणां· प्रीतिं =४

जाता शिखंडिनी प्राक् यथा शिखंडी तथावगच्छामि॥ प्राग भ्यमधिकमाप्तुं वाणी
वाणोव भूवेति॥ ३७॥ यं गणयंति गुरोरनुयस्यास्ते धर्मकर्म संकुचितं॥ कविमहम
शान समिव तं तातं नीगांवरं वंदे॥ ३८॥ सकलकला: कल्पयितुं प्रभु: प्रबंधस्य कुमु
दबंधोश्च॥ सेन कुलतिलक भूपतिरेको राकाप्रदोषश्च॥ ३९॥ काव्यस्याक्षर मैत्रीभा
जोन्यच कर्कशानन्यवशाम्याः॥ राष्ट्राअपि पुरुषा अपि साधव एवार्थबोधाय॥ ४०॥ वंशे
गुणाढ्यवनविशातिदोषोरसभावितेस तां मनसि॥ रसमपितुन प्रतीच्छति वहुदोषः सं
निपाती वा॥ ४१॥ विगुणोपि काव्यबंध: साधूनामाननं गतः स्वदते॥ फूत्कारोपि सु

चालनीतितउः पुमा॰ ... रः ॥२॥४ अमृततुल्यं। पक्षे॰ अमृतस्य॰ प्रायो॰ बाहुल्यं यत्र ॥४॥४ सुर सो योऽर्थः तन्मयं॰ पक्षे सुराणां सार्थस्तन्मयं ॥४
॥ ६ ॥ अकलितः॰ अगृहीतः शब्दालंकारो यया। अनुप्रासादिः। पक्षे शब्दकारि भूषा नूपुरादि र्यया।

वं रौरन्नुद्यमानः श्रुतिं हरति ॥४२॥ स्वयमपि भूरिच्छिद्रश्चापलमपि सर्वतोमुखं तन्वन्नु ॥ तितउरस्तु खलस्यापि पिशुनो दोषस्य विवेचनेन धिकृतः ॥४३॥ अंतर्गूढानर्थानव्यंजय तः प्रसादरहितस्य ॥ संदर्भस्य नदस्य च न रसः प्रीत्यै रसज्ञानां ॥४४॥ यदसेवनीयम सतामनृतप्रायं सुवर्णविन्यासं ॥ सुरसार्थमयं काव्यं त्रिपिष्टपं वा समं विद्वः ॥४५॥ सत्कविरसनासूर्पीनिस्तुषतरशब्दशालिपाकेन ॥ तृप्तो दयिताधरमपि नाद्रियते का सुधा दासी ॥४६॥ अकलितशब्दालंकृतिरनुकूला स्खलितपदनिवेशापि ॥ अभि सारिकेव रमयति सूक्तिः सोत्कर्षशृंगारा ॥४७॥ अध्वनि पदग्रहपरं मदयति हृदयं न

अनुकूला॰ प्रि॰ रुचिः। रसप्रत्यायिका यि। अस्खलितः पदानां निवेशो यस्याः। पक्षे॰ अनुकूलं॰ नदीकूलमनु तत्र स्था यि॰ अस्खलितः चरणनिवेशो यस्याः॥ ...

शंकुः कीलेसकलुषे

मपदिश तुहीयतामोजः॥ तदपि न मुंचति सत्वां वसुधाछायामिव सुधांशुः॥ ८९॥ प्र
तिचापलं बितन्वन्नंतर्निविश्य नूनिकामकाठिन्यः॥ मुखरयसि स्वयमेतां सहृत्त्वां शंकु
रिव ध्वांतं॥ ९०॥ अंगे पुंजीर्यति परं रवं जनयूनो मनोभवप्रसरः॥ न पुनररनं तर्गभि
तानि धिनिधरामंडले केलिः॥ ९१॥ अंधत्वमंध समये बधिरत्वं बधिरकाल आलंबा
॥ श्रीकेशवयोः प्रणयी प्रजापतिर्नाभिबास्तव्यः॥ ९२॥ अयि कोषकारकुरूबेवने चर
णं पुरे गुणोकारं॥ यन्नविदार्य विदारित जठरस्त्वं सखलु तेलामः॥ ९३॥ अगी
तमहिमा लंघितगुरुरघ नेहः स्तानधयविरोधी॥ दृष्टा कीर्तिस्तस्याः स्वयि रागम
यंन

३ कोषः स्रादंबधवधनिबंधः पक्षेकीटविशेषः ३ = २ विदार्य विहृत्सु अर्थे विदारित जठरः धनवत्वम्रमेण पक्षे तेंतुवत्

नायिकाप्रेमभरं नायकं दूतीस्र

१ ... त्वयि विषयिणी अकीर्त्यि स्वसः

राम
५

=ज्ञातकटाक्षाभिप्रा
=२=चतुरपि तवका
=५=स्वभा·प्रभा·तरल

गोब·।५
।।

=२=मनसः प्राशयः।=३

मधुपीत्यनेनज्ञा=
=नरणहितंधन्यते=

=२=कश्चिद्द्दृग्विजयोधृ
=२=भ्रूराः·दलिताः·प
=२=णः·हस्तिनः·पदे

यः पुरुषः। असतीकटाक्षगोचरं·अन्यं·अज्ञातवदाशोरायं·वक्ति। असतीति। तथा च। असतीकटाक्षा[redacted]ऽभिप्रायं·असार्थं तन्न्यं·वार्तेति भावः।=२=।=५=दुष्टस्वभावंनायकंवक्ति।। अयीति।। यतः सौभाग्यवन्·अतस्तदासक्तिर्युक्तैवकुतुकतरला·नतु स्वभावदिदृशा·सारेण·ख्यातितेऽस्थितयेत्यर्थः। यद्वा·सौरस्यया·भा·छाया·तदनुसारेण·तत्तुल्यतयेत्यर्थः। मधुपीपक्षेस्पष्टं।।=५=

ण निरपेक्षः। ई४। अपराधादधिकंमांव्यथयतितवकपटवचनरचनेयं। राज्ञां तंतो न तथास्मचीव्यथवेदनायाहृकू। ई५। असती लोचनमुकुरेकिमपि प्रतिफलतियन्मनोवृत्तिं। सारस्वतमपि चक्षुःसतिमिरमिवतन्नलक्षयति। ई६। अन्यमुखेदुर्वादोयः प्रियवचनेसएवपरिहासः। इतरेंधनजन्मायोधूमःसोगुरुभवोधूपः। ई७। अयिसुभगकुतुकतरलाविचरंती सौरभानुसारेण। त्वयि मोहाय वराकीपतितामधुपीवविषकुसुमे। ई८। अयिमुग्धगंधसिंधुरराकामात्रेणदंतिनोदलिताः। उपभुंजतेकरेणुः केवलामिहमत्कुणाः करिणाः। ई९।

[redacted]राज्ञा नमन्योत्स्यानिवर्तयति। अयीति। मुग्धः सुंदरोयोगंधसिंधुरः·गंधगजः·तत्संबोधनं·ते·इत्यर्थः·राकामात्रेण·दंतिनः·हस्तिनः·पक्षे·विप
स्थापिताः। तथा च प्रबलानांवचार्थंते ... मत्कुणाः·दंतहीनाः·पक्षे·श्मश्रुहीनाः·षंढप्रायाः·
कर·प्राणिनः·करेणुः·करिणी·पक्षे·केमस्तके·रेणुः·मद्धूली·उपभुंजते·उपभोगं·पक्षे·वहनंकुर्वंती·सयर्थः·तेन तेषां जीवनं मद्दहनमात्रे·णेति भावः।
=१=मत्कुणोनिर्विषाणोमे·निःश्मश्रुपुरुषेपिचेतिविश्वः।=९=

रम
५

अथ विनयवामनतनुर्विलंघते गेहदेहलीं नववधूः ॥ =यस्याः पुनरारभटी कुसुंभवाटी वि
जानाति ॥ ७० ॥ अंतर्गतैर्गुणैः किं द्विचा अपि पत्रसाक्षिणो विरलाः ॥ सगुणो गीतैर्यदसौ
वनेचरं हरिणमपि हरति ॥ ७१ ॥ अलुलितसकलविभूषां प्रातर्बालां विलोक्य मुदिता
भिः ॥ प्रियशिरसि स्वीयपावकमथ निःश्वसितं सपत्नीभिः ॥ ७२ ॥ अयि लज्जावति नि
र्भरनिशीथरतनिःसहांगि सुखसुप्ते ॥ लोचनकोकनदच्छदमुन्मीलय सुप्रभातं
ते ॥ ७३ ॥ अमिलितवदनमपीडितवक्षोरुहमतिविदूरजघनोरु ॥ शपथशतेन भुजाभ्यां
के वल्लभमालिंगितो स्मितया ॥ ७४ ॥ अतिपूजिततारेयं दृष्टिः श्रुतिलंघनक्षमा सुतनु

=१=तारा देवताविशेषः। पक्षे तारकाक्षिकनीनिकाइत्यमरः=१-१= श्रुति कर्णोपक्षे वेदः =१=

सुदः
तके रेरारः

=१= सामिप्राया॰ पद्मे॰ युक्तियुक्ता ॥ तन्मतेव्यज्ञातवदापौर्वक हूपरानोत्पादहेतुमतीत्यर्थः =१= =१= काचिद्दूतीनवोढां लोभयितुं कस्याश्चि=१=
=३= शिवपक्षे॰ रक्षहस्त्यां वक्ति ॥ अरीतौरहोपत्रतेन =३= =२= एताभिरेतावत्सुखवत्वेन ना॰ वो विताखलीतिक्रो =२=
=३= हरेरोत्यर्थः =५= ना॰भा स =२= पादितिभावः =२=

जिनसिद्धांतस्थितिरिवसवासना कं न मोहयति ॥७५॥ अलमविषयभयलज्जावंचित
मामानमिह मियत्समयं नवपरिचितदयितगुणाशोचति नालपतिशयनस
खीः ॥७६॥ अनुरागवह्निनांव विरहेणाग्रेणसागृहीतांगी ॥ त्रिपुरारिपुरोवगौ
रीव रतनुरर्द्धविशिष्टैव ॥७७॥ अन्यप्रवणोप्रियसिविपरीतेस्वोतसीव विहितास्था
॥ उड़ुतिमिछं त्यः सखि भवंति विफलश्रमाहास्याः ॥७८॥ अधिकः सर्वेभ्यो
यः प्रियः प्रियेभ्यो हृदि स्थितः सततं ॥ सलुठति विरहे जीवः कंठे स्यात्स भिवसंभो
गे ॥७९॥ अनयनपथे प्रियेनव्यथा यथा दृश्यएव दुःप्राप्ते ॥ म्लानैवकेवलं निशित

=४= काचित् निशि॰ अन्यचेतस्कप्रिये॰ विपरीतसुरत करणं विना प्रातस्तदृष्टांतसखीनक्ति विपरीतेरते॰ स्वोतसीव॰ अन्यप्रवणे॰ अन्यना॰
=४= यिकामनस्कप्रि ये॰ विहितास्थाः विहिता आस्था आसक्त्यायाभिस्ताः उड़ुति उड्डुगमन इच्छं त्यः विफलश्रमाः हास्याश्च भवंति॰ एवं च अन्यासक्तस्य स्वास कि॰ कर्तुमर्हा =४=
कियते इत्यर्थः =४=

=२= चतुरं जारमालोक्य परकीयां सखी शिक्षयति ॥ अविभाव्य इति ॥ भीविभाव्योपि ॥ तथा च निश्चये व द्रष्टव्य इति भावः ॥ पद्ये =२=
=३= दुष्प्यकथनीयामसर्थः ॥ व्यपदेशात ॥ व्याजात पद्योयके कमुद्रा वानमयेन भोगार्हः =३=

पनशिलावासरे स्खलति ॥ ८० ॥ अजनि प्रेमैव बद्धं न पुनः संजातविघट्टितप्रेमा ॥ उत्पादित
नयनस्ताम्यति स यथा न तथा हि जातांधः ॥ ८१ ॥ अविभाव्यो मित्रेपि स्थितिमात्रेणैव नंद
यतः दयितः ॥ रहसि व्यपदेशादयमर्थी दूवकुरां जे केभ्योग्यः ॥ ८२ ॥ अश्रौषीरपराधा
न्मम तथ्यं कथय मन्युमुखं वीक्ष्य ॥ अभिधीयते न किं यदि न मान चौराननः कि
तवः ॥ ८३ ॥ अन्योन्यमनुश्रोतसमन्यदथान्यत्त याज्ञटाज्ञरं भजतो ॥ नदितेर्केपि
न मावस्त्रानं प्रसमाप्यते यूनोः ॥ ८४ ॥ अपि च तव ल्लि फल्लभरनतां गिविद्धं गिवका
शिसौरम्ये ॥ अपचघटकर्प्परांकात्वं किलफलितापि विफलैव ॥ ८५ ॥ अंजलिर

=५= पूर्वार्द्धे मानिनी सागधूर्त्तोक्तिः ॥ उत्तरार्द्धे सत्कमानायानाधिकायाः ॥ नायिकोक्तिः स्पष्टा ॥ उत्तरार्द्धस्यायमर्थः ॥ कितवः त्वं यदि प्रत्य =५=
=४= सेपि मानचौरं यानननं यस्य एवं विधो नभवसि तदामयापि किं नाभिधीयते ॥ अपितु अभिधीयत एव परपं[illegible] त्यायएवमाननमप =४=
=४= हरसि ॥ किं परोक्ष अश्रु ॥ पराध [illegible] नितं =४=

=१= कश्चित्स्तुतिपूर्वकं स्वल्पमपि जीवनं वरं नतु अप्रतिष्ठया बहुजीवनमिति वदति ग्रं =१=
=१= तलिरिति =१=

जो.ब.
८९

१

=२= स्वयं दूती नायिका वदति। अगृहीतेति। दूत्याद्यभावे एतस्यापि चित्रं कथं ज्ञास्यामिति। अहं रक्ता॰ अत्र प्रसभमकरणमेवश्रेयः =२=
=२= । त्वया प्रकारांतरं न विचारणीयमिति। यं गोत्र न ज्ञापयतीतिभावः =२= =३= नेत्रादि [illegible] विकारेण हास्यकारी विदूषः =३=
=५= निमेषरहिता॰ पक्षे॰ निःप्रतिबंधा =५=

कारिल्लोके म्लानिमनास्वैव रंजिता जगती॥ संध्यायाइव बसतिः स्वल्यापि सखे सुखा
येव॥ ८६॥ अगृहीतानुनयां मामुपेक्ष्य सख्यो गता वतै काहं॥ प्रसभं करोषि मयि
चेत्वडुपरि वपुरद्य मोक्ष्यामि॥ ८७॥ अस्थिररागः कितवो मानी चपलो धिदू
षकस्त्वमसि॥ मम सख्याः पतसि करे पश्यामि यथा ऋजुर्भवसि॥ ८८॥ अकरु
णा कांतरमनसो रशितनीरा निरंतरालेपं॥ त्वामनुधावति। विमुखं गंगेव भगी
रथं दृष्टिः॥ ८९॥ अंतः कलुषस्तंभित रसया भंगार नालयेव मम॥ अपुन्मुख
स्य विहिता बरवर्णिनि न त्वया तृप्तिः॥ ९०॥ अयि सरलैसरलतरो मंदमुदितद्वि

=२= अज्ञातप्रेमांको
=२= स्तंभितोरसोय
=२= याचमानः। खी

=३= नायिकायाः =३=

न्वितः॰ बहुदिनासखी वदति। अथवा सापराधो मानिनीं प्रति वदति। अंतरिति। अंतः कलुषं प्रेमातृत्वं॰ पक्षे॰ कोपेन॰ मालिन्यं॰ तेन॰ अ
या। ज्ञलपक्षे॰ कलुषं॰ तृणमृत्तिकादि संसारः॰ [illegible] प्रेमाधर्त्रे॰ पथिकोचित ज्ञलं॰ =२=
यांश्च र्त्तो विलोक्य॰ संकुचितो ज्ञलं कथमपि ददती वा। अंतरिति =२=

राम
८

=१= कटके स्वयमवरोपयन्नहं हृष्टामि चंप्रदर्शयाति। अथवा दृष्टः स्वासक्तिर्वत्या दर्शनसुखं स्वामिन्यं वक्ति। अस्या इति। अथवा प्रियं प्रति दूतीमुक्तिः =
=२= अनुभूततत्तच्चिह्नः कश्चन स्वामिनं प्रत्याह। यद्वा पतिगृहगमनार्तायाः कस्याश्चिच्चातुर्यं काचित्कां चन [illegible] वक्ति। अस्या इति। तथा =
=३= च। मातृकृतगमनप्रतिबंधकवीक्षणा स्त्रीप्रयोगस्य स्वकृतश्वासरूपवायव्यास्त्रेण नाशं करोतीति भावः। अनेनमाता इति। तथा ... =३=

पककपोलपालेश्च ॥ अन्योन्यमुग्धगंधव्यतिहारः कथयामास चेष्टैः ॥ ९१ ॥ अस्याः क
रुहखंडितकांडपटप्रकटनिर्गता दृष्टिः ॥ पटाविगलितनिःकलुषाश्रु दत्ते पीयू
षधारेव ॥ ९२ ॥ अस्याः पतिगृहगमने करोति माता श्रुपिच्छिलां पदवीं ॥ गुणग
र्विता पुनरसौ श्वसिति शनैः शुष्करुदितमुखी ॥ ९३ ॥ अंके निवेश्य करेण तद्दशा
शानेरकरुणेति शंसंत्याः ॥ मोच्या भिवेणिबंधं कदा न रवैगंधितैलाक्तैः ॥ ९४ ॥ अलं
मनलंकृति सुभगे भूषणमुपहासविषयमितरासां ॥ कुरुषे वनस्पतिलताप्र
सूनमिव वंध्यवल्लीनां ॥ ९५ ॥ अबुधा अजंगमा अपि कया पिगत्या परं पदमवाप्ता ॥

=३= अकृतभूषणा हं पतिसमीपकथं गमिष्यामीति वादिनी दूतीं वक्ति। अलमिति। नायको वक्ति। हे अनलंकृतिसुभगे अलंकाररहिता पि सौभाग्यवु =३=
=३= वि। सौंदर्यविशिष्टा इति भावः। भूषणं यत् कुरुष तत्तव अलं मास्त्विति स्पर्धः। कीदृशं भूषणं इतरासां सपत्नीनां उपहासविषयं अ रोपितसौंदर्याद् =३=
=२= की। कासां कमिव। वनस्पतिलता वंध्यवल्लीनां प्रसूनमिव ... भूषणं निष्फलं वा वानस्पत्यः फले =२= =१= पहास इति भावः =
=२= पुष्पाद्वौरपुष्प्यात्। नान्यतिः प्रसूनं कुसुमं सुमनेति चामरः =२=
=१= अ कश्चित्कां चि [illegible] दति। अबुधा इति। यद्वा मंत्रं प्रशंसति। २। अथवा सुरतकालस्थितनायिका चरणनूपुरवर्णनं =१=

=१=हेसखि· तवसहचरीसरलेवाकिंमितिहृष्यंते॥ इतिकयाचित्पृष्टासती· तांवदतीति।=प्रतीति॥सखीपरस्परविवादोवा।=प्रतीत्याभि=१=
=१=मानिनीमसखीतिवादिनी· अन्यानायिकासखीवक्तीतिवा=१=

गोव।। ।।१०।।

मंथिराद्भूतिकीर्त्यंतिनयबलगुटिकाइवजनेनन॥ ९६॥ अतिशीलशीतलतया
लोकेषुसखीमदुपुतापानः॥ तेणबाम्यदह्यमानःप्रतापमस्याःप्रियोवेद॥ ९७॥
अन्यास्वपिगृहिणीतिध्यायन्नभिलषितमाप्नोति॥ पश्यन्नृपाषाणमयीःप्रतिमा
इवदेवतात्वेन॥ ९८॥ अनुपेत्यनीचभावंबालकपरितोगभीरमधुरस्य॥ अस्याः
प्रेम्णःपात्रंनभवसिसरितोरसस्येव॥ ९९॥ अधिवासनमाधेयंगुणमार्गमपेत
तेनचग्रथनां॥ कलयातियुवजनमौलिंकेतककलिकास्वरूपेण॥ १००॥ अपनी
तनिखिलतापांसुभगस्वकरेणविनिहितांभवता॥ पतिशयनेवारपालिज्वरौष

© Dharmartha Trust J&K. Digitized by eGangotri

=२=काचित्सखीनायकंवक्ति॥ अपनीतेति।बहुकालमालाधरणोहेतुम्त्वविशेषणमाह।पतिशयनेति।पत्युःशयनवारः·स=२=
=२=एवपालिज्वरो·एकांतरज्वरस्तदूरीकरणेऔषधिरूपां· तथाचाद्यस्वंवयागतव्यं·नोचेज्ज्वरोभविष्यतीतिभावः।=२=

रा।। ।।१०।।

=१= सखी। नायिका। सक्तिं व्यंग्येनवक्ति। अगणितेति। चारित्रस्यभावः चारित्र्यं। पातिव्रत्यं। पक्षे। अरित्रं केनिपात इत्यमरः। शेषंस्पष्टं। त= ५=
=१= चभवंतं विना नान्यागतिस्तस्येतिसाऽनुग्राह्येतिभावः =१=

धिंवहतिसामाल्लां ॥ ३ ॥ अगणितगुणेनसुंदरकृत्वा चारित्रमप्युदासीनं भवतान
न्यगतिः साविहितावन्नैनतरणिरिव ॥ ४ ॥ अनुरक्तरामयापुनरागतयेस्याःपित
तरीयस्य ॥ अप्येकवाससस्तवसर्वयुवभ्योधिकाशोभा ॥ ५ ॥ अंगैःप्राणित्येकोमृतन्द
तरोमेविधुंतुदस्येव ॥ सुधयेवप्रियया पथिसंगत्यालिंगितांगस्य ॥ ६ ॥ अवधीरितो
पिनिद्रामिषेणमाहात्म्यमसृणया प्रियया ॥ अववोधितोस्मिस्वप्नलोवाप्यस्तिमि
तेनतल्पेन ॥ ७ ॥ अपिराहुमात्रसाम्यादास्वादितशार्करसस्यतवपथिक ॥ स्वल्पोर
सनाछेदःपुरतोजनहास्यतामहती ॥ ८ ॥ अभिनवयौवनदुर्जयविपक्षजनहन्य

=३= माहात्म्येन। प्रशस्तां। तक्षरणेन। मसृणया। स्निग्धया =३=

=४= नायिकापक्षे स्वमममेव । अपरपक्षे तु । अंसस्थितं करेणधृतं । वंध्यः । वंधनं चर्मरज्जुर्यस्य । जलसेकेन । धवलाः श्वेताः । न =४=
=४= खरेरवा । तेजोविशेषाय स्मिन् तं । धौतं निराकृतं अधरनयनं । नीचलोकनयनं येन । स्वदृहतानि सूर्यमंडलं भित्त्वोर्ध्वं =४=
=४= मेव गछंतीति प्रसिद्धेः । अवरस्तु पुमानोष्ठे । हीने न्यूनेऽधमेऽदितिः ॥ ४=

मानमानापि ॥ सूनोः पितृप्रियत्वाद्धि भर्त्रि सुभगामदं गृहिणी ॥७॥ अपमातभि
वसंप्रतिगुरुणा ग्रीष्मेणेदुर्बलं शैत्यं ॥ स्नानोत्सुकतरुणीस्तनकलशनिबद्ध
पयोविशति ॥८॥ अलसयति गात्रमखिलं क्लेशं मोचयति लोचनं हरति ॥ स्वा
पद्भव प्रेयान्मम मोक्तुं न ददाति शयनीयं ॥९॥ अंसावलंबि करधृत कंचमिंदम
भिषेककवलं न खरे रवं ॥ धौताधरनयनं वपुरस्त्वमनंगस्य तव निशितां ॥१०॥ सु
विनिहितं विनिहितमिव युवसु स्वच्छेषु वारवामदृशः ॥ उपदर्शयति हृदयं दर्प
णाबिंबेषु वदनमिव ॥११॥ प्रतिलज्जया त्वयैव प्रकटः प्रेयानकारि निभृतोपि ॥ प्र

=१= प्रतिलज्जया वहुलज्जया । अथवा ॥ लज्जां प्रति क्रांता प्रतिलज्जा तयेत्यर्थः =१=

गो.व
२२

निर

राम
२२

=१= कश्चित्खलस्मीरः वातद्भूतो वदति। अन्योन्येति। भावः वाग्व्यापारः परस्परविरुद्धवचनोपन्यासगुणयोगात् बहुभिः पदार्पणैः अनेकवाक्यप्रयोगैः =१=
=१= कृत्वा मेधीभूतं बुद्धिमंतं मध्यस्थं वादिजयपराजयकथकं आलंब्य खलमपि तुदंति निराकुर्वंति। तथा च त्वया मध्यस्थं कृत्वा वादीभिः =१=
=१= तव्यमिति भावः। पक्षे। भावः वृषाः गोः स्वर्गे च वल्लीवर्द्दे दिवा गृहीते मदिनि। अन्योन्यं ग्रंथनागुणे। बंधनदामतस्य योगात् बहुभिः पदार्पणैः =१=
=१= चरणविक्षेपैः मेधीभूतं मध्यस्थं काष्ठं आलंब्य खलमपि धान्यतुषस्थकरणभूस्थमपि तुदंति। मर्दयंतीत्यर्थः। पुंसि मेधिः खलदारुन्यस्तमि =१=
=१= त्यमरः =१=

सादमौलिरुपरिप्रसरंत्यावैजयंत्येव ॥१२॥ अन्योन्यग्रथनागुणयोगाद्भावः प
दार्पणैर्बहुभिः ॥ खलमपि तुदंति मेधीभूतं मध्यस्थमालंब्य ॥१३॥ अर्थग्रहेण न
तथा व्यथयति कटुकूजितैर्यथापि पिशुनः। रुधिरादानादधिकं दुनोति कर्णे क्वण
न्मशकः ॥१४॥ अग्रे लघिमा पश्चान्महतापि पिधीयते न हि महिम्ना ॥ वामनइ
ति त्रिविक्रममभिदधति दशावतारविदः ॥१५॥ अंके स्तनंधयस्तव चरणे परि
चारिका प्रियः पृष्ठे। अस्ति किमलभ्यमधिकं गृहिणि यदालोकसे बालं ॥१६॥ अधरद
दष्टः कूजितमामीलितमस्थिलोल्लितो मौलिः ॥ आसादितमिव चुंबति सुखम

=२= प्रादुर्भूतियौवनां सपत्नीं आशंकमानो प्रतिवेशिनी वक्ति। अंक इति। प्रियः पृष्ठे सदानुगामी आज्ञार्थमित्यर्थः। =२=
=२= कपोलः स्वस्वप्रासादस्थितयोरत्यंतासक्तिं सूचयति। अधरदष्ट इति। तरुण्या सह तेन अधरदष्टः [illegible] उच्चतां नीतः तरुणेन =२=
=२= कूजितं च रतिस्वरविशेषः कृतः। ततस्तया सुखातिशयात् आमीलितं। तेन सानुभवेन मौलिर्लोलितः ॥ अथवा अधर =२=
=२= दष्टः कूजितं च तेन सुखेन आमीलितं महिलानहि नहीति मौलिरपि लोलितस्तयेत्यर्थः =२=

=१= प्रतिरभसेन अत्युत्कंठया · वृत्तिविवरेण · भित्तिछिद्रमार्गेण · सदनं · प्रवेशितः सदनं · अयं पुरोवर्तिभुजः · त[illegible]स्याः कुचस्पर्श =१=
=१= र्पं प्रवेशितः · अयं तत्कुचस्पर्शेनोल्लसितः सन् । तेन वर्त्मना पुनर्नागछतीति स्पर्शसुखं मित्र प्रति कश्चिन्नाह ॥ =१=
=३= एवं वरपद्ये · अलघु जघनतटमित्येकमेव पदं । अलघु महत् · जघनतटं · अधोभागं पश्यतीति ॥ =३=
=४= प्रियतमसंगमसुखेन अज्ञातप्रातःसंध्यां प्रति · सखी वदति । अथवा नायकं प्रति नायिकाउक्तिः । अलमित्यादि =४= ३=
=५= [illegible] पंडितमूर्खयोरेकत्र न समावेश इति कश्चित्कं चिदाह ॥ अंतर्मृत इति ॥ =५=

जीव
१२

स्यन्दैर्पितरुणाभ्यां ॥ १७ ॥ प्रतिरभसेनभुजोयंवृत्तिविवरेणप्रवेशितःसदनं ॥ द
यितास्पर्शोल्लसितोनागछतिवर्त्मनातेन ॥ १८ ॥ एवंवरमध्यानिविष्टंतवेदमतिच
पलमलघुजघनतटं ॥ चातकइवनवमभ्रंनिरीक्षमाणोनतृप्यामि ॥ १९ ॥ अल
मंधकारसिंधुरभाराक्रांतावनीभराक्रांतः ॥ उन्नतपृष्ठद्विमुखः कूर्मः संध्यास
मुद्धमति ॥ अंतर्मृतोनिवसति जडजडः शिशिरमहसिहरिणइव ॥ अत्तडेश
शीवतपनेसततुप्रविष्टोपिनिःसरति ॥ २० ॥ अगणितजनापवादात्वत्पाणिस्पर्श
हर्षतरलेयं ॥ आयास्यतोवराकीज्वरस्यतल्पंप्रकल्पयति ॥ २१ ॥ अप्येकवंशज

राम
१२

=२= दूती नायिकासक्तिं · लोकसंनिधौ वैद्यं ज्वरापदेशेन वक्ति । अगणितेति । अगणिता जननिंदा यया । नाडीप्रदर्शनार्थं यस्त्व =२=
=२= त्पाणिस्पर्शः तेन यो हर्षः तत्र [illegible] [illegible] कथितं । आयास्यतः आगामिनः =२=
=२= ज्वरस्य · तल्पं · आस्तरणं · वराकी · रुग्णा योग्या प्रकल्पयति · एवं च नाडीप्रदर्शनार्थं तवागमनाभिप्रायेन ज्वरदुःखमीतिर =२=
=२= पि नशाम्यतीत्याशयः । तथा च त्वया वरपमागतव्यमिति भावः =२=

=२= नायिका सखीं नायकं तदुक्तिः। अभिनवेति। ... दूमार्गेण। सदनं प्रवेशितः सदनं। अयं पुरोवर्ति भुजः। तस्याः कुचस्पर्शः =१=
=२= पल्लेजीवांदतुं। नमिता। नम्रीभूते सुभय ... तेन वस्त्रे मा पुनर्नागिच्छतीति स्पर्शसुखं मित्रप्रतिकस्त्वनाह ॥ =१=
=२= क्रमेण वा सांकलयति। अतस्त्वया प्रति ... अमहत्व। तन्न नतरं। अयो मा गंयस्यती ॥ =२=
ति। अथवा नायकं प्रति नायिका उक्तिः। अंगुलिमित्यादि =४= ३=
... इत्युक्तिः ॥ =५=

नुषो: पश्यत पूर्णतत्व तुच्छता मा ज्जेश॥ ज्य ... भुजो यं ब्रतिविवरेण प्रवेशितः सदनं॥ द
मत्तौ॥ २३॥ अभिनवकोस्तिक्रांता क. ... ॥ ... ॥ अधुं वरमध्य निविष्टं तवेदमतिच
यितुं नमिता कुसुमास्त्रधनुर्लतेव मधु ॥ २४ ॥ ... समाण नतप्यामि॥ २६॥ अल
क्लिष्यं तवोपनीतमिदं॥ शातधौतमाज्यमिव ... मे ... र २५ ... र्वाधि ... रव: क्रमः संध्यास
अंतर्निपतितगुंजागुणरमणीयमलकाल्लिके दार २४॥ नि ... एव॥ अत्र तडेश
खेदेन विदीर्णहृदय इव॥ २६॥ अमुना हतमिदमिदमिति ... पादात्वत्पाणिस्पर्श
॥ २७॥ अप्येकबंराज

... स्या। नाडीप्रदर्शनार्थ यस्त्व =२=
... तं। आशास्पतः आगामिनः =२=
... मननिश्चयेन खेदुःखमीतिर =२=

राम
१२

=३ मपि अनुरागं कथं न करोषि । इति वादिनं नायकं नायिका छलेन वक्ति । अंतरमिति ।वर्ति भुजः तस्याः कुचस्पर्शा =९=
मित्र प्रतिक स्वनाह ॥=९=

=९= नायको नायिकां सौंदर्यं व्यंजनया ज्ञापयति । त्वमित्यादि =४=३=

गोष्ठ
१३
13

मंगमियं रोषमिषद् दलित तल ज्ञा गृहिणी दर्शितपति पुष्प वेशितः सदनं द
फलमबले किमधरकांत्या च बिद्रुमं कुरुषे ॥ द्दष्ट्वा पांडुं जाबे विष्टं तवेरमति च
न मौक्तिकं मूयश्च ॥ २७ ॥ अंतरम पि बहि रिव हि त्रं नयि स्यामि ॥ ५ ॥ अल
ततं ॥ अस्त तीसत्क विसक्तिः काचबूटी च चयं देद ॥ ४८ ॥ वद्रि मुखः क्रमेः संध्यास
चिरपि दिवसे न दक्षिणा भवसि ॥ छायेन ... दार नहसिहरिणइव ॥ अनुडेश
आज्ञा का कुर्या च्याक्षेपो हसितं चक्षुष्ठ ॥ युगणितजनापवादा त्वत्पाणिस्पर्श
स्यतत्स्यप्रकल्पयति ॥ २९ ॥ अप्येक बंशज

=३= नायको मानिनीं वक्ति । आलोक एवेति । हे मानिनि प्राणप्रिये यद्यपि त्वं आलो
=३= पि दिवसे कस्मिंश्चि दिवसे दक्षिणा अनुकूला न भवसि दैववशात् तदपि तव ॥ अगणितेति । अगणिता जननिंदा यया । नाडी प्रदर्शनार्थं यस्त्व =२=
=३= आशयः के व घो येव सापि आलोके उद्योतप्रकटमेव ... ... यतं । आयास्यतः आगामिनः =२=
=३= रस्येव उत्तरे रस यदि दक्षिणा भवितुमर्हति तत्वासंभवमेवेति भावः = ...यति । एवं च नाडीप्रदर्शनार्थं तवागमनं निश्चयेन ज्वरदुःखमीतिर =२=
मिति भावः =२=

तम
१२

…ज्ञापयिष्यसीति। तथा च। तवतस्य च कपटास्यहास्युषाभिः क्रमेण दृष्टा भवेत्सेति। कोपादिविधिः क… तु सुचिंतामभावः॥ २॥
…मिचं व… ॥ आसाद्येति। अस्मिन् घूते मया कदापि न जितं तस्मादिति। द्यो हि सारयत द्विक… पटरूपा क्रीडा… ॥ २॥
…प्रयोजनमितिमनोगताभिप्रायेण सख्याः दूरीकृताः। तथा च आसां गमने नायकेन यथेष्टं स्वप्रयोग… स्वमिति भावः॥ २॥

…नायिष्यसि पदं दास्यसि दर्यितस्याशिरसि किं त्वरसे॥ अस्मय…
…कुरु प्रेम॥ ३२॥ आसाद्य भंगमनया द्यूते विहिता भिसृचित…
…स्त्री तिकपटरूपो सारिताः सख्यः॥ ३३॥ आदरणीयगुणास…
…शिरसि त्वं॥ तव लग्नो दोषो यं सौधपताकेव यच्चलसि॥ ३४॥ आ…
…नु त्वयैतदुन्मुक्तं॥ स्वस्थमवाप्नुमिव त्वां तपनांशुनं सु…
…मन्येव त्वं स्थिरा भवेति मंत्रेण॥ मन्नापि परिणया…

= ३२ = नायको मानिनीं… …दुर्मपीति। तथा चाहं तपस्यां करोमीति भावः॥ = २ =
= ३३ = विदिवसे कस्मिं…
= ३४ = प्यारायः। केवल…
= ३५ = रस्यैव उत्तरेस…

=१= उत्तरायणं प्रांते दक्षिणायनारंभे अतित्वरितया त्या उत्तरां मुंचति दक्षिणांगः=२=

तं दोषेति निकटवर्तिन्यां मात्तपीकृत्य तामेव पुरः पायितां स्मरसि तेन तत्=५=

=१= नायिकापक्षे मधु सद्वस्तु=२=

गो०अ० ॥२३॥

आयाति याति खेदं करोति मधु हरति मधुकरीवान्या मलस्यम मम मनसः ॥३७॥ आसाद्य दक्षिणां दिशमविः ॥ पुरुषं हरंति कांताः प्रायेण हि दक्षिणाए वा ॥३८॥ आरा लोपतापहारिण्यः ॥ सदसि स्थितैव सिद्धौषधिव ल्लीका नेलल्लोलकेशी चलकांचीकिंकिणीगणक्वणितां स्मरसि पु चिह्नयष्टिमिव ॥४०॥ आक्षिपसि कर्णमद्य णा त्रिधा पिबद्धे

=३=वेश्या रूपा=३=

राम ॥२४॥

=३=० =२= पिटोल्लादिकियाकुशलां प्रियां वक्ति ॥ आक्षिपसीति ॥ तथा च मामवलोकयसि त्रिवलीं चूर्णयसि=१=

=२= व्यासिव लितं या त्रिधाम ध्येति पुस्तः पाठः ॥=१=

=२=०=१=

=३=

=२= आस्वादनमात्रेण सकललोकाग्रे त्वया प्रीतिः प्रकटिता संभोगे तु किं करिष्यसीति न ज्ञायते तथा च त्वमति [illegible] =२
=२= तुच्छ इति भावः। =२= =३= आकर्षणेन वलात्कारग्रहणेन भग्नं कटकं वाहुभूषणं यस्य पक्षे प्रवलात्कारेण पराजितं सैन्यं। =३
=४= कस्याश्चित् अभिसार: स्वसखीं वक्ति। आरुह्येति। दूरं प्रासादमौलिं पक्षे वंशाग्रं। आरुह्य मदागमनालोकने सुकया दि | तिभावः परकीय[illegible] =४
=५ पर निमित्तं कुकार्यं विनास्वार्थं न कार्यमित्यन्योक्त्या कश्चिद्वक्ति। आयासइति। वैतंसिकस्य सारमेय कुक्कुर =५=
=३= राज्यपक्षे राज्यांगानि प्रकृतयः सोमत्यामात्य दवोयस्य =३=

किमपवारयसि। स्त्रीजातिलांछनमसौ जीवितरंका सखी सुभगा॥५१॥ आस्वादितोसि मो
हाद्द्रुतविरसितावदनमाधुर्य्यभवतः। मधुलिप्तक्षुररसनाछेदायपरं विजानासि॥५२॥ अ
वष्टिम्भग्नकटकं केतनतवप्रकृतिकोमलसुभगे। धन्येनमुत्तमरणालंग्राह्यं मदनस्य
राज्यमिव॥५३॥ आरुह्य दूरमगणितरौद्रक्लेशाप्रकाशयंती स्वं। वातप्रतीछनपटीव
हिंत्रमिव हरति मांसुतनुः॥५४॥ आयासः परहिंसा वैतंसिक सारमेय तव सारः। त्वाम
पसार्य विभाज्यः कुरंगएषोधुनैवान्यैः॥५५॥ आनयति पथिकतरुणां हरिणदृहपा

=३= पतगो व्याटनम =३
=३= पटेन रणत्कंक =३
=३= एकरतालिका =३
=३= दिभिः स्वंप्रका =३
=३= शयंती। =३=

=१= सुंदरोपकलमगोपिकां दृष्ट्वा लुब्धं मिवं दृष्ट्वा कश्चिद्धसयति। आनयति। कलमं धान्यं कलमस्य गोपीकलमगो =१
=१= पी कलमगोप्याः समीपइतिव कलमगोपि। तथा च हरिणदृशं वहवो लोका आयांति तेन तस्यानं संभोगगर्ह =१
=१= मिति भावः॥ =१=

=१= नायिकादूतीवक्ति। आसीदेषदूति। तथा चातः परमयमन्यासक्तोजात इति ज्ञायत इति भावः। =१=
=२= नायिकागृहे ऽधुना किमिति नायासि। इतिवादिनीं दूतीं प्रतिवृत्तो नायकोवक्ति। आज्ञाकर इति। तथा च नायिकांतरंग =२=
=३= मनरूपविद्धेवस्तात्त्वया नवक्तव्य इतिभावः। =३= =४= कृष्णप्रतिपर्द्धिन्याः सत्यभामाभिधरुक्मिणीपादिन्याः =४=
=५= दैवे भवितव्यतायां नतु स्वस्मिन्सर्वत्वेइत्यर्थः =५= =५= गोप्याः वृत्तं वर्णयति। आधायेति। तथा च भाग्यं विनानकः =५=
=५= योत्पत्तिरितिभावः ॥ =१

गो॰ ब॰ २६

पयांसि वात्समानं उपकल्पमगोपिकोमलकलमावलिकवलनोत्तरलः ॥५६॥ आसी
देषयदाई: किमपि तदा किमयमाहतोप्याह। निष्ठुरभावादधुकटू निरटतिसखिपटह
इव ॥५७॥ आत्तांकरस्वपरिभवताडनसहस्वसत्यमहमस्याः। ननु शोलरीतल्ले
यं प्रियेतरं वक्तुमपि वेद ॥५८॥ आधाय दुग्धकलशोमंथानं क्वांतदोर्लता गोपी ॥ अप
त्रपापरिजाता दैवे दोषं निवेशयति ॥५९॥ आस्तां मानः कथनं सखीषु वामोपि निवेद्य
दुर्विनये ॥ शिथिलितरति गुणगर्बामि मोपि सोल्लज्जिता सुतनुः ॥६०॥ आवर्त्तैरात

राम॰ २६

=१= निवेद्य दुर्विनः =१=
=१= योपराधोयस्य =१=
=१= तस्मिन्नु =१=
=१= वर्षाकालनदीव र्णनव्याजेन गुरुजनसंन्निधावपि नायिकां दूतीवति। आवर्त्तैरिति। तथा च नयाप्रपि प्रियसंगमोजातस्त्वया किमि =१=
=१= तिनकीयतेति भावः। स्यादावर्त्तोम्भसांभ्रमः। आतर्पमिंगलाक्षेपने पीतिमेदिनिः। डिंडीरोऽब्धिकफः फेनइत्यमरः ॥ =१=
=२= सन्मानः आममानोवा। =२=

=२= इयं दिन निद्रा स पत्नीव तव किं निर्भरपरतरहसुरतजागरणादिकर्म वदति इति किं न विजानीमः अपि तु सर्वं तेनोऽथायाः सुखप्रश्नो ... वीयते यना ...
=३= ... उभयभित्तिः उभयप्रदेशः संततं यः हारयुगः तदंतर्गतः एकः कुचमुकुलोपजातं ... =३=
=४= ... त्वमिदं मद्दुतंपत्रयेति प्रियमन्यचिंतं करोति कीनरं चपलं ध्यायेदिति कामशास्त्रोक्तत्वात् ...
=५= ... मिलषति असुताः तया पततीति विहगीसमाक्रांत नद्रति प्रकटान्योक्तिः ॥ अथवा ॥ परकीया प्रौढा ... समाधत्ते ईहेति ॥ =५॥
=२= ... सखी ... =२=

पइणसो भांडिंडीरपांडरे ईघती गायतिसुखरितसलिलाप्रियसंगमंसंगलंसुरसा
ईः १ इयमुद्भूतिंहरंतीनेत्रनिकोचंचविरखतीपुरतः नविजानीमः किंतववदति
सपत्नीवादिननिद्रा ईः २ इदमुभयभित्तिसंततहारयुगांतर्गतैककुचमुकुलं उ
काधनुरिववालावपुःस्मरः अयतिकुतुकेन ईः ३ इहशिखरिशिखावल्लिविनिवि
ददरतरलवपुषितरु हारिणो पश्यामिलषतिपतितुंविहगीनिजनीडमोहेन
ईः ४ इदंतुनदीप्रवाहो छूतंमानग्रहस्यतेसुतनु मूलतिकाचतवेयंभंगेरसम

=१= भंगशब्दो नानार्थः ॥ तथा चहेमः ॥ भंगस्तरंगे भेदे च रुग्विशेषे पराजये कौटिल्ये भय विच्छित्योरिति तथा च पयायोगमेतेषाम् =१=
=१= पीनामन्वयो बोध्यः ॥ =१=

=२= कुल्यायोनीडम =२=
=२= स्त्रियामित्यमरः =२=

=१= अयमतिसुंदरा इति त्वया वरयं मत स्य मुखावलोकनं कर्त्तव्यं । तव दुरितमेव । नायकमुखदर्शनजन्यसुखं भोक्तुं न ददातीति भा वः ॥ =१=
=२= बालकं नायकं । मोहयित्वा नेतुकामां कांचिन्नायिकां दृष्ट्वा । कश्चन बालं वारयति । इहेति । तथा च इयं राजकीयलोकैः सह मिलिते येत स्याविश्वासो न विधेय =२=
=३= रभसेन । हर्षेण । र[...]भसो वेग हर्षयोरित्यभिधानात् । =३= =३= परस्त्रिया याः मानन्गर्वो व्यर्थ इति सप[...]त्नी सपत्नी वक्ति । इ= =२= इति भावः । =२=
=१= प्राचरणेन सहिता । =१= हिति । =३=

गीव
२७

धिकमावहंती ॥ ६५ ॥ इंदोरिवास्यपुरतो यदि मुखी सापवारणाभ्रमसि ॥ तत्कथय किं
तु दुरितं सखि त्वया छाययेव कृतं ॥ ६६ ॥ इह कपटकुतुकतरलितदृशि विम्बा
संकुरंग किं कुरुषे तव रभसतरलितेयं व्याधवधूर्बाल्लतेवल्ले ॥ ६७ ॥ इह वह =२= यत्नं करोति =२=
ति वहुमहोदधिविभूषणामानगर्वमियमुर्वी द्विषस्य कमठमूर्त्तेर्न पृष्ठमापानि
खिलमाप्नोति ॥ ६८ ॥ इर्ष्यारोषज्वलितो निजपतिसंगं विचिंतयंस्तस्याः ॥ च्युतव
सनजघनभावनसार्द्रानंदेन निर्वामि ॥ ६९ ॥ इश्वरपरिग्रहोचितमोहो

राम
२७

=१= इयं महद्भिरङ्गीकृतेति मोहा[...]रेति ॥ =१=

=२= ज्ञातुसंधिवयः संध्योः श्लेषेण वर्णनपुरःसरं दूत्यतित्वया एतादृशी नायिका वापीस्त्वार्त्तछलेन तत्रानेयेति संकेतेना यकोवक्ति इषदिति =२=

=१= उन्मतः कितवो धूर्त्तो धत्तूरः कनकाह्वय इत्यमरः ॥ =१=

=२= कुमल्लादिभिः ॥ नायिकापक्षे स्तनादिभिः ॥ =२=

१५ स्यां मधुपा किं मुधा पतसि ॥ कनकाभिधान सारावी तरसा किं तव कलिकेयं ॥७०॥

द्वैषदवशोषजडिमा शिशिरे गतमात्र एवा चैरम्मं गैः ॥ नवयौवनेव तन्वी निषेव्य

ते निर्भरं वापी ॥७१॥ उल्लसितभ्रूधनुषा तव पृथुलोचने न रुचिरांगि ॥ अचलाग्र

अपि न महांतः के चंचलभावमानीताः ॥७२॥ उपनीयपान्वितं बे भुजंगमुखैर

लंभि विबुधैः श्रीः ॥ एकः स मंदरगिरिः सखि गरिमाणं समुद्वहतु ॥७३॥ उल्लसि

तलांछनोयं ज्योत्स्नावर्षी सुधाकरः स्फुरति ॥ अप्रासकेकष्मचरणः शवकटइव

=३= कस्याश्चिन्नायिकाया अतिगुरुत्तरं नितंबं दृष्ट्वा काचित्स्तौति ॥ उपनीयेत्यादि पन्वितं व कटके उच्चैः भुजंगं सर्प्पं उपनीय विबुधैर्देवैः श्रीः अलंभि प्राप्ता हे सखि एकः स =३=

=३= एव मंदरगिरिः ग रिमाणं वहतु तथा चयेन मनुपक्रा[illegible] ति गुरुत्वं व्यर्थमितिभावः ॥ स्त्रीपक्षे तु हे सखि मंदर =३=

=३= गिरिसमः स एव एकः नितंबो मया दृष्टः गरिमाणं गुरुतां समुद्वहतु दधातु अन्यनितंबे गुरुत्वं व्यर्थमितिभावः ॥ स एकः यन्नितंबे भुजंगं उत्तमना =३=

=३= कं उपनीय प्रापय्य मालतीमाधवयोरिव विबुधैः कविभिः श्रीः प्रतिष्ठा रूपशोभे त्यर्थः अलंभि उभयोरेवसंगमवर्णनेनष नां प्रतिष्ठेतिभावः =३=

=१= तथा चायंभावः। ... यानीलो वरादिकमपनीय कस्तूरीतिलकमानंदत्वा। चंद्रसमाभरत्वा अभिसर इति दूती व्यंग्यो तया वक्तीति प्रतिभाति =१=
=२= तथा च तस्याः प... वीनास्ति ममैवापराधः। इतिकारणात् मयात्वद्गृहे किं मुक्त मिति कलहमिषादपि तद्गृहं यामि। तं विनास्या तु नश्रा क्रोमीति भावः। =२=
=४= तरुण्या कृतसंकेत... प्रासादं सखी वारयति। उड्डीनानामिति। हे तरुणि। प्रासादात् उड्डीनानामेषां पक्षिणां पंक्तिः विस्फुरति। त्वं पश्य। केव। पवनेन छिन्ना। अपविद्धा अंसलग्ना। =४=
=४= उड्डीयमाना वैजयं... तीव। तथा च तस्मिन् प्रासादे कस्यचन गत इति ... खी त्वया तत्र संकेतो न कर्तव्य इति भावः। अथ वासंकेतितप्रसारे। ए =४=
वंहस्यते। तेन नाय =४=
=४= कस्तत्र गतः। त्वया =४=
=४= विलंबः किमिति =४=
=४= कीयत इति भावः। =४=

गोव २८

प्रकटितत्रीरः ॥७४॥ उपचारानुनयास्तेकिं तवस्योपेक्षिताः सखीवचसा । म
धुनानिष्ठुरमेपियदिसवदंतिकलिकैतवाघ्रामि ॥७५॥ उषसिपरिवर्त्तयंत्या
मुक्तादामोपवीततांनीतं । पुरुषायितवैदग्ध्यंव्रीडावतिकेनर्कलितंतो ॥७६॥
उड्डीनानामेषांप्रासादात्तरुणिपक्षिणांपंक्तिः । विस्फुरतिवैजयंतीपवनछि
न्नापविद्धेव ॥७७॥ उज्जागरितभ्रामितदंतुरदललग्नमधुकरप्रकरो । कांचन
केतकिमातवविवसवुसौरभ्यसंभारः ॥७८॥ उल्लसितेकिमतिक्रांतंचिंत

राम २८

=२= उज्जागरणं प्रापितः। उज्जागरितः। भ्रमणं प्रापितो भ्रामितः। दंतुरदलाभ्यां। सपद्मलपत्राभ्यां। रुद्धः। मुद्रितः। ततः मधुकरप्रकरो। ... महो =२=
=२= यथा तत्संवुद्धिः। तथा च त्वया स्वगुणाधिका शोनर्कर्त्तव्य इति भावः। =२= =१= हे निस्तसंगाक्षि। निर्निमेषाक्षि। भ्रू: उल्लसितभ्रूः सखी। अतिक्रांतं =१=
=१= निवृत्तं किं चिंतयसि। अतिक्रांतचिंतया न किमपि सिद्ध्यति। मुग्धे। प्रेमणः पाकः। ... नायकस्य ... चारेण। निराकरणेन। विरसो भवत्येवाकस्येव। गुड =१=
=१= स्य यथा पाकः। दुद्रापचारेण। मधुमक्षिकायाः अपचारेण। विरसो भवति तथेत्यर्थः। तथा च क्षुद्रेण नायकेन किमर्थं त्वया प्रेम कृतमिति भावः। =१=

=२= रतोत्सुकाया मध्याया वचनं वक्ति। उद्दिश्येति। तया चदीपनाशेय पेठं रंतकरणंभावी त्याशय। तथा करणमिति भावः। =२=
=४= हृतदरिथतस्य तस्य विरहे रौवश्यासो प्येवं विधो ज्ञातइति नायिका सखीं वक्ति। उद्भ्रमनेति। श्वासप्रियतमयोः साम्यं स्फुटमेव। =४=

यस्मिन्निस्तरंगाद्भि॥ दृष्टा प्रचारविरसः पाकः प्रेम्णो गुडस्येव॥ ७८॥ उद्दिश्य
निःसरंतीसखीमियं कपटकोपकुटिलभ्रूः॥ एवमवतंसमाक्षिपदाहं तदीपंय
यापतेति॥ ७०॥ अद्यतोपि तुहिनगहने गगनप्रांतेनरीप्यते तपनः॥ कठिनघृत
पूरपूर्णेशरावशिरसि प्रदीप इव॥ ७१॥ उद्भ्रमनोपनिवेशान परावृत्तिचल ग्रवन
नवचनेषु॥ अनिशं समोहयति मां हृल्लग्नः श्वास इव वरयितः॥ ७१॥ उच्छितसौ
भाग्यमदस्फुटयांच्यामं गभीतयोर्यूनोः॥ अकलितमनसोरेका हर्षिद्दृतीनि

=२= प्राशिष्कयोदं दृष्टेव योगो न तु दृष्यादिङ्गवेतिकश्चिद्वक्ति। स्त्रियाः पुंसोऽथवा तात्वामनीषां स्वमनीषया। संपादयतिया सा॥ =२=
=२= यैनिस्तष्टा यैतितांविदुरिति। =२=
गकुतेति

=१= ज्ञातिमात्रवर्त्तिनमेत
=२= एतस्यातिर्न किमपि
=२= कृतकष्टाय वाम्य
=५= स्वमु
=५= मेनत

गोव॰
२६

वा॥ अथवा तामानयेति नायकेनोक्ता दूती तांनिंदति ॥ उपनीयेति ॥ अथवा विविधैरपि तस्याः कायः कृष्यते तस्मात्त्वयायाहीयं दुष्प्रापेति दूती नायकं वक्ति ॥ =१=
स्त्रीपुरुषचरित्ररचनां वेत्त्यतो नमेतव्यमिति दूती नायकं वक्ति ॥ उपनीयेति ॥ अथवा वैद्यासक्तां हालिकवधूः प्रच्छन्नप्रियतमहस्तेनेव निजानीयोच्छि किसलकाय रात्रि =२=
विषयंतीति स्त्रीचरित्रं वक्ति ॥ उपनीयेति ॥ =२=
स्वसौरभ्याद्दानाताडितमहानसस्य धूमभ्रमेण पू कृतिं कुर्वतीं नायिकां कश्चिद्वक्ति ॥ उदरीति ॥ अपि नाम आस्ते चितः धूमोपि न अम्भ कु त्रिसर्यः तत्राच ध =४=
यातुरस्तु मौनः कृतः तस्याभावादेवानुमानाभावइतिभावः ॥ मुग्धा नायिका ॥ अथवा जारासिरायताः सत्त्वमानसः संभोगं कुर्वती धूर्ता न जरपितेनालेच्यमा =५=

स्त्रषाणि ॥ ७ ॥ सत्तमम् तु जंगसंगमनिष्पंदनितंबचापलस्तस्याः ॥ मंदरगिरिरि
वविबुधैरितस्ततः कृष्यते कायः ॥ ८ ॥ उपनीय कलमकुडवं कथयति सभय
श्चिकिसलके हलिकः ॥ योगांसोमाद्धनिमंवधूस्तने व्याधिमुपजातं ॥ ९ ॥ पाउ
न्मुकुलिताधरपुटे भ्रूतिकणाज्ञासमीलिताद्धाक्षि ॥ धूमोपि नेह बिरमेरोय
श्वासितमनुसरति ॥ १० ॥ उपरिपरिप्लवते मम वाले यंगहिणि हंसमाले व ॥ सर
सइव नलिननालात्वमाशायं प्राप्य रससिपुनः ॥ ११ ॥ उत्कंपवम्र्म पिछिल दो

=२= नायकः ॥ कुपितां गृहिणीं समाधत्ते =२= =२= वालाभोगाक्षमा तया चैयं दर्शनयोग्या न तु रसं भोगयाः तेन तवाशंका व्यर्थैवेति भावः ॥ =२=

=१= तथा चयस्याः स्तनयोः स्पर्शो जातस्यां तकभाव पिच्छिलाहृदोः साधिकहस्ताच्युतः स्तयोः स्तुतिर्युक्तैवेति तवग्रु =१=
=१= तोनेव तस्याच्युतिर्जातेति त्वया भयस्त्याज्यइति भावः ॥ =१=

वक्ति ॥ =१=
किसलकाय रात्रि =२=
त्रिसर्यः तत्राच ध =४=
जरपितेनालेच्यमा =५=
=४= नोत्सानिधूमं ससी =४=
=४= वक्ति अत्र भ्रमरश =४=
=४= हेन चीत्कुर्या =४=
=४= म्या नायकोच्यते =४=
=४= तथा चनु सवनार्थ =४=
=४= मुकुलितेति सुग्धा =४=
=४= नेत्रनिमील =४=

=४= नारी सर्वांगप्रकारे
=४= नापहृतोर्तुं राध्यते प
=४= रंतु सुरतखेदोत्पन्नश्व
=४= श्वासस्यापहृत्योन भ
=४= विष्यतीति त्वयाएवं
=४= नाविरेयं यतो यम
=४= पिभ्रमरः सर्वतानां
=४= तीति यः पते =४=

राम॰
२६

=२= उत्क्षिप्तबाहुर्यथा स्यात्तथा· दर्शितं· भुजमूलं· स्तनमूलं येन तादृशा· =२=

=३= तथा च मत्सखीसंगादेव तवउत्तमपदशोभा जातेति भावः =३= =२= पक्षे· चूतमुकुलं प्राप्य· =२=

साधिकहस्तविच्युतमोरः ॥ शिवमात्रास्तेस्तुतनुस्तनयोस्तवचंचलांचलयोः

॥ ८८ ॥ उत्क्षिप्तबाहुदर्शितभुजमूलं चूतमुकुलममसख्या ॥ आरूढमाण

ढजातिभवतः परमुत्त्वपदल्लमा ॥ ८९ ॥ उच्चकुचकुंभनिहितोहृदयं चालयति त्र

वनलग्नाग्रः ॥ स्वतिनिम्नमध्यसंक्रमदारुणिमस्तरुणितवहारः ॥ ९० ॥ उत्क

सितशीतदीधितिकलोपकंठेस्फुरंतितारौघाः ॥ कुसुमायुधविधुतधनुर्नि

र्गतमकरंदविंदुनिभाः ॥ ९१ ॥ उपनीयप्रियमसमयेविदंचंदग्धमानमपनी

=२= तसमयनिषेधज्ञान =२=

=३= त्वयात्र तत्समग्रोचितविषेणाभिसर्तव्यमिति· ताराव र्णनव्याजेन· सखीनायिकांवक्ति। अथवात्र तच्चंद्रकलादर्शनेन· कामा =३=

=३= दृष्टकोदण्ड निर्गतमकरंदविंदुनीति [illegible] नायकोदूतीवक्ति। =३=

=१= गतमानां रात्रिमनुशोचयति। =१= =२= विधुतं· आकर्षितं· =२=

=१= मेदग्धमाने· अत्रदग्धेति स्त्रीरंगा जात्यालंकारः =१=

=२=आस्कंधिः पीडितः उरयेन। करीपक्षे॰आक्रांतः साम्यनउरूयेन =२= =१=उत्तमवनिए कागतिर्यस्याः अथवा उत्तमवनितानांएकागतिः। करीपक्षे॰ उत्तमवनितायाः
=४=अत्रसर्वं अनभिज्ञाए वत्वंनितेन त्वया अजुगत्पा स्थेयमिति =४= =१=गतिरिक्तातिर्यस्यसः =१=
=४=सखीनायिकांशिक्षयति =४= =२=नायिकांतरासक्तया॰ स्वस्मिन्नायकस्य प्रेमाभावं जानंतीनायिकां सखी॰ अन्योक्त्या वक्ति =२=

सुरतारंभएव =१=

या॥ नमेौपङ्कमएवंत्वया देहूती क्वचास्तितोसि॥ ९३॥ उत्तमवनितैकगतिःकरी
वसरसीपयःसरवेघैर्यौ॥ प्रोत्स्कंदितोरुणा त्वंहस्तेनैवस्पृशानूहरसि॥ ९४॥ उद्दामु
नातिवाहयपृष्ठेलग्नापिकालंमचलासि॥ सर्वंसहेकठोरत्वचःकिमंकेनकमठ
स्य॥ ९५॥ अजुनानिधेहिचरणोपरिहरसखिनिखिलनागराचारं॥ इहडाकि
नीतिपल्लीपतिःकदाक्षेपिदंडयति॥ ९६॥ श्रमषमोत्रगीयतइतिश्रुत्वास्वर
पारगावयंप्राप्ताः॥ कोवेदगोष्ठमेतत्गोशांतोविहितमनुमानं॥ ९७॥ एको

=२=श्रमषमोत्रगीयतेइतिसामान्यलोकोक्त्यागानानेरुचि
=२=कोप्रेमेणाप्रवृत्तः तत्रचगानमश्रुत्वावदति। श्रमषमइ

=२= अन्यासक्ततया चलितस्य प्रियस्य आगमे नेमरणार्थं कृतमंगला पुनस्तदमंगलं नैवस्थितं दृष्ट्वा सखीं वक्ति ॥ एष्यतीति । =२=
=३= यद्यपि सा तरला तथापि विश्रामस्तस्यास्त्वय्येवेति । दूती नायकं प्रति तस्याः सक्तिं वदति । अस्वयंवरावस्थावर्णनं वा =३=

हरः प्रियाधरगुणावेदी दिविषदोपरे मूढाः ॥ विषममृतं वा सममिति यः पश्यन्गरलमेव पपौ ॥ १९७ ॥ एष्यति मा पुनरयमिति गमने यदमंगलं मया कारि ॥ अधुना तदेव कारणमवस्थितौ दग्धगेहपतेः ॥ १९८ ॥ एके कृशो युवजनं विलंबमाना स्तनिकरमिव तरला ॥ विश्राम्यति सुभग त्वामंगुलिरास्यमेरुमिव ॥ १९९ ॥ एकः स एव जीवति हृदयविहीनोपि सहृदयो राहुः ॥ यः सकललघिमकारणमुदरं न भर्त्ति दुःपूरं ॥ २०० ॥ एके नचूर्णकुंतलमप

=२= उदरस्य निंदां करोति । एक इति । =२=

गीत २१

21

=१= बाष्पैः धौते ये श्रुती · तयोः विगलद्धारि एवं । वाष्पधौतश्रुति । नगरद्वारि द्रुतिद्विः ॥ =१=

=२= दूती नायकं वदति · एकमिति । नायकस्य श्वासयोः साम्यं स्पष्टं ॥ नायकपक्षे · चंचलमपि · अतएव तापयंतं · । =२=

=३= पूर्वार्धं नायिकावचनं । उत्तरार्द्धं दूत्या इति ज्ञेयं । =३=

रेणाकरेण चिबुकमुन्नमयं न् ॥ पश्यामि बाष्पधौतश्रुतिविगलद्धारित
द्वदनं ॥ २ ॥ एकं जीवनमस्ति चंचलमपि तापयंतमपि सततं ॥ अंतर्वहति व
राकी सा त्वां नासेव निश्वासं ॥ ३ ॥ एकं वदति मनो मम याभि नयामीति
हृदयमपरं मे ॥ हृदयद्वयमुचितं तत्सुंदरि हृतकांत चिंतायाः ॥ ३ ॥ एरंड
पत्रशायनाज्जनयंती स्वेदमलघु जवनतन्या ॥ धूलिपुटी विमिलंती सं[illegible]रज्व
रं हरति हि स्लिकवधूः ॥ ४ ॥ केलिनिलयं सखी मिव नयति न वोढां स्वयं न

=३= वातवृत्त्वात् एरंडपत्रोपरिस्थापिता । तत्र त्वा स्वेदं जनयंती । अलघु · अधोभागं यस्याः सा · इति धूलिपुटीपक्षे ज्वरापनो =३

=३= दाय · वैद्यैर्धूलिपुटी · अग्नौ एरंडपत्राणि कृत्वा तदुपरि निक्षिप्य स्वेदः क्रियत इति ॥ =३=

=१= अथ नायिकायाः स्वरूपानभि[illegible]ति । केलिनिलयमिति ॥ तेन च =१

=१= तद्गुणानहं सम्यग्जानामीति हसितमिति भावः =१=

राम २१

=१= अज्ञातयोवनेयमधुनेवत्वयामोग्ध्या॰ पश्चाद्गृहेवोरसिका॰ कंटकोत्करतामविष्यंतीति॰ दूतीनायकंबक्ति॥ कालक्रमेति =१
=२= अन्यासक्तंनायकंनायिकाबक्ति॥ कृतकस्वापेति॥ तथाच॰ इयंसुप्तानवेतिमदीयश्वासदत्तकर्णे॰ रे शठ॰ तस्याविरहेणाक्षे=२
=३= निश्वासैःमांकिंविध्यसि॰ तोप्रेवयाहि॰ यतोमांतवश्वासरूपशरैःस्मरःपीडयतीतिभावः =३=
=४= तेनत्पक्तात्वमेतादृशीजातेतिदूतीनायिकांबक्ति॥ कंसेति॥ =४=

मांभजंतं॥ इत्थंगृहिणीमार्येस्तुवतिप्रांतिवेशिनाहासितं॥ ५॥ कालक्रमक
मनीयक्रोडेपंकेतकीतिकाशंका॥ बद्धिर्यथायथास्यात्तथातथाकंटकोत्क
र्षः॥ ६॥ कृतकस्वापमदीयश्वासध्वनिदत्तकर्णकिंतीव्रैः॥ विध्यसिमांनिश्वा
सैःस्मरशरैःराहुवेधीव॥ ७॥ कंसनिर्मोकदुकूलःकालंकरणायफणि
मणिश्रेणी॥ कालियभुजंगविगमाद्यमुनेविश्वस्यगम्यासि॥ ८॥ किंचि
त्ववालयोक्तंनसप्रसादानिवेशिताहृष्टिः॥ मयिपदपतितेकेवलमकारि

=२= तथामानवत्या॰ वाचिक॰ कायिकप्रसादोनकृतः॰ शुकपंजरविमुखीकरणेनमानसप्रसादःकृतः॰ यद्रोचतेतत्कुर्विति स्व
=२= चितंमितिनायकोमित्रंबक्ति =२=

=१=अन्यैः सस्पृहं सावलोक्यते। त्वयापि विलोकनीयेति दूती। मित्रो वा। नायकं। मित्रं वा वक्ति। इतेति। भृंगपतनेन त्रासपाः। अंगसो=१=

=१=रभः स्खलित इति भावः ॥=१=

=२=सर्वतः मुखनिवारणं। अवगुंठनादिना विदधत ॥ पक्षे। सर्वतोमुखपानीयं=२=

=३=रूढः स्वरसः स्वेच्छा प्रचारो यासां ताः ॥ पक्षे। रूढः स्वीयः रसो जलं यासां ताः=३=

शुकपंजरो विमुखः ॥ ८ ॥ कृतहसितहस्ततालं मन्मथतरलै र्विलोकितां युवभिः ॥ क्षिप्तः क्षिप्तो निपतन्नंगेन नर्तयति भृंगस्तां ॥ १० ॥ कमलमुखि सर्वतो मुखनिवारणं विदधदेव भूषयति ॥ रोधोरूढस्वरसास्तरंगिणीस्तरलनयनाश्च ॥ ११ ॥ किंतव प्रपंचितासा भवतामंदा स्तमंदसंचाराः ॥ वहुदायै रपि संप्रति पाण्डुकशारीक्रीडाति ॥ १२ ॥ कः श्लाघनीयजन्मा मा भावनिरीये प्रियस्य सौभाग्यं ॥ प्रालेयानिलदीर्घैः कथयति कांची निनादो यं ॥ १३ ॥ कि

=३=प्रपंचितां। वंचिता। पक्षे। रचिता=३=

=३=मंदाः क्षेमा। न त्वयामंदसंचारा। पक्षे। मंदा=३= क्षैः मंददायैरित्यर्थः=३=

=३=वहुदायैः वहुविधदानैः। अथवा। वहुछलैः=३=द्विप्रकारैः ॥ पक्षे स्पष्टं ॥=३

जीव० २२

छत्रैः। पक्षे छत्रासकैः=३

२२

=३=आवरणं। नदी पक्षे तरः=३

राम २२

=२= पारवनितासंगः सर्वो त्मनात्याज्यइति कश्चित्कौ चद [illegible] न्ति॥ कृत्रिमेति =२=
=३= पर्वदिवसादि विचारोज्झितेंद्रियस्य· नतु तरलस्य· तेन· वृथा त्वया· गात्र कादि संमार्जनंकृतं· अधुनापुनरपि· स्वशरीरंभूषयेति नायिकां दूती वक्ति =३=
=४= त्वं तं द्धितं अनुग्रहाण· अन्यथा तस्य जीवनं न भविष्यति· यतस्त्वया कटाक्षवाणेनस्पृष्ट इति दूती नायकां वदति॥ कष्टमिति =४= =३=।किमिति =३=

मशक्नीयं प्रेम्णः पथिनः कथयापि याविभेतिस्म॥ सापि गिरिशानुजमुत्तुंगमप्र- =२= लघुरिव·नतु =२=
णोपधानाद्यं निद्राति॥२४॥ कृत्रिमकनके नेव प्रेम्णा मुषितस्य वारवनिताभिः॥ ल- =२= वस्तुतो लघु =२=
घुरिव वित्तविनाशाच्छोको जनहास्यता महती॥२५॥ किं पर्वदिवसमार्जितदंतौष्टि नि-
जं वपुर्नमंडयसि॥ न त्वां स्यद्येति पर्वस्वपि मधुरामिक्षुयष्टिमिव॥२६॥ कष्टं सोहं स-
कारिणि तव नयनार्द्धेन सोध्वनिस्पृष्टः॥ उपवीतादपि विदितो नाद्विजदेहस्तपस्वीति॥२७॥
=१= भाग्यवशात =१= लोके शेपितन्यमा नेमिलितेपमां प्रमोस्यत्येव॥ रौद्रेऽनघ्नेपि न भेस्सुरापगावारिव॥ वृ
=१= मेघं विनायावृष्टिः तत्स्वर्गंगायाएव जलंपततीतिप्रसिद्धिः =१=

=१=राजवंशोत्पन्नानां=१=
=२=अतिविषयसेवनात्कृशोपि=३=
=२=सर्षपद्दलैः करस्हस्सदृशीभ्याशिषाः लोहशिखाः तयाशिखातोयस्य तत्संबुद्धिः=२=

गोव
२३

खि॥१८॥ कूपप्रभवानांपरमुचितमपांपट्टवंधनं मन्ये॥ याःशक्यंतेलब्धुंनपार्थिवेनापिविगुणे
ना॥१९॥ करस्हशिखानिखातमभ्रांत्वाविश्रांतरजनि दुरवाप॥ रविरिविरिवयंत्रोल्लिखितैः कृ
शोपिलोकस्यहरसिहृदयं॥२०॥ किंकरवाणिदिवानिशमपिलग्नासहजरीतलप्र
कृतिः॥ हंतसुखयामिनप्रियमात्मानमिवात्मनःछाया॥२१॥ केशैःशिरसोगरिम
मरणंपीयूषकुंडपातेन॥ दयितवहनेनवत्सेसियदिमारस्त्वदिदमधिकं सं॥२२॥
किंचित्कर्कशतामनुरसंप्रदास्यन्निसर्गमधुरोमे॥ इक्षोरिवतेसुंदरिमानस्यग्रंथिः
=३=नवोढांदूतीवदति॥केशैरिति=३=

राम
२३

25

=२= ... यथा हरीतकीभक्षणानंतरं जलस्य मधुररसोपलंभो न तु पूर्वं तथा अन्यासां नायिकानां भोगा=२=
=२= नंतरं तव रसास्वादनमतिसम्यग्भविष्यतीति दूती नायिकां वदति कुरु तामिति॥=२

रपि काम्यः॥२३॥ केनागरिकेणास्य दत्ता बुद्धिर्मुग्धांगनाः वनेपर्ययितुं येन रतिरभस
कांताकरचिकुराकर्षणामुषितं॥२४॥ करचरणकांचिहारप्रहारमविचिंत्य वल
गृहीतकचः॥ प्रणयी चुंबति दयितावदनं स्फुरदधरमरुणाक्षं॥२५॥ कुंकुमतां चाप
लमधुना कलयतु सुरसा सियादृशी तदपि॥ सुंदरि हरीतकीमनुपारिपीता वारि
धारेव॥२६॥ कज्जलतिलककलंकितमुखचंद्रे गलितलकणकेशि॥ नव वि
रहदहनदूनो जीवयितव्यस्त्वया कतमः॥२७॥ कृष्णानुवृत्तयोपि हि परोप

=२= महतः प्रशंसामाह। कृष्णेति। प्रयोक्तिः स्फुटैव॥=२=

=२= कस्तूरीतिलके =२=
=२= न कलंकितं मुख =२=
=२= चंद्रं यथा तसंकु =२=
=२= छि: =२=

=२= स्नानानंतरं गलि =२=
=२= तं सलिलकणं के =२=
=२= शेषु यस्याः तत्सं =२=
=२= बोधनं। गलितस =२=
=२= लिलकणत यासु =२=
=२= क्ता केशि॥ =२=

=२= समीपगा दूती॥ बालके दृष्ट्वा यूनोः सुरतं बालकौ नां प्रतारणां करोति॥ किमिति॥ रे बालकाः विफलं व्यर्थं किं हसथ किं प्रधावथ किं ज =२=
=२= नं आहूयथ॥ अयं देवलोकः॥ तदा दर्शयति यथा अमुना ह्यत्र वाल्ये अरिष्टः अरिष्टासुरः कंठे जग्रहे॥ तेन तु स्तम्भो न कार्यः इत्य =२=
=३= अप्रसर्पकामां मां मो स्यतीति कातरता॥ तयैव एकाकिनी निकायां परिवर्जनेन प्रेक्षणां के करिं तं स्मरात् तु सा मां ज्ञास्यती =३= र्थः =२=
=३= तिलज्जा॥ विश्वासघाततेनाऽनेन किं कृतमिति रोषः॥ एतैः सर्वैः मस्त्रणमधुरे अक्षिणी यस्याः सा इत्यर्थः॥ =३=

गोव॰ २४

कारुण्यजं तिन महांतः॥ तृणमात्रजीवनाय्यपि करिणो दानद्रुवाई करा:॥२८॥ किं
हसथ किं प्रधावथ किं जनमाहूयथ बालका विफलं॥ तदयं दर्शयति यथारि
ष्टः ... कंठे नु ना जग्रहे॥२९॥ कातरतां के करि तस्मरलज्जारोषमसृणमधुराक्षी॥ मौ
कुं नमो तु मधवावलंते सो वई लब्बरतिः॥३०॥ केतकगर्भे गंधादरेण दूरादमी
द्भुतमुपेताः॥ मदनस्यंदनवाजिन इव मधुपा धूलिमाददते॥३१॥ को वर्कि
मागुणाः के का कांतिः शिशिरकिरणलेखानां॥ अंतः प्रविश्य यासामाक्री

=३= नरा न्नौति =३=

राम २४

=३= केतकपुष्पदर्शनेन कामातुरा ... हं जातेति व्यंग्योक्तिः॥ यद्वा॥ कस्यचिन्निरंकाचनं करोति॥ तया चात्र रसाभावात्त्वया =३=
=३= नासक्तिः॥ कार्येति भावः =३=
=२= साधुजनस्य निंदां करोति॥ कोव ... क्रिमेति =२=

=१= वलात्कारेण ग्रहणे छं पुरुषं दूती वारयति कृते ति ॥ तथा च ॥ वलात्कारेण ग्रहणे रसाभासो भविष्यतीति भावः =१=
=२= कुलटा· स्वकन्यामुपदिशति· किमिति ॥ तथा च अस्मिन्समये त्वया चेत् अयक समीपे गम्यते तदा लोके नो =२=
=२= चपलाधर्मेण त्वन प्रस्व सामं विष्यसीत्याशयः ॥ अत्रेनैष्यापि मेरोर्यं· घोतितं ॥ =२=

तं परुष विशेषेण ॥ ३२ ॥ कृतं विविधमृथनयत्नः परामवाय प्रभुः सुरासुरयोः इ
छुतिसौभाग्यमदात् स्वयंवरे त्वं श्रियं विष्णुः ॥ ३३ ॥ किं पुत्रि गंडशैले लभ्रमेण
नवनीरदे सुनिद्रासि ॥ अनुभव चपलाविलसितगर्जितदेशांतरभ्रांतीः ॥ ३४ ॥
कांतः पदेन हत दूति सरलाम पराध्य किं प्रसादय था ॥ सोप्येवमेव खलु लभः पद
प्रहारः प्रसादः किं ॥ ३५ ॥ कर्णगते यम मोघाद्दृष्टिस्तव शक्तिरिंद्र दत्ता च ॥ सौना
सादिता विजयाखं चिदपि नापार्थपतितेयं ॥ ३६ ॥ क्लेशायसि किमिति दूती य

=२= सा शक्तिः अनासादितः अप्राप्तः विजयो ऽर्जुनो यया ॥ अपाणि हृदृष्टिस्तु· आसादिता विजये वं अत्र विजयो विशिष्टो जयः ॥ =२=
=१= इयं कचिदपि अपार्थपतिता न· यर्थपतितान· शातु· अपार्थ एव क चिस्पतिता· घटोत्कचे ॥ =१=

जोव
२५

रशाकंसुमुखितवक्रयस्तेण ॥ कामोपितत्र सायकमकीर्त्तिशं कीनसंधत्ते
॥ ४७ ॥ कोवेदमूल्यमस्य घूतेप्रमुखेण परानाथितस्याविधेः ॥ प्रतिविजयेयस्य
तिपराणमधरं रधरंनंदिनी विदधे ॥ ४८ ॥ कुपितांचरणप्रहरणभयेनमुंचामि
नखलुचंडित्वां ॥ चलिरनिलचपलकिसलययताडनसहनोलतांलभ
ते ॥ ४९ ॥ कोपाकृष्टभ्रूस्मरशरासनेसंवृएैं प्रियेपतितः ॥ छिन्नश्यामधुप
निवकज्जोलमलिनाश्रुजलबिंदुः ॥ ५० ॥ कामेनापिनमेत्तुं किमुहृदयम

=२= कोपाकर्षितिनधनुर्ज्याचुटनैभवत्येवेतिभावः ॥ कामधनुर्ज्यामधुकरमयीतितत्साम्यम् ॥ =२=

25

राम
२५

=२= पालग्राहिहृणोद्दृष्टिस्तवोपरि· अहिं सम्यक् न रमयति। अथवा दिनोद्दृष्टिः त्वदुपर्येव· अहिरवेलनं कः पश्यतु॥ =२
=२= अथवा· तव के अपाङ्गा· म यत्क्रमे· नयनपनं· अहिरेवनखेलतीति भावः॥ =२=
=२= आश्चर्येण विलसणप्रेक्षणीये =२=
=१= कुंठः यो विशिखः तत्प्रहारेण छूनमिव॥ =१=

पारिवालवनितानां॥ मूर्द्धविशिखप्रहारो छूनमिवाभाति यद्दत्तः॥ ४१॥ किं
परंजीवौर्दीव्यासि विस्मयमधुरा स्निग्ध सखि दूरं॥ अहिमधिचत्वरमुर
=१= संकेतस्थलं प्रति =१=
=१= गत्वा आगतं नायक =१=
=१= कं· अगताया: ना =१=
=१= यिकाया अवस्थां =१=
=२= दूती वदति। =२=
=१= कोपवति॥ =१=
गग्राही रवेलयतु निर्विघ्न॥ ४२॥ करचरणेन प्रहरति य घाय यां गेबुकोप
तरलाक्षी॥ रोषयति परुषवचनैस्तया तथा प्रेयसी रसिकः॥ ४३॥ कं स्तां निंदति =३= दूती नायकं वक्ति =३=
=३= कदूति॥ =३=
पतिकः स्मरफूलकस्य वर्णकं मुग्धः॥ को भवति रत्नकंटकमम्रते कस्या रुचिर
देति॥ ४४॥ कोपवति पाणिलीला चंचलचूतांकुरे त्वयि भ्रमति॥ करकंपित कर
=३= करप्रहारेकु वर्द्धने· चरणप्रहारे ... =३=

=२= स्मरफूलकस्य वर्णकं· ताम्रारे: स्मरा... प्रापत्ता स्तबकः मुग्धः लुपति। =२=
=१= पाणिलीलया· चंचलः चूतांकुरो यस्याय वं विधे· कर्पचित्तस्य चूतांकुरं मा भ्रियं पश्यत्विति तद्देहोपांते भ्रमति सति। =१=

=१=दूत्याउपालंभितो· नायको दूतीं वदति ॥ कौलीनादिति ॥ तया च तद्भावनं विना अस्याः भजनमेव मया कर्तुं न शक्यत इति भावः ॥=१=
=४= साधुजनेनैवमैत्री कार्येति कश्चिदुपदिशति ॥=४=

=१=अकुलीनो=१=

गोव· २६ बाले स्मर इव सौम्ये छिन्ता सुतनुः ॥४५॥ कौलीनादलमेतां भज भामिनि न कुलं स्म-
रः प्रमाणयति ॥ तद्भावनेन भजतो मम गोत्रस्खलितमनिवार्यं ॥४६॥ कुतइ-
ह कुरंगशावक केदारे कलममंजरीं त्यजसि ॥ तृणवाणास्तृणधन्वा तृण-
वृत्तिः कपटपुरुषोयं ॥४७॥ खलसख्यं प्राङ्मधुरं वयोन्तराले निदाघ-
दिनमंते ॥ एकादिमध्यपरिणतिरमणीया साधुजनमैत्री ॥४८॥ गुणम-
धिगतमपि धनवान् चिरान्नाशयति रक्षति दरिद्रः ॥ मज्जयति रज्जुमं राम २६

=२=परिणतौ· अंते=२=

20

=२= महतः प्रशंसामाह। गौरीपतेरिति। तथा च यस्य कर्णे स्वपरदुर्वादो जीर्यति स गौरीपतेरप्यधिक इति भावः। =२=

=४= वारंवारं निःश्वसनेन। अनया। मम मन्मथावस्था तातेति प्रीणयति। पति पुरः कथं मिलनमिति निराशेन पीडयतीति भावः। =४=

=१= आम्रेये चित्रे पक्षे मध्ये। =१=

मसि पूर्णः कुंभः सखि न तु छद्म॥ ४९॥ गुरुरपि लघूपनीतो नानिमज्जति नियतमाशये महतः। वानरकरोपनीतः शैलो मकरालयस्येव॥ ५०॥ गौरीपतेर्गरीयो गरलं गत्वा गले जीर्णं॥ जीर्यति कर्णे महतां दुर्वादो नाल्पमपि विशति॥ ५१॥ गृहपतिपुरतो जारं कपट कथा कथितमन्मथावस्थं। प्रीणयति च पीडयति च बाला निःश्वस्य निःश्वस्य॥ ५२॥ गतिगंजितवरयुवतिः करीकपोलौ करोतु मदमलिनौ॥ मुखबंधमात्रसिंधुरलंबोदर किं मदं वहसि॥ ५३॥ गेहिन्याः स्मरवंती गोत्रस्खलितापराधतो मानं। स्निग्धां प्रियेस गवीं सखी पुं बाला हृष्टां दिशति॥ ५४॥ ग्रीष्मसमये समयेस्मिन्वि निर्मितकलयकेलिवनमूले॥ अलमा

=२= स्मरवंती यत्र नु मार्गमभिवंत्यः। यथा तन्वंती तिमिरद्युतिमित्यत्र। तथा च गेहि न्याः पश्यंतीति साधुः पाठः। =२=

=१= ग्रीष्मसमयेन। तत्र केलिवनमूले ... तदनायको पीति दूतीना =१=

=१= पिकां ज्ञापयति। =१=

=१= ममसौदर्यादि =१= ति दूती नायिकां

गोव

२७

27

गुणेन अयं बद्ध इति भ्रमेण· त्वया नायकस्योपेक्षा न कर्तव्या· तदपेक्षायामपि वद्धो गुणवत्यस्तीत्यंति· तत्रासक्तो सत्यां नवहस्तेवाक्ति।=१= पुनर्नायास्यती =१=

=५= तस्य आंतरं गुणं· अगुणं वा· त्वमेव जानासि· नाहमिति दूती नायिकां वदति। गुणमिति·।=५=

=५=८ कालक्ष्मी। श्रीर्यस्य दां वुजरजश्चक मे इति श्री भागवते·।=५=

लवालवलयच्छलेन कुंडलितमिव श्रोत्यां॥५५॥ गुणेन बद्धचरणइ इति मा लीलाविहगं विमुंचस खिमुग्धे॥ अस्मिन्वलयितरशा हेव स्नेहेण न गुणमयं चरणं त्रुटति॥५६॥ गुरुगर्जसांद्रविद्यु द्भयमुद्रित कर्णचक्षुषां पुरतः॥ बाला चुंवति जारं व जा दधिको हिमदनेषुः॥५७॥ गृहिणीगु णेषु गणिता विनयः सेवा विधेयतेतिगुणाः॥ मानं प्रभुता वाम्यं विभूषणं वामनयनानां॥५८ गुणमांतरमगुणं वा लक्ष्मीर्गंगा च वेद हरिहरयोः॥ एका पदेपि रम्ये तेन वसति निहिता शि रस्यपरा॥५९॥ गत्वा जीविते संशयमभ्यस्तः सो ऽनुमति चिराद्विरहः॥ अनेक रूपेण पुनरपि दित्ससि सुरतदुरभ्यासमस्माकं॥६०॥ गोत्रस्खलितप्रष्टोप्युत्तरमतिशीलशीत लं

=१= भोः कुमत्त्वमत्यातः· दुरभ्यासं· व्यसनमिति यावत्तादित्ससि दातुमिच्छ ॥ तथा चातः परं कृत्वापि त्वया न गंतं =१=
=१= व्यमितस्य गमनं वारयतीति भावः।=१= =२= एक वारं =२= =२= कथं कथमपि।=२=
=१= ममवपुषो रूपमेव निरर्थकमिति नायिकांतरमनेन स्मृतमिति भावः।=१= अतिविरह

राम

२७

=२= पूर्वं भुक्तं पश्चान्मुक्तं भ्रूरुह यातं यया अधुना त्वं साक्षीजाते =२= =२= शालोवदलः तत्र उन्मीलं निर्यासेन निहितानखिलांगि =१=
=२= तिभावः अतिचापल्यात् भ्रमरीपदे =२=

दत्वा॥ निःश्वस्य मोक्षरूपे स्ववपुषि निहितं तया चक्षुः॥ ईं १॥ गंधग्राहिणि शालोन्मीलन्निर्या
सनिहितनिखिलांगि॥ उपभुक्तमुक्तभ्रूरुह यातेधुना भ्रमरि नेभ्रमसि॥ ईं २॥ गुरुषु भि
लितेषु शिरसा प्रणाम सिल्लवुषलतासमेषु समा॥ उचित ज्ञासि तुलेकिं तुलयसि गु
जाफलैः कनकं॥ ईं ३॥ गेहिन्याह्रियमाणां निरुद्धमानवोदयापुरतः॥ मम नौकाद्धित
यार्पित पदद्वयहृदयं द्विधा भवति॥ ईं ४॥ गुण आकर्षनयोग्यो धनुषद्वैवे कोपिलक्ष
लाभाय॥ लूतातंतुभिरिव किं गुणैर्विमर्दासहै र्बहुभिः॥ ईं ५॥ गायति गीतेरांसति
वंशो वादयति सा विपंचीषु॥ पाठयति पंजरस्थुकां स्तवसंवादा हरंबाला॥ ईं ६॥ ग

=२= पक्षे = आकर्णं श्रवणां तद्योग्यः। सर्वेषां श्रुतिमनोह
=३= पक्षे उपा = ३=
रः =२=
...धाः ... रागः हतीनायकं वर्णि गायतीति =२=
=२= कार्या संपादकैः =२=

=२=सौंदर्यादिगुणयुता।=२= =२=यथापूर्वमेव।=२=

गोव २८

णयतिनमधुव्ययमयंमविरतु मापिबतुमधुकरः कुमुदं॥ सौभाग्यमानवान्यपरमस्य
यतिद्युमणायेचंद्रः॥ ६७॥ गुणैर्विधृतासखितिष्ठसितेपैवरेहेनकिंतुहृदयंते॥ ह
तमनुनामालयायाः समीरणेनैवसौरभ्यं॥ ६८॥ गुरुसदनेनेदीयसिचरणागतेमयिस =३=निकटतमे।०५=
मूकयापितया॥ नूपुरमपास्यपदयोः किंनप्रियमीरितंप्रियया॥ ६९॥ ग्रंथिलत
याकिमिह्रोः किमपभ्रंशोनगीतस्य॥ किमनार्जवेनशशिनः किंदारिद्र्येणदयितस्य
॥७०॥ गेहिन्याचिकुरग्रहसमयससीत्कारमीलितदृशापि॥ वालगकपोलपुलकं
विलोक्यानिहतोस्मिशिरसिपदा॥७१॥ गुरुपदमनागरारुणचूर्णत्तारंकपंचिद

राम २८

=२=ज्येष्ठायाः चरित्रं मित्रं प्रतिकथ्यनवक्ति॥ गेहिन्येति॥=२५ =२=यथानुरागस्तूचकं रोमांचं॥=२=

28

१=घटि जघनं घष ... २=घटिते नि. मुधि ... स्या तथा. निपीडितपीनोरुः यथा स्यात्तथा॥ न्यस्तनिखिलकुचभारं यथा स्यात्तथा॥ आलिंगत्यपि मुग्धेन... नानि. पलाशान्येव कपाटानि यस्मिन्. एवं यथा स्यात्तथा॥=३ ... चितवदति ... भाव:=१

१=उन्मीलति=१ २=प्रतिरात्रौ=२ उदकं स्थानीयते तेन नदी ... =१

पिबलते॥ नयननमिदं स्फुटनखपदनिवेशाकोपकुटिलभ्रू॥७२॥ घटितजघनं नि
पीडितपीनोरुन्यस्तनिखिलकुचभारं॥ आलिंगत्यपि बाला वदत्यसौ मुंच मुंचे
ति॥७३॥ त्रुटितपलाशकपाटं निशिनिशि सुखिनो हिरो रतेपद्मा:॥ उज्जागरेण
केरवकृतिशक्या रक्षितुं लक्ष्मी:॥७४॥ दूरं स्फुरंति विप्रलब्धा: स्नेहापायात् प्रदीपकलि
काश्च॥ प्रात: प्रस्थितपांथस्त्रीहृदयं स्फुटति कमलं च॥७५॥ चपलस्य पलितलं
छितचिकुरं दयितस्य मौलिमवलोक्य॥ खेदोचितेपि समये संमदमेवाददे गृहि
णी॥७६॥ चंडि प्रसारिते नस्य शान्भुजे नापि कोपनां भवती॥ तत्पामिपं कि लामि

स्त्रीपक्षे. दीर्यति. कमलपक्षे. उन्मीलति=३

४=... कृतानकेतन प्रियतम मनस्वनी ... ह्रदया विप्रलब्धा=४

=१= काचनखंडिता· समीराऽपदेशेन नायकं वक्ति। चपलेति। पक्षे· भुजंगी वेश्या तया भुक्तोज्झित· अन्यपक्षे शीतलः स्त्रीभोगानंतरं· नायकः शीतलो भवत्येव· किंच· तस्या एव अंग =१=
=१= संगि पक्षे कर्दि मादिगंधवह· । रात्रौ भ्रांतः हे प्रत्यूषसदागते· प्रातरायात· वातपक्षे प्रत्यूषे एव· । सदा आगतिर्यस्य एवं विधः। अतः परं· अपराशां· परस्त्रि मा शां। पक्षे· अप =१=
=१= परा नायिका· तस्याः आशां· मनोरथं· पूरयितुं गच्छेत्यर्थः॥ =१=
=२= द्राघिम्ना· दीर्घत्वेन· मिलंतीया· अलककलतासैव शैवालावलिः। पक्षे· । तत्समाया शैवालावलिः तया ग्रथिता इत्यर्थः। =२=

वपिवनंदीनलिननालेन॥७७॥ चंपलभुजंगीभुक्तोज्झितशीतलगंधवहनिशिभ्रांत
॥अपराशांपूरयितुंप्रत्यूषसदागतेगच्छ॥७८॥ चिरपथिकद्राघिम्नमिलदलककलता
शैवलावलिग्रथिता॥ केरतोयेव मेगाक्ष्यादृष्टिरिदानींसदानीरा॥७९॥ चंडिदर
चपलचोलंच्यक्तोरुविलोकनेकरसिकेन॥ धूलिमयादपिनमयोचरणाहतोकुं
चितंचक्षुः॥८०॥ चलकुंडलवल्लदलकेखलदुरसिजवसनसक्तदृष्टियुगं॥ ज
घनभरक्लमकूणितनयनमिदंहरतिगतमस्याः॥८१॥ चरणौःपरागसेकतमफल
मिदंलिखसिमधुपकैतक्याः॥ इहवहतिकांतिसारेनांतःसलिलापिमधुसिंधुः॥ ८२॥

29

=२=इषन्मुद्रितं=२=

=२= मेचेर =२=

=१= केतक्या =१=

=१=ध्वनवर्ण्निष्यमाणसुरतगोपना नायिका=१=
=२=कस्य नरवक्षतानीतिशंकातरंगिताशः सखू=१=
=३=कामोबः कश्चनपुरुषः अन्यपुरुषमद्दष्ट्वैव कांचित्कामोधां यथारमयिष्यति तथा निजमर्यादयैव रद्रः कश्च रून निजकरंपिनष्टिद्दर्स्यर्थः=३=
=३=वद्धः=३=

चिरकालपथिकशंकातरंगिताक्षः किमीक्षसे मुग्धे। त्वन्नित्विं शश्लेषव्रणाकि
णराजीयमितस्याः॥८३॥ चंपकलंयथामदांधरक्षो यांमयमामनः करीहंति॥ आ
स्फालयति केरंप्रतिगजस्तथायंपुरोरूढः॥८४॥ चुंबनलोलुपमदधरहृतकाश्मीरं
स्मरन्नतपामि॥ हृदयछिदरदालांनस्तंभंतस्यास्तद्धृतयुगं॥८५॥ चिकुरविचारणाति
र्यग्गतकंठीविमुखवर्तिरपि वाला॥ त्वामियमंगुलिकल्पितकचावकाशाविलो
कयति॥८६॥ चुंबनहृतांजनाद्दृक्स्फुरणाग्ररागामीक्षणैक्षिपसि॥ किमु षासिवियो
गकातरमसमेषुरिवार्द्दुनाराचं॥८७॥ छायाग्राही चंद्रः कूटं त्वं सततमंबुजंव्रज
=१=कलंकीत्यर्थः=१=
=२=प्रातर्जातमतः परंवियोगोमः=२=

=२=विषतीतिकातरत्वं॥=२=
=१=माया निघ्नलःपंचेषु...तवा...तवादि...॥...=१=

=४=प्रालानंगतवं=४=
=४=धनेमिसमरः॥=४=
=३=असंमुखीनापि=३=

=४=चिकुरस्यविचारणा
=४=मालिन्याःमालिन्य
=५=त्वेन तत्समये तिर्य
=४=ग्रातकंठी वक्रि
=४=तग्रीवेतियाव
=४=त्॥=४=
=३=अंगुल्याकल्पितः
=३=कवेषु अवकाशो
=३=यया॥=३=
=१=प्राप्नोति=१=

=४= जृंभायां उन्नमितं उत्थापितं दोर्युगं तेन यं =४= =२= त्रैलोक्यं हो परितनं राधाचक्रं छायामात्रं परस्य न्यथा अर्जुनोवि
=५= चिताभ्यां ताटंकाभ्यां निपीडितौ कपोलौ यस्य तत् =५= =२= त्वद्वियोगे [illegible] स्वबाष्पजलबिंदुभिरवपीडितालिता किं बहु दुःखे
=६= शयानं परपुरुषं श्रीविष्णुं पक्षे परकीयपुरुषं जागरयित्वा वने नन्दागारे सर्वतोमुखं पानीयं पक्षे सर्वेन्द्रियसुखं हरसि
=६= वशीकरोषि यो रक्षैव भगवान् जागर्ति तस्मिन्नेव च जलशाया अल्पजलाभवतीति शरदान्योक्तिः यद्वा दूतीवाक्यं न

गोव
३०

30

ति॥ हित्वा मम यं समायां स्तौति तवैवाननं लोकः ॥८८॥ छायामात्रं परस्य न्नधोमु
खोपह्नुते न धैर्येण ॥ तुदति मम हृदयमिषुणा राधा चक्रं किरीटीव ॥८९॥ जल
विंदवः कतिपये नेय नाहं मनोघमेतव स्खलितं ॥ कोते मेमगं तव्या भ्रैरैरवपि
च्छिलिता ॥९०॥ जृंभोत्तंमितदोर्युगयं चिततताटंकपीडितकपोलं ॥ तस्याः
स्मरामि जलकणलुलितोजनमलसदृष्टिमुखं ॥९१॥ जागरयित्वा पुरु
षं परं वने सर्वतोमुखं हरसि ॥ प्रयि शरदनुरूपं तव शीलमिदं जातिशालि
न्याः ॥९२॥ जीवामि लंघितावधिदिनैतिटं जावशेन जैहिन्या ॥ मयि निहु

=२= [illegible] =२= अनुरूपमित्यत्र काकुः । तथा च नाऽनुरूपमित्यर्थः =२=

=२= सुमना मालती जातिः तथा च जातिपुष्परालिन्याः स्वापिदं उत्तमजातिशालिन्याः इत्यर्थः =२=
=१= संजीवरोनाऽवधारितोपि हृदयस्योमानः शापितः दिनोक्तं चितं जीवनं कुलांगनानामनुचितमितिभावः =१=

व्याधः =२=
नेत्यर्थः =३=
नयसि पक्षे =६=
यिकी प्रीति =७=
=६= प्रियये तव =६=
=६= दंशीलं शारद =१
=५= मानं वने पर
=६= पुरुषं जागरयित्वा
=६= संकेतवंचयित्वा
=६= प्रथमं तमानयि
=६= स्पुत्कोसं प्रतिनां
=६= न्नानीति सर्वतो
=६= मुखं हरसि

राम
३०

=१= सुजातिः शीलम
=६= नुरूपमवनेत्य
=६= र्थः =६=

लितं स्वर्तैः वृषभान्यो क्याकाचनवदति । जाल्मइति । जाल्मः स्यात्पामरे क्रूरे । जाल्मो समीक्ष्यकारिणि । गुरुः । वृषास्थूलः । सुधृष्टो निर्लज्जः । = १ =
कामशास्त्रक्रियाचतुरा या । तदितरा मूर्खा । तस्याः प्राचरणभेदः उपदेशो यस्य सः । तथा चयस्त्विसमीचीनानीमा चरणो पदे शाः स्यात्ता एवं नस्यादिति = १ =
दक्षिणचरणप्रहार एव उपदेशो यस्य सः । इति वृषभजातिः । लोके तु गुणधवलः । सत्वगुणः । साधुरितिख्यातिः प्रसिद्धिः । वृषभपद्धे श्वेतः यद्वा = १ =
बधेः सकाशाद्बाधायस्यपताद्दृशः सन्नूमया प्रोषधभद्रामपिनकर्तव्यमिति भावः । = २ =

तोपि वाष्पैरसं वरैर्व्यैजितोमानः ॥ ९३ ॥ जाल्मोगुरुः सुधृष्टोवामेतरचरणभे
दउपदेशः ॥ ख्यातिर्गुणधवलइति भ्रमसि सुखं वृषभरण्यासु ॥ ९४ ॥ ज्वरे
वीतौषधिर्वाधस्तिष्ठसुखं दंतमंगमखिलं ते ॥ प्रसुलभलोकाकर्षणपाषाण
सखेन मोक्षसि मां ॥ ९५ ॥ जीवनहेतोर्मिलितामुंचति कर्षणेन नखलुत्वां ॥ नो
रिव निम्नं सुंदरमुग्धा तद्विरसतां मागाः ॥ ९६ ॥ जवनेनेन चापलं तु वितन्वते यं तन्
कृतापि तनुः शाणेनेव क्षीणा स्मरासिपुत्री मनो विशति ॥ ९७ ॥ ज्योत्स्नाभिसा
रसमुचितवेशे व्याकोरामल्लिकोत्तंसे ॥ विशसि मनो निशितेव स्मरस्य कु

= ५ = प्रसुलभाये लोकाः तेषां आकर्षणपाषाण आगते ज्वरे आरोग्यप्रश्नार्थं प्रसुलभाः अपि लोकाः आयांतीति भावः । = ५ =
= २ = नायिकां प्रति नायकवचनमिदं । जवनेनेति । विपरीते चापलं वितन्वतां तावज्जवनेनेत्यर्थः । = २ =
रप्रदेशमिव । सापि जीवने जलं ... नापि । निम्नं न मुंचति । अस्या लोडनेन निम्नमपि विरसं जलर ...
रपि अचेतनत्वान्मुग्धा । = २ = = १ = प्रफुल्लितमल्लिका भिस्तिरोहितकचे । = १ =

=४= अंतः प्रागच्छेति करग्रहणे । उत्ताल कररक्षेपणं ॥ कंकणपाणिक्षेपे । केलिगृहालिंदस्तंभावलंबने । =४=
=५= करिणी नां पदा मदाविभ्रमवस्तादाः स्वस्वामिनो रिपुं सूचयतीति शास्त्रप्रसिद्धः । तथा च लय्याहंकारस्त्याज =५=
=५= इति सखी सखीं प्रति उक्तिः । =५=
=१= त्सरुः खड्गादिमुष्टौ स्यादित्यमरः । =१= =२= चंद्रकांतनाम्नी । =२= =२= ज्योत्स्नया गर्भितं यत्सैकतं तन्मध्यगतः यामुनः पूरः स्फुरति =२=

गीत ३१

मुद्गलत्सरुर्छुरिका ॥ २९ ॥ जङ्घासु रवयसि पर तरुणी गृहिणी कारयसि केवलं सेवां
आलिंगति द्विशामिंदुः स्वां तुरि लां वारिवाहयति ॥ २९ ॥ ज्योत्स्नागर्भितसैकतम
ध्यगतः स्फुरति यामुनः पूरः ॥ दुग्धनिधौ नागाधिपतल्पतल्पे सुप्त इव कृष्णः ॥ ३०० ॥
=४= प्रतिवचनेषु मौ =४= नैः । =४=
कंकणपाणिक्षेपैः स्तंभावलंबनैर्मौनैः ॥ रोमयसि मुग्धकरुदितैरपि सुंदरि मे
दिग्द्वारं ॥ ३ ॥ ढक्काम् आहत्य मदं वितन्वते करिण्य इव चिरं पुरुषाः ॥ स्त्रीणां करिणीना
मिव मदः पुनः स्वकुलनाशाय ॥ ३ ॥ तां तापयंति मन्मथवाणाः स्वां प्रीणयंति सुभ
गाः तपनकरास्तपनशिलां ज्वलयंति विधुं मधुरयंति ॥ ३ ॥ ते वसुतनुसानुमत्या

=४= रोदसमये छुर =४= रिःयनेनातसौं =४= येधन्यते । =४=

राम ३१

३१

=२= प्रकटतये स्पर्धः । करीपक्षे यथाश्रुतएवार्थः । स्वपृष्ठे ढक्का हननेनैतस्या मरोत्तेजः । =३= =१= महिषियितीया
=२= तस्यास्तापनेनैव संकामं ... । =२= =१= अनुमतिः तत्सहि
=१= ... न्यमातः । तपन एव चंद्रपुष्ठातीति ज्योतिःशास्त्रप्रसिद्धिः । =१=
=१= तायाः पत्नीसानुप्र =१=
=१= स्यः तद्वत्याः । =२=

=१=तवानितंवद्भूनिं दैवरागो जातइत्यर्थः।पद्मो॰ वहुधा।त्वित्याद्येकंपदं।=१=
=१=गिरिभुवः लाभेन॰ आरोहणेन॰=प्रत्युत त्वत्कांगुल्लेन॰ दिवंस्वर्गं आप्नोति।इषदंतरं भवतीत्यर्थः।=१=
=३=छायाकांतिः॰ केवलंकांतिशेषवेत्यर्थः।=३=
=२= तडागस्य =२=

=२=नायिकांदूतीवक्ति=२=

वहुधातुऽनितभितंवरागायाः॥गिरिवरभुवद्रूवल्लाभेनाप्नोमिद्युंगुल्लेनदिवं॥४॥त्य
क्तोमुंचतिद्रीवनमुंरुतिनानुग्रहेपिस्रोलेत्वां॥किंप्रावृषेवपद्माकरस्यकेरणीयमस्य
मया॥५॥त्वद्विरहापदिपांडुस्तनंगीछाययैवकेवलया॥हंसीवज्योत्स्नायांसासुभगप्र
त्यभिज्ञेया॥६॥त्वयिविनिवेशितचित्रासुभगगताकेवलेनकायेन॥वनजालरुद्धमी
नानदीवसानीरमात्रेण॥७॥त्वयिसंसक्तंतस्याःकठोरतरहृदयमसमशरतरलं॥मा
रुतचलमंचलमिवकंटकसंपर्कतःस्फुटितं॥८॥त्वमसूर्यंपश्यासखिपद्मापिनवि
नापवारणंभ्रमसि॥छायेकिमिहविधेयंमुंचतिनम्रत्निमंतस्त्वां॥९॥तवविरहेविस्तारि

=४=उभयोः श्वेतत्वा॰ ज्यो त्स्नायां॰ हंस्याः छायया हंसीज्ञानं भवतीत्यर्थः।=४=
=४=दूती नायकं॰ कुत्रचिदाकस्मिन् [illegible] =२= असूर्यंपश्या राजदारा॰ तंप्रति छायान्योक्तिः।=२=

=२= कः स्वीप्रियो वं कुली ऽ शोकः कं कोलिः कर्णपूरकः अननकं केलि पदेन प्रियो यं पः त्वत्पादाहतिजातरोमांचितत्वात्त्वं नरा
=२= मिवाद्येकद्वनस्त्वां प्रियां स्तोति । यद्दादूती नायिकां सिद्धयति । तमप्येता दृशी भवेदित्वती सतीति ॥ =३=

=३= शाखेइतिवापाठः ॥ =३= =३= स्हकृत्येदासीव ॥ =३=

गोव ३२

तरजनौजनितें दुचंदनद्वेषे विसिनीवमात्त्वमासेविनाहुतारो नसादग्धा । १० तु के
णित्वच्चरणाहतिकुसुमितकंकेल्लिकोरप्रकरां कुटिलचरितासपत्नीनप्ववतिवत
शोकविकल्लापि । ११ तत्येप्रभुरिवगुरुरिवमननसिजसमरेश्रमेभुजिष्यवगेहेश्री
रिवगुरुजनपुरतोमूर्त्तेवसाव्रीडा । १२ त्वमलभ्याममतावन्मोक्तुमशक्तस्य संमुखं
व्रजतः छायेवापसरंती मित्यानानिवार्यसेयावत् । १३ तपसाक्लेशितएषः प्रो
ढवलोनखलुफाल्गुनेप्यासीत् मधुनाप्रमत्तमधुनाकोमदनं मिहरमिवसहते
१४ त्वंकुमनदिवसगणनवलक्षरेखाभिरंकितास्तुभगा गंडस्थवतस्याः पांडुरिताभ

राम ३२

=२= तव ताम्प्रांपहृद्वै =२=
=३= वगोक विकल्या =३=
रूपि । =२=

=२= स्वं च वरीकायतीति =२=
=२= भावः । शोकानि =२=
=२= पूर्वप्रथमशो कवलि
=२= कांपान्द्विवसवसी
=२= स्पष्टं ॥ =२=
=१= कांचिन्नायिकास =१=
=१= खी नायिकां वद =१=
=१= ति । =१=
=४= अस्य शीयोगपाप
=४= त्वां मोक्तुमशक्त
=४= स्य । =४=

=२= अयं मास्यतातु इतिचपसरंती ॥ =३= =२= नवसंतेन । मिहिरपक्षे चैत्रेण =२= =३= तपसामाघेन पक्षे चांद्रायणादिना =२=
=१= परदेशस्थं नायकं कद्भनवा...

ली ४२

=१= अग्राम्यस्य· अतिचतुरस्यापक्षे· अग्राम्यस्य· वनस्य· पोत्रिणः· महावराहरूपस्य भगवतः =१=
=२= दुर्गावलिवह्नो यमिति पामराद्दूरतः परिहरंतीत्यर्थः ॥ =२=
=३= त्वं दस्साधारणगुणलोलुप तव मुखरवदनदोषं सहमाना· अत एव मोकं अहम ॥ =३=
=४= परसदनं· इदं प्रतिहारिणान्योक्त्या कश्चन वदति =४=

वनमित्ति र पि ॥ १५ ॥ तस्याग्राम्यस्याहं सखिवकस्त्निग्धमधुरया दृष्ट्या ॥ विद्धा तन्दे
कनेयापोत्रिणइव दंष्ट्रयाधरणी ॥ १६ ॥ त्वयिकुग्रामवटद्रुमवैश्रवणो वसतु वसतु वा ल
क्ष्मीः ॥ पामरकुठारपातात्कोसर शिरसे वतिरक्षा ॥ १७ ॥ तव मुखर वदनदोषं सहमाना
मोकुमन्त्मा सुतनुः ॥ सा वहति विटभवंतं घुणमंतः शाल्मजीव ॥ १८ ॥ तरुणामुखम
पिनस्व लुत्वां त्यजं त्यमीहरिणचेरिणः शवराः ॥ यशासैव जीवितमिदं त्यजतयोषि
तम्भंग संग्रामः ॥ १९ ॥ त्रिपुररिपोरिवगंगाममममानिर्झ्जितमदनदाहस्य ॥ जीवनमर्पित
शिरसोद दासि चिंक्र रग्रहेणैव ॥ २० ॥ त्वत्संकथासुमुखरवरवरः सनिंदसानंदसावहित्थइव

=१= चरणापनाय· अर्पितशिरसः =१=
=२= जनितो मर्दनं हाहोयस्य =२=
=१= अनुग्रहे [illegible] सनिंदः· कदाचित् सानंदः· कदाचित्

=१= तदधीना =१=
=२= महिषशिरसा· अ
आकारगुप्ता सहि· =१=
=१= तद्वव =१=

=१= सितेन वा· भूक्षेपेण वा· करपल्लवी संकेतेन वा =१=
=३= अंगीकृतकरपत्रः सन्· तव हस्तग्रहं कुरुते तस्मात्त्वमपि सहृदयइत्यर्थः। अन्योपि गृही तकरपत्रो यदा भवति तदा· तत्स्त्रिया याः पाणि =३=
=३= ग्रहं करोति। गोड़देशे· शंखं करपत्रं विदार्य नार्यः करकंकणानि कुर्वंतीति श्लेषोक्तिः। =३=
=१= पुरतएव =१=

गोव ३३

सखेलुसखीनां निभृतं त्वयाळतार्पीकृतः सुभगः ॥२१॥ त्वयि स पर्येति पथि दृष्टिः सुंदरेव
तिविवर निर्गतात स्याः। दरतरल भिन्न शैवलजालाशफरीवा विस्फुरति ॥२२॥ तिसुतनु
शून्य हृदया येशं खं शून्य हृदयमभिदधति ॥ अंगीकृत करपत्रो यस्तव हस्तग्रहं कुरु
ते ॥२३॥ तिश्लेषिनः क्व संप्रति शाक ध्वजयैः कृतस्तवो छ्राय। इष्टां वामेषिं वाऽधुना तना
स्त्वांविधिषिं संति ॥२४॥ तान वमेत्य छिन्नः परोपहित राग मदन संघट्टितः। कर्णाइव का
मिनीनां नरा नते निर्भर प्रेमा ॥२५॥ तस्मिन्नगता दूर्माव खिगतरसे श्रुं ठिशा कल इव पुरु
षा ॥ अपि भूति भाजि मलिने नागरत्रा होवि डंवाय ॥२६॥ तमसि वने विषमे पथि जंबुकमु

=३= विघातुमिच्छंति =३=

33

=२= लंपटो सूर्यः =२=

राम ३३

=३= क्रमेण रुरातां प्राप्य छिन्नः। उभयपक्षेपि समाने। =३= =३= परेणादूत्यादिना उपाहितो योरागः। तेना मदनेन च· संघट्टितः। कर्णपक्षे =३=
=२= निर्भरः भरराहितः स्त्री दूतियावक्वा ... तो योरागः रुधिरादिः तेन· मदनेन =३=
=२= त्वमइत्यर्थः। =२= =१= संपत्त्यपिपक्षे· भूर्जनार्थं वहौमि =१= =३= मधूच्छिष्टेन च पथ्या कथं चित्· संघटितः। =३=
=१= स्त्रिग्धेसति· अतिरहनात्· भस्मवरोप्यपि। =१= =१= सायं संकेतमनागता· मध्यमार्गाद्विपरादृत्यगता· प्रातर्मिलिता नायिका

=४= हेदूति॰ गृहपतिशिरसा सहैव स्फुटतु। गृहपतिरेव यतस्या दूरीकरणे प्रतिबंधकः॰ तथा चायं म्रियतामिति भावः॥=४=
=५= नायकोनेतरिस्त्री छिद्रहारमध्यमणावपि।=५=
=४= समुचितः संपन्नस्य प्रभोः॰ यः कंठः तस्मिन् लुठनं यस्याः सा तस्याः॥=४=
=५= तरीयदर्शनेन गृहिणो वा विनीतमाना।=५=

=३= प्रतिबंधकत्वात=३=
=३= सखैवेति दूती=३= =३= वाक्यं।=३=

कामुखंप्रपन्नास्मः॥ किंकुर्मः सोपि सखीस्थितो मुखं मुद्रयित्वैव॥२७॥ त्वाममभिलषतो
मानिनि मम गरिमगुणोपि दोषतां यातः॥ पंकिलकूलां तटिनीं पिपासितः सिंधुरस्यैव
॥२८॥ तिमिरेपि दूरदृश्या कंठिनाश्लेषे च रहसि मुखरा च॥ शंखमयवलयराजी गृह
पतिशिरसा सहस्फुटतु॥२९॥ तव वृत्तेन गुणेन च समुचितसंपन्नकंठलुठनायाः॥ हा
रस्य जडस्य सुंदरि कः पुनर्नायकस्तरलः॥३०॥ दर्शनविनीतमानां गृहिणीं हर्षोत्कस
त्कपोलतलम्॥ चुंबननिषेधमिषतो वदनं पिदधाति पाणिभ्याम्॥३१॥ देहस्तंभः स्व
लनं शैथिल्यं वेपथुः प्रियध्याने॥ पथि पथिगगनाश्लेषः कोमिनि कस्ते भिसारगुणः॥३२॥

=१= विवशा तयाश्लेष्या लिंगनं।=१= =२= गतमानामयं मां॰ श्लेषतास्यती त्याशयेन।=२=

=४= सुरतजनिते स्वेदे तैश्च्युतमृगनाभिः ।=४= =५= तवमुखेनेव. तवदयिताक्तवृत्तं श्रुत्वा. एतुऽतः परं वा ध्यामा =५=
=५= गच्छतीति त वैवदोषोऽतः किमिति स्विद्यसे ।=५=
=२= नायिका स्वपतिं स्तौति ।=२=
=१= असह्यत्वात. दुग्धयता. वर्द्धयता ।=१= =४= मम दयिता समानाऽऽगतीतदेऽन्या नास्तीति गुणाः =४=

गोव. ३४

दुग्धयतोर्दिवसानि त्वदीयविरहेणातीव्रतापेन ग्रीष्मेणेव नलिन्याजीवनमल्पीकृतं
तस्याः ॥३३॥ दुर्जनसहवासादपि शीलोत्कर्षेन सज्जनस्त्यजति ॥ प्रतिपर्वतपनवासी
निःसृतमात्रः शशी शीतः ॥३४॥ दयितप्रहितां दूतीमालंब्याकरेण तमसि गच्छंती ॥ स्वे
दच्युतमृगनाभिर्दूत्यैरांगिह्न्यासि ॥३५॥ दयितागुणैः प्रकाशं नीतः स्वस्येव दहनं दो
षेण ॥ प्रतिदिनविदलितवाटीवृतिविवरनैः खिद्यसे किमिति ॥३६॥ दाक्षिण्यान्म्रदिम
नं भज्यं तमेनेन भानुमेव मंस्थाः ॥ रौद्रीमुपागतेस्मिन्कः क्षमते दृष्टिमपि दातुं ॥३७॥ दृष्टै
वे विरहकातरतारकया प्रियमुखे समर्पितया यांति मृगे वल्लभायाः पुलिंदवाणार्दिता ॥

=३= इतिरावरणे =३=

=२= भानुतुल्यं ।=२= =३= रौद्री दशां. पक्षे रौद्री दिशां ।=३= =३= दक्षिणत्वमुखरदाक्षिण्यादिवमृदुतां ।=३=
=१= अतः परं मदीयविरहो वल्लभस्य भविष्यतीति विरहकातर ।=१= =३= पक्षे. दक्षिणायनगत्वादेव. ।=३=
=१= तारकया ।=१=

राम ३४

=१= नवीनकुचग्रंथिपीडनभयेन दूरएवस्थापितं हृदयं यस्मिन्सः। पक्षे। दूरं अन्यत्र स्थापितं हृदयं चित्तं यस्मिन्सः। =१=
स्थानं गोपना दिवसनभरेण गढं यस्मिन् इति गूढरहस्यः। पक्षे गूढाभिप्रायः। अयं अतोपि किं वा करिष्यतीति नितरां साशंकः। पक्षे। स्वयमप्राप्त
ज्ञातकामरसानां आश्लेषः आलिंगनं खगानां च संभेदः संगमः एताहशो भवति। तथा चत्वं खलं खेत्यङ्। सा पि क्रमेण सरसा भविष्यतीति
=२= आतुरं नायकं नायिका वीक्ष्य =२= =३= मंथनसमये कुतोपि देवादागतं प्रियं आलिंगति। दधिकणा एवमुक्ताभरणैः ययोः। निसृगौ तुंगौ अपि मंथ

प्राणाः॥३९॥ दूरस्थापितहृदयो गूढरहस्यो निकामसाशंकः॥ आश्लेषो बालानां भवति खगानां
चसंभेदः॥ ३९॥ द्वारेगुरवः कोणे शुकः सकाशे शिशुर्गृहे सख्यः॥ कालंगासहस्वमस्वा प्रियप्रसी
दप्रयातमहः॥ ४०॥ दधिकणमुक्ताभरणाश्वासो तुंगस्तनार्प्पणामनोज्ञं॥ प्रियमालिंगति
गोपीमंथश्रमसंथरैरंगैः॥ ४१॥ दलितो द्वेगेन सा रविप्रियेणालग्नेन रागमावहता॥ मोहय
ता रायनीयेतां वृन्दे नैव नीता स्मि॥ ४२॥ दृष्टमदृष्टप्रायं दयितं कृत्वा प्रकाशितस्तनया
॥ हृदयं करेण ताडितमथ मिथ्याव्यंजितत्रपया॥ ४३॥ दर्शितयमुनोच्छ्रायैर्भ्रूविभ्रमभ
माजि कल्पतितैर्नयने॥ क्षिप्त हलेहलधरइव पुरमेवावर्जितं सुतनु॥ ४४॥ दयितप्रा

=२= भ्रूविभ्रम तरंगसाम्यतया। कटाक्षस्य मतया दर्शितयमुनोच्छ्राये। पक्षे। दर्शितः यमुनीयाः पराव्रत्ति कालेउच्छ्रायो येन। =२=

=१= सभ्रूभंगकटाक्षनिरीक्षणे सति ... भ्रूविभ्रमभाजि। हलधरेवल्लभद्रे क्षिप्तहलेसति सर्वं हास्तिन =१=
=१= पुरमेव आवर्जितं नामितं। =१=

=१= रहस्यं रहस्
=१= शंकः। बालानां आ

=४= निजवचनरव =४
=४= नागरीहासादि =४
=४= नादलितः मान =४
=४= सः उद्वेगो येन =४
=४= तां वृन्दावने =४
=४= नितरागो यस्मि =४
=४= नतेन। =४=

राधिका दिवसा =१=
तीनायकमाह। =१=
नक्रमेण योषा =३=
=३= सः तेन अनुसुखं =३=
=३= गो यो =३=
=३= नौ तयोः अर्प =३=
=३= गेनमनोज्ञं =३=
=३= था स्यात्तया। =३=

=४= सर्वरामम हृ =४=
=४= यल्लग्नेन =४=

=४= तथा च नायकस्य शं जनितसात्विकभावोत्पन्नस्वेदेन लाक्षारसवल्लनं चरणपतितस्य नायकस्य चिकुरेण संमार्जितमिति त्व =४=
=४= यामिथ्यावादं करोषीति भावः। =४=
=४= दुराग्रहवता =४=
=५= येन। कुलं अंगारखवत् अंगारस्तुल्यं कृतं। कुलांगारेणात्यर्थः। =५=
=२= तद्दूतवचने। =२=

र्पितदुर्लभसुखमदिरासारसेक सुकुमारः॥ व्यथयति विरहे वकुलः क्व परिचयः प्रकृतिकठिनानां
॥४५॥ द्विवैरेष्या मिदनैरतिकिं तद्दूच सिसखितवाश्वासः॥ कथयति चिरपथिकं तं दूरान्निरस्व
तोनखांकस्तो॥४६॥ दयितस्य शोन्मीलितनर्मजलस्खलित चरणनखलाक्षो॥ गर्वभ
रमुखरिते खरितचिकुरान्किमपराधयसि॥४७॥ दुष्टग्रहेण गेहिनि तेन कुपुत्रेण
किं प्रजातेन॥ भौमेनेव निजं कुलमंगारकवत्कृतं येन॥४८॥ दर्शितचापोच्छ्रायैस्तेजो
वद्भिः सुगोत्रसंजातैः॥ हीरैरपि स्ववधीरैरापत्स्वपिगम्यते नाधः॥४९॥ दरनिद्राणस्यापि स्म
रस्य शित्येन निर्गताम्भून्यो॥ मुग्धे तव दृष्टिरसावर्जुनयंत्रे षु रिवहंति॥५०॥ दुर्गतगृहि

=४= पृथ्वीसुतेन =४=

=२= जलेहीरमाण =२=
=२= योनमज्जंती =२=
=२= तिप्रसिद्धिः। =२=

=३= दर्शितः चापैः कृत्वानिजः उच्छ्रायो यैः। हीरपक्षे चापाकृतिः उच्छ्रायो यैः। तेजोवद्भिः सप्रतापैः। पक्षे तेजस्विभिः। सुगोत्रसंजातैः =३=
=३= सुकुलप्रसूतैः। पक्षे सुपर्वता [illegible] भवारितं वज्रं हिताय भवति। =३=
=२= प्राक्तातपोवनानां हृदि कामदेवस्य निद्राणभवतीति निद्राणस्यापीत्युक्तं =२=
=१= दरिद्रस्त्री। =१=

=२= संपन्नस्त्री · दारिद्र्यस्त्रियं प्रतिवक्ति । त्वं च मंदिरे सुप्तैव · चंद्रं वंदसे । वयं भाग्यहीनाः · यतो महामंदिरे इंदुवंचितदृशः । कदाचिद्व्याजे =२=
=२= नवहितिः सरामः क्षेत्रदा · निचुलिता · आच्छादिता या दोला तद्विहारिणः । तथा चास्माकं कुतोपि यत्नो निःफलः । =२=
=३= विशेषदग्धभावेन । पक्षे चातुर्येण =३= =३= निर्लज्जतादयः । रात्रिश्च । =३=

एणीत्तनेयेकरुणार्द्रा प्रियतमे च रागमयी ॥ मुग्धा रता भियोगं न मन्यते न प्रतिक्षिपति ॥ ५१
दुर्गतगेहिनि जर्जरमंदिर सुप्तैव वंदसे चंद्रं । वयमिंदुवंचितदृशो निचुलितदोला विहा
रिणः ॥ ५२ ॥ दीपदशाकुलयुवतिर्वैदग्ध्येनैव मलिनतामेति ॥ दोषा अपि म्लेषायै गणिका
पाः शशिकलायाश्च ॥ ५३ ॥ दीर्घेगवाक्षमुखं तन्निपाति नस्तरणिरश्मयः शोणाः ॥ न्व
हरिनखाङ्कुर्वदानववध्वाः प्रविशंति सौधतले ॥ ५४ ॥ दरतरलेऽक्षिणि वक्त्रसिंदूरोन्नतेत
वमुखे च दरहसिते ॥ आस्तां कुसुमं वीरः स्मेरो धुनाति चित्रधनुषापि ॥ ५५ ॥ दुष्टसखी साहू
तेयं पूर्णेंदुमुखी सुखायनेदानीं ॥ राकेव विष्टियुक्ता भवतोभिमता यनिशिभवतु ॥ ५६ ॥
=४= दीर्घपतत्वाद्वाक्षमुखं · तदंतर्निपातिनः । =४= =३= मध्यं =३=

=२=इदं तु षमस्तु सं वा · आवाभ्यामास्तं तं वा न जानाति · अहो एतस्य मौग्ध्यं अस्मदुपकारकमेवोपहसतद् इतिभावः ।=२=
=५=स्मरातुरां नायिकां दूती वक्ति ॥ यथा त्वं सोत्कंठा तथा सोप्यस्तु · एकाकी रजनी गच्छतु · विवर्णामवेत्यर्थः ।=५=
×म×
=२=मएायस्स · वीरपुषाश्च विधिनारी प्रार्थमेव निर्मिता ॥=२= =निभृतं गुप्तं · निभालित वदनौ । कृतमावाभ्यां · ताडनं वृषभस्येति ।=१=

गोव. ३६

दलितेपलालपुंजे वृषभं परिभवति गृहपतौ कुपिते ॥ निभृतनिभालितवदनौ पृथि | हलिकवधूदृस पिपाठः ×१
कवधूदेवरौ हसतः ॥५७॥ दीप्यंतां ये दीप्येवं स्थिता मएायस्स वीरपुरुषाश्च ॥ ते जः स्वविधि
नात्रायतु नैणांतरणानामिव लघूनां ॥५८॥ धूमैरश्रुनिपातय दहशिखया दह नम
=४=पतिवरस्त्वरदि=४= लिनयांऽगारैः ॥ जागरयिष्यति दुर्गतगृहिणी त्वां तदपि शिशिरनिशि ॥५९॥ धैर्यं निधेहि
=४=ता ।=४= गच्छतु रजनी सोप्यस्तु सुमुखि सोत्कंठः ॥ प्रविश गृहं द्विदूरं स्तएधे तमुक्तास्मरेषुशि ×तस्य×३
व ॥६०॥ धवलनरवलक्ष्म दुर्बलमकलितनेपथ्यमलकपिहितास्याः ॥ द्रक्ष्यामि म
दवलोकद्विगुणाश्रुवपुः पुरद्वारि ॥६१॥ धर्मारंभेप्यसतां परहिंसैव प्रयोजिका भव

राम ३६

36

=३=मुष्टिं स्थिरीकृत्य ... आपस्या नाकेषु ... यथा नत्वां ... दूरं प्रविशाति तथेत्यर्थः ।=३=
=२=अकलित · दूरीकृत नेपथ्यं यस्याः तत् ।=२=

=त्रुटि= कदाचित्काकैः चेतः प्रभिषेकः स्नानं क्रीयते तदा वृष्टिर्न भवतीति शाकुनशास्त्रे प्रसिद्धिः।=त्रुटि=॥=३= यस्मात्तकारणात्तु वल्लव

=१=नीवतरणो दंतुरं उन्नतानतं यत्सैकतं तस्य संभेदः संगमः तेन मेदुरैः घनीभूतैः।=१= =३= नेहसंति प्रत्युत नेदं नमंत्यपि तत

=२= नातिमृदुत्वाद्दास्तरणमपि तत्र नापेक्षितमिति काननदीतटसैकतयति =२= =३= सि। सखि यो जातदिने मां प्रति

×कौका नामे भिषे केऽकारस्तां स्थिरं नु भवति।×१

=२= प्रेयसा विहारार्थमग्रे तरुच्छायायां चले सुत्का कानना हे प्रिये लंकुरंगी परस्य समीपे कोपितरूनास्ती त्यर्थः।यथाद्ग्धं =२= करागीत थैवाहमपितापादुरितिभावः।=२=

ति॥ ६२॥ वानीरावतरदंतुरसैकतसंभेदमेदुरैः शिशिरैः॥ राजंति तरलराजिस्थूलपटैरिव

तटैः सरितः॥ ६३॥ निजकायच्छायायां विश्रम्यानिदाघविपदमपनेतुं॥ वृतविवि

धास्तनुभंगीर्मुग्धकुरंगीयमाचरति॥ ६४॥ नेहसंति जरठद्युतियद्वल्लववनिता

नमंति नेदमपि॥ सखि सैषयशोदातनयो नित्यंकरदलितकंदर्पः॥ ६५॥ नीता सभा

वमर्पितवपुरपि वाम्यं न कामिनी त्यजति॥ हरदेहार्द्धग्रथितानिदर्शनं पार्व

तीयत्र॥ ६६॥ नागरभोगानुमितस्य वक्षसौंदर्यगर्वतरलस्य॥ निपतति न पदं भ्र

मो ज्ञातिपुरस्तं तु वा यस्य॥ ६७॥ निपतति चरणे कोलां प्रविश्य निशि यन्निरीद

=३= प्राप्तमनः तस्याः अंतरमेव न एवं प्राप्तमतां नीता दृढं मदीयं वपुस्त्वदीयमेतिप्रकारेण अर्पितवपुरपि सा रवी वाम्यं न त्यजतीति नाय

 त्वया भीतिस्त्याज्येति पथिकं दूती

=४= प्रत्युत =४=
=४= तस्मात्तैः =४=
=३= कौटिल्यं पार्वतीपः =३=
=३= सो वामभागतां =३=

नीताः =प्रपंञ्चद्युति=३
त्वं किमापन्ना नो =३=
हृस्तन्व स्थितः स पश्यो।=३
दातं नये निश्चयं =३
=३= कंदर्पितम =३
=३= मः एवमानका =३=
=३= मौकुरः। यतुनः =३=
=३= एता हृदयः सस्य =३=
=३= विरोपि स्वयमेता ३
=३= हृदयो भविष्यती =३=
=३= स्याशपातः ॥=३=

कोहं तीवक्ति।=२=
वदति।=२=

=३=संभवंती अन्यागतिः मार्गः पक्षे गतिः आश्रयोपायः सः संभवदन्यगतिः कः अत्रः ।=३=

=४=निजपराणां चरणानां पक्षेवाक्यानां च योगतिगुणः तेनरंजितजगतां महतामपिसज्जनसंगादेवशोभेनेतिफलितार्थः ।=४=

=२=मंदरगिरिपक्षेलक्ष्मीपृथ्वी=२= =१=इयमधरात्रौ मत्स्वरेणपतितोतिस्वर्गेरिमाणं नमुझतिमयाकिंविधेयमितिनाप कादूतीवक्ति ।=१=

गोव ३७

=३=चरणैः पक्षेवाक्यैः=३=

तेवक्त्तोत्रा सखिस खलु लोकपुरतः खेलः स्वर्गरिमा न मुझतीति ॥६९॥ नविमोचयि

तुं शक्युः क्षमां महान्मोचितो यदि कथंचित् मंदरगिरिरिवगरलं निवर्तते नर्थमुत्था

प्य हृदि ॥ नियतैः पदैर्निषेव्यं स्खलितेनर्थावहं समाश्रयति ॥ संभवदन्यगतिः

कः संक्रमकाष्ठं दुरीशं च ॥७०॥ निजपदगतिगुणरंजितजगतां करिणां च सत्क

वीनां च ॥ महतामपि महिमानं शोभायै सज्जना एव ॥७१॥ नो त्रपते न स्नेहं हरी

न निर्वातिन मलिनं वमति ॥ तस्यो ज्वलानिशिनि शिप्रेमा रत्नप्रदीप इव ॥७२॥

निहिताम्निहितानुरूतिनियतं मम पार्थिवान पिप्रेमो ॥ म्रामंम्रामंतिष्ठतितत्रै

37

=३=भवंती तिशेषः=३=

राम ३७

=१=तत्रैव प्राणदयितएवातिष्ठति अन्यतु अपिनान्यत्रगच्छतीति इति त्वयापि अयंनचेतस्ययं इतिनिहितान्=१=

=१=निहितान् पार्थिवान् पपि [illegible] पार्थिवेव्यपिनगच्छतीत्यर्थः=१=

=५= काचनसरसा कामातरुणी पुरुषस्य · अवसमस्यमास्व द्य · तमन्यचित्तं करोति । यद्वा एनं पुरुषं कृत्वा · त्वम =५=
=५= एवं कुरु · पद्मस्म समं दृश्यसीति । =५=

=१= एवं सुरतसुखानुभवेनास्निग्धा पुनः सुरता =३= =२= पुनर्वसनदूरीकरणभयेन निविडं यथा स्यात्तथा बद्धितोरुयुगलां =२=
=३= मिवा पिलांमा ज्ञात्वा कुपिता दृष्टिर्यस्याः तां =३=

वं कुलालचक्रमिव ॥७३॥ निर्भरमपि संभुक्तां दृष्ट्वा प्रातः पिबन्नं तपयामि । जघनम्म
नं शुकमस्याश्चकोरदृवं शिशिरकरबिंबं ॥७४॥ निविडघटितोरुयुगलां श्वासोत्त
ब्धस्तनार्पितव्यजनां तां स्निग्धकुपितदृष्टिं स्मरामि रतिनिःसहां सुतनुं ॥७५॥
निर्गुणइति मतइति च द्वावेकार्थाविधायिनौ निद्धि । पश्यस्य धनुर्गुणाश्रून्यं निर्जीवं
यदिह तां संति ॥७६॥ निजसूक्ष्मसत्त्वलं वीधिलोचनं तरुणात्तैः श्रोणं हरतु । प्रयमगृ
हीतवडिशाः कर्कटबद्धवम कूटः पुरेतः ॥७७॥ नागरजीतिरिवासौ ग्रामस्थित्यापि
भूषितासु तनुः । कस्तूरी नम्रगोदरवासवशाद्विस्रतामेति ॥७८॥ नखविलिखितस्त

=१= ग्रामस्यम षण प्राये स्पर्धः =१=
=१= विस्रं स्यादामगंधियदित्यमरः । =१०=

=१= नखैर्विलिखितौ स्तनौ यस्याः · स्या । यतः कुरवकमयं पद्मं यस्याः ·
=१= यत लुंठनं तेन विरसं श्रृंगं यस्याः । हृदयस्य यद्विदारणं तेन मध्यद्वारानिः सृताः कुसुमास्त्रशराः यस्यां एतैर्दत्तौ ते
=१= यकः परिहसतीति भावः । =१=

=२= उर्ध्वनाभः । =२=

=४= जीवारहितं =४=
=३= स्वं पश्यसेसर्व =३=
एवं विधे । श्रुवि =१=
त्रतिव त्रां । ना =१=

=५= अहो कृचित्·मानमोक्षं विनापि रत कायति तुपहसतितं सा सखी। एकपल्यंक शायिनो: पार्श्वविवर्तमानतन्वो: परस्पर =
=५= स्पर्शानुभवेन· विषमोपायाः कुसुमविशिषः ते न प्रेरित योस्तु यर्थः =५= =६= चरणपतनादिकं न जातमिति अशिथिलग्रं
थि: =६=

=३= न्यूनाधिकप्रेमवशात्।=३=

गोव ३५

=४=गर्ववतां·नीरा=४=
=५=मानामिस्पर्धः।=५

36

निकुरवकमयपृष्ठे भुविलुलितविरसां गि॥ हृदयविहारणानिःसृतकुसुमास्त्रशरेवह
रसिमनः॥७९॥ नीतालब्धिमानमियं तस्यांगरिमाणमधिकमर्प्पयसि॥ भारद्रुव विष
ममार्यः सुदुर्वहो भवति गृहवासः॥८०॥ न च दूती न च यांच्यां न चांजलिर्न च कय
स्तविक्षेपः॥ सौभाग्यमानिनां सखि कचग्रहः प्रथममभियोगः॥८१॥ निशि विषि
षमकुसुमविशिषप्रेरितयोर्मौनलब्धरतिरसयोः॥ मानं स्तथैव विलसति दंप
त्योरशिथिलग्रंथिः॥८२॥ निजगात्रनिर्विशेषं स्थापितमपि सारमखिलमाय
दाय॥ निर्मोकं च भुजंगी मुंचति पुरुषं च वारवधूः॥८३॥ न त्यक्ष्यमत्र मर्द्दृकुंच

=२=दूरं·समीची=२=
=२=नी।=२=
=४=चित्तवशाकारी:=४

राम ३५

=२= निजगात्रेण· निर्विशेषं· अभेदं यथा स्यात् तथा स्थापितमपि। पुनः अखिलं सारं· अर्थं · पक्षे सत्वं· आदाय निस्सारं कृ=२
=२= त्वा· भुजंगी निर्मोकं· कंचुकं· वा [illegible] नीयेत्यर्थ: =२=

=१= धमुर्लतामस्तरण

=४= हेतरूण ममसत्वा

=४= त्वर्थः।येनकारणे

र्थे उपरिसीवितप्रछ्छा।दनवसनं यथा।रूछ्छुएणमुंचातितथेत्यर्थः।कंचुकमोचनसमये त्वद्दर्शनेन मम हृदयकंपं तनोषीतिभावः=१=

=१= नापिकादर्शनेन कंपमानैः किमितिमाशंकसे इत्युपालंभपरां नायिकां वचनचतुरः समाधत्ते।नाहमित्यादिना।।=१=

नेत्रत्रिभागमात्रेण कटाक्षप्रांतेनापि न निरूपितो।सि नेक्षितोसि।इति नियतं।अतएव देवइव देवरूपे त्वयि विमुखे सति।देववैमुख्यात्‌ वतववैमुख्यामि=४=

न निजकंठे कुसुमं हारयति।हारं कंठेति।यदि त्वं हृष्टः स्यात्तदा तवैव कंठे कुसुमं हारयति।विमुखे त्वयि देवइव कंठे इतिपाठे इयं व्याख्या=४=

सिरूछ्छूएणकंचुकंसुतनु।मकरंदोदयजुष्टंमदनधनुर्वल्लिरिवचोलं।।८४।।नाहंवरामि

सुतनुत्वमेत्री।लावाप्रचंडचरितावा।प्रेमस्वभावसुलभंभयमुद्वयतिमन्तुहृद

यस्य।।८५।।नखदशनमुष्टिपातैरदयैरालिंगनैश्चसुभगस्य।अपराधंशंसत्यःसं

तिरचयंतिरोगिण्यः।।८६।।ननिरूपितोसिसखी।नियतंनेत्रत्रिभागमात्रेण।हारय

तियेनकुसुमंविमुखेत्वयिकुंठइवदेवे।।८७।।नगुणेनलक्षणेनवावयसिचरूपेचन

दरोविहितः।त्वयिसोरमेयिबंधाकपिलापुत्रीतिवद्धेयं।।८८।।निःकारणपराधं

निःकारणकलहरोषपरितोषं।सामान्यमरणजीवनसुखदुःखंजयतिदांपत्यं।।८९

=४= यथा।सिता ग्रोष=४=

=४= यत्वेनरत्नापिमधुरे=४

=४= नतषाढेडभूतमे=४=

=४= प्यालिंगनं आशा=

=४= स्यमेवेतिभावः=४=

=२= अकृतपरप्रणा=२=

=४= मादिवृणिपातस्य

=२= पितव=२=

=१= सामान्येमरणजी

=१= वने सामान्येसुरव

=१= दुःखेयस्मिन्तत

=१= एकसमरणजीव=

=१= नेनभयोः मेरिया

=१= जीवनं एवंसुरव

=१= दुःखयोरपीय=१

=१= पु।=१=

=४= अनुरागरसवत्यः।=४= =३= कुसुमं पुष्पफलयोः स्त्रीरजोनेत्ररोगयोः।कुंठोमंदक्रियापासुयः।कुंठाग्कर्मण्यम्परत्वयोरितिविश्वः।क...लीआसीधुःक=२=

=३= मेरायः।येनहे

=२= गुणालक्षणव

=१= कारणाभा

तुनाविमुखेत्वयिसा कुसुमं हारयति।अतस्तया त्वं कीनिरीक्षितः नरसार्थः...सुरवरहिते अतएवकुंठेप्रजायनहोदेवे...शालिग्राममङ्सर्थः=

यो रूपादिभिस्त्वत्तोपि विशिष्टास्ताभ्यस्त्वत्त्वत्तोत्वय्येवयद्वद्धा।कदापि न त्यजति।कपिलापुत्रीति।इतिदूती नायिकां प्रति अन्योन्ययाचति।।=२=

वादेवकलहस्ततएवरोषः।पुनः प्रतिपातेन परितोषो।यस्मिन्तत=१=

=१=निःकोशानस्य मये भग्ना अंतरेव अवस्थिता कुसुमायुधस्य विशिखफलिकेव। वाणमुखेति दृणफलिका भवति तद्वदित्यर्थः। =१=
=२=यत्र्यत्र आदरेण नाथेति वचनं परुषं प्रतिभासते। सहजादेवो प्रियेत्युक्तं नातिपरुषं नातिमधुरं किंतु उचितमेव। नि=२=
=२= सनपर्णविभ्रमतया। अनादरेण पिरिदासेति संबोधनं तु मदीयपवाय मितिपूर्णएवानुग्रहः। इतोन्यत् दांपत्यमेवनेत्यर्थः। =२=
=१=कामबाधां विशिखेणातनुषे विस्तारयसि। =१=

गोव. ३९

नप्राप्स्यसे केरम्यां हृदयान्नापैषि वितनुषे वाधां । त्वं मम भग्नावस्थितकुसुमायुधविशिख
फलिकेव ॥ ८० ॥ नाथेति परुषमुचितं प्रियेति दासेत्यनुग्रहो येन । तद्दांपत्यमतोन्यो नारी
रज्जुः पशुः पुरुषः ॥ ८१ ॥ निहितायामस्यामपि सेवे कामेन समे स्फुरति । रेखान्तरोपक्षा
नातपत्रा द्वाराजिरिव दर्शयिता ॥ ८२ ॥ निधिनिक्षेपस्थानस्योपरि चिह्नार्थमिव लता
निहिता । लोभयति तव तनूदरि जघनतटादुपरि रोमाली ॥ ८३ ॥ निहिताइ लोचना
यास्त्वं तस्या हरसि हृदयपर्यंतं । न सुभग समुचितमीदृशमंगुलिदाने भुजंगिलसि
॥ ८४ ॥ नीत्वागारं रजनीजागरमेकं वसोदरं दत्वा । प्राचिरेणकैनेन तरुणो दुर्गापुत्री

राम ३९

३९

=५=पूर्वलिखिताक्षर निराकरणाय उपधानवत् उपरि रेखांतरं दीयते तद्रेखांतरोपधानं। तस्मात् यथा रेखांतरोपक्षा नातपत्रे पर्वाक्षरराजिः स्फुरतितथे त्यर्थः। =५=
=३= तनूदरीति पदेन उदरे रोमावली तु दृष्टैव जघनमपि दर्शयेति भावः। =३=
=२= किंतु निषेधमुखेन समुचितमेव यतः त्वाहृशाशु भगा वर्णीक न हृदयहरणं समुचितमेवेति व्यज्यते॥ =२=
=१=दुर्गायाः मध्यम पीपुत्रिका स्वागारं नीत्वा हारितालिकाव्रतेएकं सादरं न त्यागीतादिभिः रजनीजागरं दत्वा अचिरेण प्रातरेव एकेनेमुक्ता भवतित येत्यर्थः॥ =१=

=४= अवधीरितं अ | त्वं न स्त्रं जया । अत्वं मं त्र मयं · शास्त्ररूपणादि ॥ =४= | =५= परार्त्यपरार्त्यथायथाहं नेत्रं भ्रमामितथायमपि नेत्राग्रएवभमति । यत्रे | वमन्ने त्रसियति: =२=

=५= तत्रायमपितिष्ठन्नस्तीत्यर्थः =५=

=२= उदरागौ =१= =१= बहुवारौ =९= =४= नेत्राभ्यां · नयनाभ्यां · पक्षेम | परज्वोः =४=

वमुत्कासि ॥ ९५ ॥ नस्तवैस्त्राविंदावुदरैकनकेमणोर्दृशि समुद्रौ ॥ यत्खलु तेजस्तदखिल

=२= सवर्णस्य =२= मोजायितमम्बुभिवस्य ॥ ९६ ॥ नसवर्णो न चरूपं न संस्क्रिया कापि सा न च प्रकृतिः ॥ बा

लास्त्वद्विरहापरिज्ञाता पभ्रंशभाषेव ॥ ९७ ॥ न विमृषणेन वास्या वपुर्गुणे नैव जयसि

सखियन्नः ॥ अवधीरितास्त्वरासाकुसुमेषोर्मल्कृविद्येव ॥ ९८ ॥ नेत्राकृष्टो म्नाम मंभ्रा | श्रौं त्वा श्रौं त्वो =४=

अतएव =३= मंप्रेयान्न यत्पायथास्तितथा ॥ सखिमंथयति मनो मम दधिभांडमिवदंडइव ॥ ९९ ॥

त्वद्विरहेसोवतन्वी =२= नानावर्णकरूपं प्रकल्पयंतीमनोहरंतन्वी ॥ चित्रकरतूलिकेवत्वां सांप्रतिभित्तिमावय | प्रतिभवनं त्वामेव ध्यायतीत्यर्थः =२=

ति ॥ १०० ॥ पथिकासक्ताकिंचिन्नवेदवनेकलमगोपितागोपी ॥ केलिकलाहुंकारैः की

=२= यदायं मित्तिप्प | तितदा एवं करिष्यामीति मनोरथैरेव · नानावर्णकरूपं स्वस्य · तवेव प्रकल्पयंतीत्यर्थः =२= =२= चित्रकरः चित्रतेरवकः तस्यतूलिकेवलिख | नकुं ... विकेव ॥ =२=

=२= सापितन्वी · सर्वं | त्रामनोहरं · हिंगुलहरितालादिभिर्नानावर्णैः ... एतदपेक्ष्याइदं भव्यं भविष्यतीति प्रतिभित्तिमावय | कीत्यर्थः ॥ =२=

=१= क्षेत्रसमीपे · संकेतार्थमागतागोपी · हुंकारैरपसरंती · ... =१= =१= सुरतरसमग्ना किंचिदपि नवेद | नगोनाति =१=

=२=स्त्रीणां वामबाहुस्फुरणं प्रियसंगाय भवतीति प्रसिद्धत्वात्=२= =२=एवं विधमपि दुर्लभं त्वां साकदापि न त्यक्ष्यतीति भावः=२=

=२=स्वस्य·तस्या मनश्चेति द्वयं=२=

गोव ५०

रावलिमोद्वमपसरसि॥१॥ प्रणमति पश्यति चुंबति संश्लिष्यति पुलकमुकुलितैरंगैः॥
॥प्रियसंगाय स्फुरितां वियोगिनी वामबाहुलतां॥२॥ प्रविशसि नैचनिर्गंतुं जानासि व्याकु
लत्वमातनुषे॥ वालकचेतसि तस्याश्वक्रव्यूहे भिमन्युरिव॥३॥ पश्यानुरूपमिं
दिंदिरेणमाकंदद्रोरवरोमुखरः॥ अपि चपि चुमंदमुकुले मौकुलिकुलमाकुलं
मिलति॥४॥ प्रतिविंवसंभृताननमादर्शं सुमुखमसखी हस्तात्॥ आदातुमिच्छ
सि मुधा किं लीलाकमलमोहेन॥५॥ प्राचीनाचलमौलेर्यथा शशी गगनमध्य
मधिवसति॥ त्वां सखि पश्यामि तथा छायामिव संकुचन्मानां॥६॥ प्रांगणकोणे वि

=३=प्रतिविंबेन सम्यक्‌ भृतं आननं यत्र तं=३= =२=उदं लीलाकमलेन किं तु मुखप्रतिविंबं रितादर्शं दिंबमिति=२=
=१=महामानग्रहिलामपि त्वां संप्रति त्वां=[illegible] नमध्यगमनेन संकुचन्मानः प्रमाणं
=१=यस्याः सा एवमेव चन्द्रस्य प्रावल्येन उद्दीपनत्वात्·तेवापि मान संकोच इति भावः=१=
=१=स्खलीतरंति ४ तु·प्रांगणकोपि·कार्यक परेना प्यागता याः स्म=१=

पितुमंदो निंवः=२ स्य नुकुले=४=

५०

इंदिंदिरेण·भ्रमरेण=३=
काककुलं=४=

राम ५०

=२= प्रतिभूः · निग्रहसमर्थः। विपक्षे · पराजये · लज्जया पुरुषायितं · अमन्यमानां बालां · विदग्धः प्रतारयति =३=

निशापतिःसंतापंसुधामयोहरतु॥यदिमांरजनिचरइवससखिसननिरुणद्धिगे
हपतिः॥७॥पतिपुलकदूनगात्रीस्वच्छायावीक्षणेपियासभया॥अभिसरतिसुम
सात्वांदलयंतीकंटकंतमसि॥ण॥प्रतिभूःस्तुकोविपक्षेदंडः४शृंगाररसंकथागुरुषु॥
तस्मात्=४= पुरुषायितंप्रणयस्तद्वारालैपरिभाव्यंतांदायकः॥८॥परमोहनायमुक्तोनिःकरुणेतरु
णितवकटाक्षौयं॥विशिखइवकलितकर्णःप्रविशतिहृदयंननिःसरति॥९॥
प्रपदालंबितभूमिश्चुंबंतीप्रीतिभीतिमधुराक्षी॥प्राचीराग्रनिवेशितचिबुकतया
नपतितास्तुतनुः॥१०॥प्रातरुपागत्य मृषावदतःसखिनास्यविद्यतेव्रीडा॥मुख नेत्रचुंबनवशात्=१=

=२= प्रपदेन पादाग्रेण · आलंबिता भूर्यया सा =२= =२= पुनः कदाचन क्ष्यामीति प्रीतिः · कोपिरक्ष्यतीति भीतिः ताभ्यां अतिमधुराक्षी। प्राचीर प्रां=
=२= ततो व्यतिरिक्त्यमरः तदग्र भागनिवेशि... कलशतया नैव कामिनी पतिता ३ तिष्ठि=२=

=१=दग्धकालिकेयेतिलोकोक्तिः=१= =१=त्वंबहिर्निर्गत्य पक्षप=१= =१=उत्तरायणागतः सन्‌। पक्षेउत्तरनामासुरत श्रमसुप्तांनायिकां सखी प्रबोधय ति=१=
=४=ममापिचित्तसुखंनेति। निर्वृतिं हरति। त्वयासहसंभाषणामपिनविधेयमितिमयैववदता=४=
=१=फाल्गुनं। अर्जुनंसहायंआसाद्य। पक्षेमासं=१=
=४=शपथान्नितरांहंति। शपथभीतिरपिनविधेयेत्यर्थः=४=
=२=स्यादेतदेवप्रमदावनेमंत्रः पुरोवितमित्यम रः=२=

गोव
४१

ल्लस्मयापियोयंनलज्जतेदग्धकालिकया ॥२॥ पङ्कयोत्त्वेरस्तनूदरिफल्गुनमा
साद्यनिर्जितविपक्षः । वैराटिरिवपतंगः प्रत्यानयनेकरोतिगवां ॥३॥ प्रेमदद्व
नंतवचस्तनंशैलं मूलंगंभीरसरसां च । जगतिनिदाघनिरस्तंशैत्यंदुर्गत्रयं
श्रयति ॥४॥ प्रोञ्छतितवापराधंमानंमर्दयतिनिर्वृतिंहरति । स्वकृतान्निहंतिश
पथान्नजागरदीर्घानिशासुभग ॥५॥ प्रियपक्षीयातेदूराद्भूतद्वसंगमोभवत्पू
र्वः । मानरुदितप्रसादाः पुनरासन्नपरसुरतादौ ॥६॥ पूर्वमहीधरशिखरेतं
मःसैमासन्नमिहिरकरकलितं । स्मरलप्रोतंसरुधिरमिदंमंधककवपुरिवाभा

ममहृदिस्थितं-ते नापरोधं=४

शत्रुभीतानागवी। किरातानांच=२

राम
४१

=२=जागरेणदीर्घाइयंमाघनिशाएव। ते...
=१=समासन्नोमिहिरः सूर्यः तत्किरणैः कलितसमिन्न=१= =१=दूयदवधि। परसदनेयःस्थापि। तस्यवपुः स्मरलप्रोतंभवतीतिभी=१=
=१=तिंव्यंजयति॥=१=

=१=प्रथमगर्भिणीस खी [illegible] ह्रसति· शनैः शनैः सामान्यसुरतं सुखेन विधेहीति ।=१=
=२=यद्यपि लज्जा दूरीकरणमनुचितं कुलांगनानां। तथापि मत्कलंकनिवृ[illegible]त्यर्थमेवेत्यर्थः ।यतः एवंविधायाः पारवश्यमपि यश एवेति भावः ।=२=
=५=तस्य तु धाम जगदुपकारकमेव· किंतु वयमेव पंजरचकोरिकाप्राये ति स्फुटैवान्योक्तिः ।=५=

ति ॥२७॥ पुरिव तेन नाभिलुपृच्छिवलिश्यामसत्तनागुमलसाहिं ॥ बहुधवलजघन
रेखं वपुर्न पुरुषायितसहत्तै ॥२८॥ प्रारब्धानिधुवनेवस्त्रेंदजलं कोमलांगि किं वह
सि ॥ ज्यामर्पयितुं न भिता कुसुमास्त्रधनुर्लतेव मध्यु ॥२९॥ पुंसां दर्शयसुंदरिमु
खेंदुमीषत्त्रपामपाहृत्य ॥ जायाजितइति रूढा जेन स्रुतिर्मेयशोभवतु ॥३०॥ प्र
सरतु शरत्त्रियामा जगति धवलयतु धाम तुहिनांशोः ॥ पंजरचकोरिकाणां
कणिकाकल्योपि न विशेषः ॥३१॥ पतितेंशुके स्तनार्पितहस्तांतां निविडजघ
नपिहितोरुं ॥ रदपदविगलितफूत्कृतिशातधुतदीपां मनः स्मरति ॥३२॥ प्रेष्य

=२५=[illegible]रदिनत्रयः=५=
=५=दीर्घमवंति=५=

=२=हे मित्र· एक
=३=वराणां करोमीति
=१=संकेतस्थलेप्रथ
=१=पतदंगसंवृद्ध्यः
=१=तथाहि दूयमा

दारायनसमयोचितस्वच्छांबरपरिधानाऽवसरे तत्करादेव प्रमादतः· सा त्वित्कोत्यकं पाक्षाग्रं शुकेपतिते सतीति भावः । लज्जावशे न· हस्तेनैव स्तनाः=२=
स्तनार्पितहस्तां । निविडयजं बनं तेन [illegible] दपदं· तेन विगलितायास्फूत्कृतिः तासां शांतेन धुतदीपां म·
मसम्प्रनं· तत्र सो [illegible] गृहे विलंबाया तो· मार्गे [illegible] चलिता दूयं· मध्ये सखी । चेन्मा दुःखं· नमन्युसे· तदा [illegible] =२=मनः स्मरति ।=२=
गराग सहिताः पथि तत्र वः तव [illegible] प्रथमा ।। प्रथमागतेति संबोधनं । सोल्कं [illegible] अचिरं चलिताइयं । [illegible] प्रमा [illegible]
गतेति सत्यं तथार्थमेव· [illegible] समाधानेनेवं स्थिति:=१=

=१= यद्वा• प्रथमागतानासौसो त्कंठा चेयमेसखी• तवैवाविलंबदोषेण• आचिरचलिता• अधुनैवागृहाते त्यर्थः। दूतिर्दूती नाय
=२= परितःस्फुरितमहौषधिरिव• मणिसमूहोयस्मिन्॥ कश्चिन्महामांत्रिको व्यालग्राही• शैलेसंकेतमुपरिस्राती तिभावः
=३=प्राषधि•प्रा दूकोलेपतादृशीत्यक्त्वादेशांतरेकिंभ्रमसीति• नायकंदूतीवक्ती त्यन्ये॥ चपलांतर• चपलाशये त्यर्थः॥ चपलांतरे तिपाठे• पा

मोगतसो त्कंठंचिरचलितेयंविलंबदोषेण। वद्दयंतिसांगरागाःपथितरवस्तवसम
धानं॥२३॥ परितस्फुरितमहौषधिमणिनिकरेकेलितल्पइवशैले। कांचीगुण
इवपतितस्थितेकरत्नःफणीस्फुरति॥२४॥ प्रोषधिशैलश्रेणीनितंबमुरु
नूदिगंतरेभ्रमसि। चपलांतरवनकिंतववंचनीयंपवनवश्योसि॥२५॥ प्रति
दिवसक्षीणदशास्तिवेषवसनोंचलोतिकरकृष्टः। निजनायकमतिकृपणंक
थयतिकुग्रामइवविरलः॥२६॥ पथिककथंचपलोज्वलमंबुदेजलविंदुनि
वहंमविषह्यं। मयपुरकनकद्रवमिवशिवशरशिखिमावितंसहसे॥२७॥ प

=१= अतिशयेन• नायककराकृष्टः। अत एव विरलः। नायकः परकीयांनायिकांवक्ति॥ मामेवभजस्वेतिभावः॥ =३=॥
=२= चपलोज्वलनिर्मलं =२=

Left margin:
कं वाक्ति
गोव•
५२
=२=के हि समय
=२=समदूपतितः=२=
=२=मणयेतरः=२=
=२=तएवस्थितेः=२=
=२=करेत्नः=२=

Right margin:
कं वक्ति =१=
=२=
भालाद्दृश्यंप =२=
=२=दो• गुपलः =२=
=२=करको:
=४=प्रभातिदवसंक्षी =४=
=४=यमाणादशा =४=
=१= पस्य =४=
राम
५२

=१=मा ग्यव शातरहसि प्राप्तं =१= =१=अक स्मादभीष्ट लाभ संतोषात्सुमधुराछाया कांतिर्यस्याः सा ।=१= =१=विपरीता सखी सु खवयसि =१=
=२= उपरि स्थित्वात्वया लंबमान वेणिः ।=१=
=२=व्यालुप्त पदेन नसमतां प्राप्तः ह्री लोपि च्युपरप्रवेशावकाशंनददा तितिपेत्यर्थः ।=२=
=१=नायकको दूती वक्ति ।=१=
=४= रोवेणाविनासहतेनैवगच्छामी त्युत्का प्रणाय चलितो पिपा =४=
=१=ख्वरोहसहि =१=
=१=ताशारखेव ।=१=

पिकं श्रमेण सुप्तं दरतरला तरूणिसुमधुरछाया ॥ व्यालंबमानवेणिः सुरवयसि शारव
वसारोहा ॥ २८ ॥ प्रददातिनापरासांप्रवेशमपिपीनतुंगजघनोरूः ॥ व्यालुप्तकीलभा
वंयाताहृदि विहिरहस्यापि ॥ २९ ॥ प्रातर्निद्राति यथायथालसजालुलितनिःसहै
रंगैः ॥ जामातरिमुदितमनास्तथा तथा सादराश्वश्रू ॥ ३० ॥ प्रणायचलितोपिस
कप[illegible]टकोपकुयत्नैर्मया कृतस्तंभः ॥ वासतरलोगृहीतः सुहासरभसं प्रियः कंठे
॥ ३१ ॥ प्रियदुर्नयेनहृदयस्फुटसियदिस्फुटनमपितवक्षोद्यां ॥ तत्केलिसमर
तल्पीकृतस्यवसनांचलस्येव ॥ ३२ ॥ पवनोपनीतसौरभदूरोदकपूरपद्मिनी

=३= मदीयोयंदूति गर्वग्रहिलयामया कृतस्तंभः स्तंभवन्निश्चलीकृतः । किंच । नकेवलंनिश्चलएव किंतु अतः परं किंवा करिष्यतीति वासतर लोपि सकंपः =३=
=३= त्यर्थः । तस्याः तिमीतदर्शांहष्ट्रा एतत्सर्वं मिथ्यैवे[illegible]गृहीतः । यतः प्रियः सौंदर्यप्रेमग र्विता नायिका =३=
=२= वस्त्रसमस्यतस्फुटनमपि असंभाव्यं । यद्येवं तदा तवस्फुटनमपितवक्षोद्यामित्यर्थः ।=२= =३= सखी वक्ति ।=३=

=३= एतत्प्राणरक्षणो एतत्प्रेमथा =३=
=३= श नियं[illegible]यितो नो यकोपि =३=
=३= प्राणान् रक्षयतीत्याशयः । =३=

गीत॰
४३

43

लुब्धः ॥ स्त्र्यपरीक्षितस्वपक्षो गंताहं तापदंमधुपः ॥ ३३ ॥ प्रेमलघूकृतकेशववक्षो भरविपु
लपुलककुचकलशा ॥ गोवर्द्धनगिरिगुरुतांमुग्धवधूर्निभृतमुपहसति ॥ ३४ ॥ प्रिय
विरहनिःसहायाः सहजविपक्षाभिरपिसपत्नीभिः ॥ रक्ष्यंते हरिणा स्याः प्राणा ग
हंभंगंभीताभिः ॥ ३५ ॥ प्रकटयतिराजमधिकं लपनमिदं वक्रिमाणमावहति ॥ प्रीणय =४= शुकपक्षे लपनं =४=
=५= श्रवणावसरे =५= तिचप्रतिपदंदूतिश्रुकैस्येव दयितस्य ॥ ३६ ॥ प्रविशंत्याः प्रियहृदयं वालोयाः प्रवल =४= मुखं =४=
यौवनव्याप्तं ॥ नवनिशितदूरतरंगितनयनमयेनासिनापंथाः ॥ ३७ ॥ प्रणयापराध
षप्रसादविश्वासकेलिपांडित्यैः ॥ रूढप्रेमाह्रियंते किं वालाकौतुकमात्रेण ॥ ३८

राम॰
४३

=२= युवतीनां समूहो यौवनं तत्रापि प्रवलं यत्र यौवनं तेन व्याप्तं । श्रुतिसंमर्द्दिपिशुविश्रान्तः दूरतरंगितनिशितकरवालेन मार्गो भवत्येवेति ॥ =२=

भवतीति शेषः ॥ =२=
=१० यतद्दूत्यर्थः =१०
=१= प्रप्यवाक्रियतेति पाठः ॥ तथा च प्रणयादिभिः रूढप्रेमा कुतुकमात्रेण वाला किं क्रियते इत्यर्थः ॥ =१=

=३=सखीभिः करतालिकादिनानाप्रकारैः कृतमपि निर्गमनस्य संकेतं श्रुतमपि न शृणोतीत्यर्थः ॥ =३=
=४= प्रतिष्ठामंत्ररहितः पूजासहितं गीर्वाणपाषाणं शालग्रामोपलं दृष्टांतत्वेन पश्यन्तु निसर्गदिव्यरूपस्य प्रतिष्ठाद्यपेक्षा नेत्याशयः ॥ =४=

पूर्वैरेव विचित्रैः स्वाश्रितैर्जरतोपि पूज्यता भवेत्तः ॥ मुंच मे दमस्य गंधाद्युपभिर्गजगंजनीयोसि ॥ ३९ ॥ प्रथमं प्रवेशितायां वासागारं कथं वनसखीभिः ॥ नेष्यतीव प्राप्तं सा निर्गमनस्य संकेतं ॥ ४० ॥ पूजा विना प्रतिष्ठां नास्ति न मंत्रं विना प्रतिष्ठा च ॥ तदुभयविप्रतिपन्नं पश्य तुरीर्वाणपाषाणं ॥ ४१ ॥ पूर्वाधिकोत्कं ठं हि गण्यां बहुमानः प्रेमविश्वासः ॥ भीरधिकेयं कथयति रागं बाला विभक्तमिव ॥ ४२ ॥ फुल्लकितकठोरपीवरकुचकलशाश्लेषवेदनाभिज्ञः ॥ शंभोरुपवीतफणी वांछति मानग्रहं देव्याः ॥ ४३ ॥ प्रियच्छाया यातो दूरादितियाप्रीतिर्वर्मवगेहिन्याः ॥ पथि

=२= शयनमहं =२=

२४ गो ४२

=२= परंतु ततो गृहिणीतः ते द्वयं अधिका भीः ॥ =२= =२= बाला विभक्तमिव कथयति । तथा च रागं बालायामेवेत्याशयः =२=

=२= रेशठ द्वयंनोका सहस्री अचेतनाममसखीतवगुणाकृष्टात्वामनुधावती सन्योक्तिः ॥=२=
=२= वाससिकुंकुमारोपणे नाहमनुरागिणीतिव्यज्यते। हस्तद्वयोजनयामयातुभ्यमंज[लि]ः कृतेतिद्योत्यते। तयाएकैवांजलिः
=२= कृतेतिद्योत्यते ॥ तयाकैवांजलिः कृतामया अंजलिसहस्रकरणीयमितिफलितार्थः ॥=२=

=१= शतगुणोत्यर्थः =१=

जिव· ४४ केभ्यः पूर्वांगतद्गतिगर्वोत्सापिशंतशिखरा ॥४४॥ परुषंप्रयछमास्यपूरादूरादपस
पविहितवैमुख्यः ॥ त्वामनुधावतितरणिस्तदपिगुणाकृषितरलेयं ॥४५॥ प्रियय =२= नायकोमित्रं =२=
कुंकुमंपिंजरपाणिद्वययोजनांकितंवासः ॥ पुरुहूतमाशयांच्यांजलिसहस्रकरणा =२= प्रत्याह =२=
यशिक्षयसि ॥४६॥ प्राचीरांतरितेयंप्रियस्यवदनेधरंसमर्पयति ॥ प्राग्गिरिपिहि
44
तारात्रिः संध्यारागंदिनस्येव ॥४७॥ परपतिनिर्दयकुलटाशोषितशठनेपर्थ्ययो
नकोपेन ॥ दग्धममतोपतप्तरोदिमितवतानवंवीक्ष्य ॥४८॥ प्रांगणएवकृदामां राम ४४
श्लिष्यंतीमन्युकंपिकुचकलशा ॥ अंसनिषण्णमुखीसास्नपयतिवाष्पेणमम

=२= काचनगृहिणीपरतरुणीलंपटंपतिंवदति =२=

=५= चक्राणिपुटभेदाः स्युरित्यमरः। पत्तनेपुटभेदनमित्यमरः॥ तथा च। कालिंदी चक्राणि। कालियपत्तनंभवती त्यर्थः॥ =५=

=१= प्रशस्तं सत्वं धैर्यं यस्याः सा। =१= =१= हृदन्तुरवेमृगविशेषेः॥ =१=

=२= वाणासुरं =२= पृष्ठं॥४९॥ प्रेते प्रशस्तसत्वा सा मुग्धवक्रैर्वीक्षिता स्त्रवलङ्घासैः॥ चुंबति म्रे तस्य वदनं भ्र
तं मुखोल्केक्षितं वालां॥५०॥ पिशुनः खलु सुजनानां खलमेव पुरो विधाय जेतव्यः॥ ध
त्वाऽध्वरमात्मीयं जिगाय वाणं रणे विष्णुः॥५१॥ पिव मधुप वकुलकलिकां दूरे रस =४= खलस्येमधुनीत्यः =४=
नाग्रमात्रमाधाय॥ अधरविलेपसमाप्ये मधुनि मुधा वदनमर्पयसि॥५२॥ पा =४= र्थः॥ =४=
पेणैव म्लोनामलिनानामाश्रयत्वमर्हति॥ कालिंदी पुटभेदः कालियपुटभेद
नं भवति॥५३॥ प्रियतनुविघटनभयेन शशिमौलिदेहसंलग्ना॥ सुभगे
कदैवत मुमाशिरसा भागीरथी वहति॥५४॥ पथिकवधूजनलोचनवाष्पन

=२= तस्मात्प्रियतनुविघटनकातरया उमयाप्येवं कृतं। परं तु हृदयसंलग्ना न जाता। तेन मया एवं न कार्यं। सपत्न्याऽनुनयान्मरणमेव वरमिति भावः॥ =२=

=१= यां सेर्ष्य ग्रन्या सौभाग्यं इच्छति। किं पुनः सा। इति सुभगे कदैवत इत्यर्थः॥ =१=

=१= पथिकानां वधूजनानां तेषां लोचनवाष्पैरेव नदीमातृकप्रदेशे शुसस्यु॥ =१=

=५= तत्रियानां तोमया ज्ञातइति मनसि कृत्वा हसितैः सखि =५= =५= एतद्द्वयस्येन ज्ञातमिति मिमिषेलीतत्कालकलितलज्जाइ =५=
=५= यं· सौंदर्यप्रेमगर्वितादृतिसौभाग्यं। सूचियंति· तत्का

=४= अर्थग्रहीत्वा मुक्तोसीत्यर्थः ।। =४= =३= दुष्टोपि =३= व्यर्थीकृतमिव· ॥ =१=

दीमात्रकप्रदेशेषु । घनमंडलमाखंडलधनुषा कुंडलितमिव विपिनो ॥५५॥ प्रतिवे
शिमित्रवंधुषु दूरात्कृष्णागतोपि गेहिन्या । प्रतिकेलिलंपटतया दिनमेकमगोपि
गेहपतिः ॥५६॥ परपटइव रजकीभिर्मलिनो मुक्तोपि निर्दयं ताभिः । अर्थग्र
हणेन विना त्वन्यमुक्तोसि कुलटाभिः ॥५७॥ बहुयोषिति लग्नाः स्वारुराश्चिर
सिवैयस्येन दर्शितपहसितैः । तत्कालकलितलज्जापिशुनयति सखी
षु सौभाग्यं ॥५८॥ बंधनभाजोमुष्याश्चिकुरकलापस्य मुक्तमानस्य । सिंदूरि
तसीमंतछलेन हृदयं विदीर्णमिव ॥५९॥ वलमपि वसतिमयीति श्रोष्ठि नि

लकलितलज्जा =५=
=५= ऐवसौभाग्यं =५=
=५= सूचयंतीत्यर्थः ।। =५=
=४= बहुस्त्रीनायके =४=
=२= दर्शितस्य मित्रोपः =२=

गीत ४५

राम ४५

45

=२= मुक्तः मानः प्रमाणं येन· निनतं वावक्षिप्रमाणं चिकुराणां· नितं वा दर्पणव्यवस्थितस्य । पक्षेगताऽभिमानस्येत्यर्थः । =२=

=१= श्रीलक्ष्मीनायके नोऽसिवुता स्वति =१= =१= वसि मुखे =१=

=१= दुष्प्रापुष्योयं मञ्जीरिवाऽनभि जदृढ्यासाराये नेत्यर्थः ॥=१= =२= पक्षे बहुमुजौ भुजारहितौ =२=
=२= अनिलोपनीत कमलसौरभ्य माकृष्टइत्यर्थः ।=२=
=३= यथा नासायां निक्षिप्तरज्जुः पशुः आकृष्यते तथाऽयमपीतिमधुपान्योक्तिः ।=३=
=३= यावत्पर्यंतं दोषसंचारः । दोषिकदृशो भवति इत्यर्थः । पक्षे यावत्दोषा रात्रिः ।=३= ते २

गुरुगर्वगद्गदं वदति ॥ तज्ज्ञायया जनानां मुखमीक्षितमावृतास्मितया ॥ ८० ॥ बलवद
निलोपनीत स्फुटितनवांभोजसौरभो मधुपः ॥ आकृष्यनलिन्यानासा निक्षिप्त
रज्जुरिव ॥ ८१ ॥ बाणांहेरिरिवक्रुरुतेसुजनो बहुदोषमप्यदोषमिव ॥ यावद्दोषं जाग्रति
मलिम्लुचाइवा पुनः पिशुनाः ॥ ८२ ॥ बौद्धस्येवक्षणिकोयद्यपि बहुवल्लभस्यत
वभावः ॥ भग्नाभग्नाम्रेरिवन तु तस्या विघटते मैत्री ॥ ८३ ॥ भ्रमसि प्रकटयसि रदं कंप्र
सारयसि तृणमपि श्रयसि ॥ धिङ्नानं तवक्तुं जरजीवं नजुहोषि जठराग्नौ ॥ ८४ ॥ भ्रू
तिमयं कुरुते गिरिस्तृणमपि संलग्नमेनमपि भजतः ॥ सैव सुवर्णादृशा तेशंके गरिमा

=१= भस्ममयं । संपन्मयं वेत्यर्थः ।=१= =४= बौद्धस्य यथा । यत्सत्तत्क्षणिकं तेत्येत्यर्थः ।=४=

=३= कोपेन भग्नाभग्नावक्रीभया पिय ... तथा ... तस्यानुरागस्यपिपूर्णः यत्स्वं वर्षा ... दृष्टाराय ॥=३=
=१= समीपस्थं ।=१= =२= नायिकारूपारहितबादितिभावः ॥=२=

=४= चौरा ।=४=

=२= तप्ततैलकटाह तर्गता हेमगुटिका यथा अशक्यैः स्प्रष्टुं न शक्या । तथाद्य मपि ति त्वया मनसि अन्यसंभोगशंका न कार्येति दूती विरागसंपथिकं समाधत्ते इति भावः ॥ =२=

=२= भवंतीति विभक्तिविपरिणामः । तथा च दिवसेष्वनाप्तविषयभोगः कर्तव्यादिति भावः ॥ =२=

गोव ४६

=४= स्तनाभिविशेष =४=

=३= अत एव त्वं =३=

=२= भिक्षुकपुरुषे =२=

=२= रा =२=

=३= भोगिचक्रे सर्पे =३=

=३= नयुक्तमितिभा

=१= हा पोस्त्रियामंतरी

=१= पय इंत वीरिया

=१= स्तनस्मरः ।

पराधेन ॥ ६५ ॥ भवति निद्रा वैरी ग्रीष्मपथे हेयमुनेव यामिनी तन्वी ॥ द्वीपाइव दिवसाः प्रपितथा
क्रमेण प्रेयसः ॥ ६६ ॥ भवतामे हति स्नेहान लोपि तापथिक हैमगुटिकेव ॥ तन्वी हस्तेना
पि स्प्रष्टुमशक्यैनैसाशक्या ॥ ६७ ॥ मृमिलुलितैककुंडलमुत्तंभितकांडपटमियंमु
[redacted] ग्धा ॥ पूरयंती निश्वासैः क्षिपति मनोरेणुपरमपि ॥ ६८ ॥ भवतालिंगितभुजंगीत्यु
तः किल भोगिचक्रवर्त्तीत्वं ॥ कंचुकवनेचरीस्तनमभिलषितः स्फुरति लैविमातैः ॥ ६९
मैस्तमुज्ञाप [illegible] लीपतिरितिस्तुतस्तद्वक्षसुहृदृष्टेन ॥ रत्नकंजयसि यदेकः स्मन्ये सुरस
दसि सुखमस्मि ॥ ७० ॥ भोगायत्नमस्यरत्नां हस्त्वानेणैवकुर्वतो ॥ तिमुग्धस्य ॥

राम ४६

हस्य चक्राकारचिह्ने वर्त्तिजातः । पश्चात् येन भुजंगी विदग्धवेश्या आलिंगिता तेन भोगिषु चक्रवर्त्ती सार्वभौमो जातः । अतः परं भिल्ल्यस्तनालिंगनं =३=
वः ॥ =३=
=२= पल्लीपति [illegible]
=१= तथा च देवार्चनव्याजेन तत्र गच्छेति स्वयं दौत्यं भिक्षुकः पल्लीपतिस्तु तिव्याजेन करोतीति भावः ॥ =१=

=१= काञ्चनप्रोषितभ ... =१= नार्थं दिधती त

तिकांचितयति हिरंजकनिएतादृशी त्वं मद्वाग्ये नेतृभविताससि । कीदृशी यत आहाध्वपरां तन्यां प्रियस्य श्रमशांतये श्रमदूरीकर णायपदं संवाह =१=
स्वप्रियस्य सुरते छांतो तल्पेव · वलयितजंघावद्धां मां सप्रियः उरसि पातयति एवंविधा भविता सीत्यन्वयः =१=

=३= कषेण · कठिनावसरेपि शुद्धस्य निर्मलस्य पक्षे शाणोल्लीर्णस्य । =३=

=३= अतिसुंदरस्य · पक्षे जातरूपस्य पुनाम्नः =३=

रुद्धस्य प्रमदापि श्रीरपि भृत्य · भोगाय ॥७१॥ भर्त्तुर्विताससि रंजनियस्यामध्वश्रमशांतये
पदं दधती ॥ सैवं लांछलयितजंघावद्धांमामुरसि पातयसि ॥७२॥ भूषणतां भजतः
सखि कषलाविशुद्धस्य जातरूपस्य ॥ पुरुषस्य च कनकस्य च युक्तो गरिमा स
रागस्य ॥७३॥ भस्मपरुषेपि गिरिशोस्नेहमयी त्वमुचितेन सुभगापि ॥ मोघस्त्व
यि जनवादो यदोषधिप्रस्थदुहितेति ॥७४॥ भयापिहितं वा लज्जायाः पीवरमूरुद्वयं स्म
रोन्निद्रः ॥ निद्रायां प्रेमार्द्रः पश्यति निःश्वस्य निःश्वस्य ॥७५॥ भ्रमरीव केशगर्भे गंधहृता कु
सुममनुसरंती त्वां ॥ भ्रंश्यसि कं रूजंतीसंकेतं तमसि साभ्रमसि ॥७६॥ भ्रामंभ्रामं स्थितयास्त्व

३ जीतकामः कामे नगतानिरोधः =३

=३= इयं त्वौषधिप्रस्थस्य हिमवतो दुहितेति · किमपि आयः कामिंगं तत्व वतीतियाजनवादः समोघः व्यर्थः =३=

=१= अग्रेअग्रे त्वमा गतः पश्चात् त्वदंगसौरभालुब्धा ... =३= कि यदि एवं हीतमये न पिहितं =३=
=१= गतीता त्वास्फु टीभविष्यतीत्याशयेन · भ्रंशयति कं · तंतीषा =१= =१= संकेतावृद्धि त्वपदस्य =१=
=२= सापि गंधहृता सती कुसुमं अनुसरंती =२=
=१= ... न्वेषयंती भ्रमति =१=

१ नौकामाद्रुक्जातनौकायितं =१

विशेषेण नीयते अनेनेति विनयः ।। गुरुः =१
=१ ममसखा =१= १ = कर्णाभरणोवा ।। =१=

गोव
४७

=४= प्रतिकामति =४=

हेतवपैंयासितचेतचैवः ।। आवर्त्तपतितनौकायितमनयाविनयमपनीय ।। ७७ ।। अत्रैमयसिगु
णमेधियकंठग्रहयोग्यानोमेमंदिरोपांते ।। होलिकनंदिनितरुणा नर्केकुभिनोमेधि
रज्जुरिव ।। ७८ ।। भालूनयनेग्निरिंडुर्मौ लौगाजै भुजंगमणिदीपाः ।। तदपितमोम
यएवत्वमीशकः प्रकृतिमतिशेते ।। ७९ ।। मधुमदवीतव्रीडाययायथाल्पपतिसंमुखे
वाल्गा ।। तन्मुखमजुतत्र पिस्तयातथा वल्लभः पिबति ।। ८० ।। मित्रैरालोच्यसमंगुरु
कृत्वावदनमपिसमारब्धः ।। अर्थः सतामिवहृतोमुखेवैलक्ष्येणमानोयं ।। ८१ ।। मम
रागिणोमनस्विन्निकरमर्प्पयतोदद्मास्मिपृष्ठमपि ।। यदितदपिकमलं वं धीरिव

=२= वृषानु =२=
=३= नमो ... =३=
=२= कर्त्तव ।। =३=
=२= सखीभिः =३=
=२= विव ... =३=

राम
४७

=२= नायकस्य ।। निरपराधेमयिमानः किमितिवेलक्ष्यं =२=
... प्रतिष्ठ ...

=१= हिमसमयेपृष्ठतः सेवयेदर्कमितिवचनात् यद्यपिलोकः सेवनावसरे पृष्ठं ददाति तथापि तस्यसौभाग्यमे =१=
=१= वा तयेत्यर्थः ।। ... ज्ञुयापराङ्मुखी ... त्वा ह्यपराजितस्त्वं अनुभवतीति भावः ।। =१=

५७

=२= कैतवकोपवारणं स्त्रीस्वभावस्वेतिनु......वलेनमया आलिंगि ततः तयेत्यो =२=
=२= अनाचारे त्वमेनेन· स्वयं रजस्वलेति व्युत्पते॥ सस्मितामित्यनेन सुरतापि समाप्ताति रति व्युत्पते॥ =२= ... दः॥ =२=
=२= मुदिरो मेघः सेवमदिरा· तयाप्रमत्तासतीत्यर्थः॥ =२= =२= निचुलोपि हि ज्जुलो ज्जलो इति ... हे मः॥ समुद्रप्लव

=२= इत्यर्थः॥ =२=

मन्येस्त्वैस्यसौभाग्यं॥ ८२॥ मास्पृश मांमितिसंकुपितामिव मे णातं व्यंजितानेचे
व्रीडा॥ यौलिंगितया सस्मितमुक्तमेना चारोकिंकुरुषे॥ ८३॥ म्लानिं चेनिचुल
नां हृदयानि वकूलवसतिकुटानां॥ मुदिरमदिराप्रमत्ता गोदावरि किं विदारय
सि॥ ८४॥ मलयद्रुमसाराणामिव धीराणां गुणप्रकर्षोपि॥ जडसमयनिपतिता
नाम~~मु~~मनादरायैव नगुणाय॥ ८५॥ मधुमथनमौलिमाले सखि तुलयसि किं मु
धा राधां॥ यत्तेव पदमरसीयं स्तुमभिपितुं सौरभोद्भेदः॥ ८६॥ मयि याति तिकु त्वा
वधिदिनसंख्यं चुंबनं तथाश्लेषं॥ प्रियया नुशोचिता सा तावत् स्फुरसा तम

=४= जडाः मूर्खास्तेषां· समयः सिद्धांतः तस्मिन्निपतितानां· चंदनपक्षे· जडसमयः शीतसमयः॥ तस्मिन्निपतितानां· चंदनानां· शीततापो गुणप्रकर्षोपि· शीतसमये अनाद रायैवेत्यर्थः॥ =४=
=५= यद्यपि श्रीकृष्णेनमा लावतशिरस्यारोपितासि तथापि· राधातुलनां ... अरसीयं· राधासंवंधिपदं सुरभायितुं भवति येन त्वं शिरसि =३=
=२= आरोपिता सोपि राधापदस्ते =२=
=२= वीत्यर्थः॥ २=

=३= मानसेतव चित्तं च। यदेव भ्राम्यन् भ्रमरो दृष्टः तदेव कामवाणः पीडयती सर्वः। भ्रमरेण सह कामवाणोपि चेतो विशतीति भावः।=३=

=४= साहजिकवल्लभे =४=

=१= आशुिकारणं =१=   =२= वसंतसमये =२=

गोवि ४८

रजनी॥८७॥मृगमदनिदानमटवीकुंकुममपि कूपककुवाटिकावहति॥हृद्-
विलासिनि भवती परमेका पोरसर्वस्वं॥८८॥मधुदिवसेषु भ्राम्यन् येषा यथायथा
विशतिमानसं भ्रमरः॥सखि लोहकंटकुनिभस्तथा तथा मदनविशिखोपि
॥८९॥मयि वेल्लितेतव मुक्ताहृद्याः स्वभावान्प्रियेसपानीयाः॥सत्यमम हल्याः सद्यः
प्रयांति मम हृदये हारत्वं॥९०॥मुग्धे मम मनसि शराः स्मरस्य पंचापि संततं-
ग्नाः॥शंके स्तनगुटिकाद्वयमर्पितमेतेन तव हृदये॥९१॥मधुमथनवदनवि-
निहितवंशीसुषिरानुसारिणो रागाः॥हंत हरंति मनो मम मनलिकाविशि-

=४= परदेशाय च =४=

=४= सितेमयि =४=

=४= प्रश्रुसहिताः =४=

राम ४८

४८

=३= हरति हृदयमिति हारः तभावः तत्त्वं। मुक्ता पक्षे। हृदये हारत्वं॥ =३= =२= पंचापि सुगेन =२=

=२= यथा दिशां मोहो दिग्भ्रमः तद्वदित्यर्थः =२=

=२= स्वयं च मोहो दृष्टेति स्वयं च भावयतः ।१ =२=

=१= सन्निविष्टयोः पक्षे वर्तुलयोः ।=१=

=४= लोकैः =४=

=४= स्थानात् =४=

=२= स्त्रीपुरुषयोः =२=

रवाः स्मरस्येव ॥ ९२ ॥ मद्दूतोः सुवृत्तयोः सखि हृदय ग्रहयोग्ययोः समुच्छ्रितयोः

सञ्जनयोस्तनयोरपि निरन्तरं संगतं भवति ॥ ९३ ॥ मम वारितस्य बहुभिर्भ

योभ्यः स्वयं च भावयतः ॥ जातो दिशीव तस्यां सखे न निवर्तते मोहः ॥ ९४ ॥ म

ग्नोसि नर्मदाया रसे हृजोसि वीचिलोचनक्षेपैः ॥ यदुच्यसे तरुवर मत्र स्थितो भ्रंशो

पि तेश्लाघ्यः ॥ ९५ ॥ मे नाम्नु लास यति स्मेरयति हरिं च विमुखयति ॥ कृतकरबं

धविलंबः परिणयने गिरिसुताकरकंपः ॥ ९६ ॥ मधुगंधि विभ्रमतिम्यति लकं सख

=२= इदं तरुस्थले =२=

x गिरिं x २

=२= जले पक्षे नर्मदा तीति नर्मदा तस्याः रसे शृंगारे वीचय एव लोचनक्षेपाः तैः पक्षे वीचिप्राया लोचनक्षेपैः । क्रीडा लक्षवाचनर्मचेत्यमरः ॥ =२=

=२= कृतः करबंधे विलंबो येन सः । परिणयावसरे स्त्रीपुंसोः परस्परकरयोः संबंधः करबन्ध इत्यर्थः ॥ =२=

=२= स्वैरी भवति लकं ॥ =१=

=४= नानाविधेषु रसेषु पक्षे शर्करासितादिषु ॥ =४=

गोव. ४९

लदुक्तिचूर्णदरणात्संतां ॥ तस्याः करार्धमृतमाननमेवमुपयपास्याम् ॥ ४९७ ॥ मे
दिन्यां तव निपततित्रिपदं वहु वल्गमेति गर्वेण ॥ आश्लिष्यकैर्नितरुणैस्तुरीव
वसनैर्विमुक्तासि ॥ ४९८ ॥ मूले निसर्गमधुरं समर्पयन्तो रसं पुरो विरसाः ॥ इक्षु
वद्भव परपुरुषा विविधेषु रसेषु विनियेयाः ॥ ४९९ ॥ महति स्नेहे निहितः कु
सुमं बहुदत्तमर्चितो बहुशः ॥ केनकस्यदपि शनैश्वरइव स खिदुष्टग्रहो दयितः ॥
॥ ५०० ॥ मांशावरतरुणि पीवरबद्धस्तरूह्ययोर्मे रणम् जगर्ब्बी ॥ निर्मोकैरपि शोभाय

=२= आरंभे =२=
=४= इक्षुवदतिसरसता
=२= पुरोविरसत्वदोषो
=३= पिनग्राह्यः ॥ =२=

=२= अग्रे =२=

=२= तव हस्तप्रेषितं ॥ =२=
=२= शनिपक्षे । अर्चितोपि वक्र एवेत्यर्थः ॥ =२=
=२= दुराग्रही =२=

राम ४९

=१= ऊरुगंगीभिर्वहिना भिराव॰ उन्मुक्तैस्त्यक्तैः। निर्मोकप्रायैः विटैः ययोः शोभा नगरोपभोगयोग्यानीति निर्मोकव्याजोक्तिः॥ =१=
=२= प्रपितुकरोतीत्यर्थः॥ =२= =१= छाया लिंगने मिमिलत्पुलकः॥ अत एव स्नेहं अनुरुन्न॥ =१=
=२= मांदूत्यर्थः॥ =२= =२= प्रपगतरोषा॥ =२=
=३= स्पर्शसुखार्थमेव॰ प्रतिकर्म चरणसंवाहनादि श्रमसमये॥ =३=

यो भर्तुरंगीभिरुन्मुक्तैः ॥ १ ॥ मम कुपितायाः छायां मां वा लिंग्यसे रविमिलत्पु
लकः ॥ स्नेहं मय त्वमनुरुन्नकरोति किं नैषमा परुषं ॥ २ ॥ प्रभुषितइव क्षणविरहे =२= क्षणमात्रंविरहे =२= पि॰ =२=
रिपुरिव कुसुमेषु केलिसंग्रामे ॥ दासइव श्रमसमये भर्त्ताऽनंतां गीनंतप्पा
मि ॥ ३ ॥ प्रभुं च सखि किं मानवती व्यवसायद्विगुणमन्युवेगेति ॥ स्नेह भवः पयसाग्नि
सांत्वेन च रोषऊम्मिषति ॥ ४ ॥ मलयजमपसार्य वनं वीजनं बिंदुं विहाय बाहुभ्यां
स्मरसंतापाद्गणितनिद्राव्वमालिंगते मिथुनं ॥ ५ ॥ महतोपि हि विश्वासात्मेहाशया

=२= चंदनं =२= =२= अंतग्रामयेन॰ =२= =२= निविडं =२=
=३= अनुनयवि =३= च उन्मिषति
नायकं दूतीवक्ति। परचित्ताभिप्रायानभिज्ञः प्रतिपन्नः ... इति हेतोः मानवतीकिं मुंच सखि। यतः स्नेहो वर्द्धते। यथा स्नेहे तैलादौ भवः प्रग्निः पयसा उन्मिषति तथेत्यर्थः॥ तथा च दूयं त्वया नोपेक्षणीयेति तात्पर्यं॥ =३= वः रोषः सांत्वेन =३=
=१= निरा संतापात्स्मरसंतापएव जायानिरर्थः॥ =१=
=१= निजचेतसि॥ =१=

गीत. ५०

50

=२= वीणा क्वाणैः कंपितचेताः तव शरणागतोहमिति भावः ॥ =२= =५= प्रनीहृता स्वयमेवागच्छतु पद्मे भूमौ निपततु ॥ =५=

किंपुनर्लघुव ॥ किंपुनर्मेरुतः ॥ =९= =१०= अन्वयव्यतिरेकेन दृष्टांतमाह ॥ =२= =२= कृतमुखविकृतिरपि ॥ सारस्य हेतुः कृताः मुखभंगा सारंगाययासा ॥ =२=

=२= मानान सरे द्विपि तवे मम कोपे वनिभावः ॥ =२=

दधति न कस्यमपि लघु वः ॥ संवृणुते द्रीनु दधिभिंदा वनद्यो नमेकमपि ॥ ६ ॥ मधुधारे
वनमुंच सिमानिनि हृद्यापि माधुरी सहतां ॥ कृतमुखभंगापि रसं ददासि मम मसाशि
वां भोधेः ॥ ७ ॥ मरंनाकृष्टधनुर्ज्यावाते रिवगेहिणि पंथिकतरुणानां ॥ वीणातंत्रीक्वाणैः
केषां नो विकम्यते चेतः ॥ ८ ॥ मम भयमस्याः कोपो निर्वेदो स्या ममापि मंदाद्वं ॥ जातं क्व चां
तरिक्षे स्मितसंवृतिनमितकंधरयोः ॥ ९ ॥ मुक्तांबरैर्वधावु तु निपततु सा सखे त्रिपथगा
वास्तु ॥ इयमेव नर्मदा मम वंशप्रभवानुरूपरसा ॥ १० ॥ मृगमदलेपनमेनं नीलनिचो

=२= मे दशां हि स्वपा =२=
=२= क्रीडा ॥ =२=

२= कुत्रचिदुपरिभाग परस्परविलोकनरसेन ध्वित योरित्यर्थः ॥ एवं सतोः गाकस्मिकागतया मम वस्तत द्वयोः प्रियतम यासतो ध
२= द्वयोः ॥ अतएव स्मितसंवृतिनमितकंधरयोस्तयोरतः सर्वे जातं ॥ कस्य किंवा जातमित्यत आह ॥ इयमा किंच द्वयी तिमम म
=२= ये ॥ अयमत स्या कि विमती नि ... दो पि ज्ञातः ममदापि जात भिनि श्री मिकस्य नवेत्ति

१= नर्म सुखं तद्दाति पक्षे नर्मदा रेवा वंशोऽन्वयः पक्षे त्वक्सारः नर्मदा वंशसमुद्भूतत्वनी ॥ =९= =१= श्रीकृष्णं =१=

राम
५०

=१= समीपस्था कालिंदीगतभ्रमरी हृष्टां तेन यमुनातीरएव संकेतमभिव्यंजयति =१= =२= नदीतीरेभ्रातरग्राहकवसतिः =२=
=४= पक्षेः परिग्रामग्रहणेन गुरुकोपादित्यर्थः॥ =४=

=२= लाटश =२=

लैवंनिशि निषेवस्व॥ कौलिंद्यामिंदीवरस्मिंदिंदिरसुंदरीवसखि॥११॥ ममसख्यानयनप
दे मिलितः शक्तो न कश्चिदपि चलितुं॥ पतितो हि पथिको विषमे घट्टेकुटीयं कुसुमके
तोः॥१२॥ मैंहेता प्रियेण निर्मितमप्रियमपि सुभग सह्यतां याति॥ स्नुतसंभवेनयौबन।
विनाशनं न खलु खेदाय॥१३॥ मौनग्रहगुरुकोपादनुदयितां न्यैव रोचते मह्यं॥ कांच
नमयी विभूषा दाहां चित्तशुद्धभावैव॥१४॥ यूनः कंटके विटपानि वांचलेग्राहिणस्त्यजंती
सो॥ वनद्रुवपुरेपि विचरति पुरुषं त्वामेव जानंती॥१५॥ युष्मास्वपंगतास्मो विबुधावाङ्मात्र

=२= त्वत्तो रूपगुणलुब्धा सादरा न पश्यन्यान् युनः त्यजंती पुरुषगुणगौरवेण त्वामेव जानतीति भावः। =२=

=२=आरमरणानंतर मेव स्वमरणेन अस्याः अयं जार इति प्रकटीकृत इत्यर्थः ॥ अथवा ॥ अनुगमनेनेति पाठे अनु नायकस्य पश्चान्निरंतरं चलनेन इत्यर्थः ॥=२=
=१=लज्जैव अंतरायो गुरुजनता । कदाचित्को मानएवदोःशील्यं दुःस्वभावत्वं ॥=४=
=३=जीवनं जलं पक्षे प्राणानं च =३=
=२=भुजंगो वेश्यापतिः पक्षे अहि=१=भक्तिमद्भिन्नैः पक्षे ओरनभिन्नैः ॥=१=
=३=कालियः ॥=३=
=२=यमुनापक्षे गंगया ॥=२=

पाटवेन वयां ॥ स्वं तैर्भवतिभवेत्स्वपि नाभक्तैस्तैन्न विज्ञातं ॥ १६ ॥ यत्र न दूतीय स्त्रिग्धानदृशो
पि निपुणाया निहिताः ॥ न गिरोद्यापि व्यक्तीकृतः स जारोनुमरणेन ॥ १७ ॥ यानीयते सपत्न्या
प्रविश्य पयावर्जिता भुजंगेन ॥ यमुनायाइव तस्याः सखि मलिनं जीवनं मन्ये ॥ १८ ॥ यस्मिन्न
यशोपि यशो ह्री विभ्रमा न एव दोःशील्यं ॥ लब्धुता गुणज्ञता किं न वो युवा सखि न ते दृष्टः ॥ १९ ॥
यद्दीव्यते खलानां माहात्म्यं कापि दैवयोगेन ॥ काकानामिव शौचं तदपि हि न चिरादनर्थो
य ॥ २० ॥ यत्खलु खलमुखहुतबहविनिहितमपि शुद्धिमेव परमेति ॥ तदेनं लशौचमिवं

=३=त्वया=३=
=२=शीघ्रमेव=२=

=३=॥ वारंवारं तञ्जे हमममनारि भिर्यालब्धुता ॥=३=
=१=दुष्टमुखाग्निपतितमपि एते खलाः यस्मिन् [illegible] धिकां शुद्धिं आप्नोति =१=
=१=वह्निशौचेच वाससी यादिना ॥ चंडीपाठरीप्रतिपादितं =१=

51

=२= इदं मदीयमिति परसरं यूनां ईर्ष्या वैरं वितन्वता =२= =१= चलितमपि इयं प्राणान्त्यक्ष्यतीति शंका =१=
=३= यावज्जीवनं [illegible] उभयोरत्तावत्पर्यंतभावी ॥ पक्षे यावज्जीवनं जलं उभयोः तावद्भावी ॥ =३= =३= नितांतनिर्भेदः ॥ नितरां भेदर =३=
=३= समानांतःकरणयोः ॥ =३= =३= हितः ॥ =३=

=१= वत्कयत्वात्का =१=
=१= रणात ॥ =१=

शुकमिह लोके दुर्लभं प्रेम ॥२१॥ यन्नो वाधिमर्थयते पार्थे याथे ददाति सर्वस्वं । तेना नयाति दारु
णशंकामारोपितं चेतः ॥२२॥ यूनामीर्ष्या वैरं वितन्वता तेन रूपिणि चक्रे रुचिरेण । तव जंघनेना
कुलितानि खिलापल्लीखलेनेव ॥२३॥ यावज्जीवनमावी तुल्याशययोर्नितांतनिर्भेदः ।
नद्योरिवैषयुवयोः संगो रसमधिकमावहतु ॥२४॥ यन्निहितां शेषरयसिमालां सा पातु रा
हभवं तमिति । प्रहरंती शिरसि पदा स्मरामि तां गर्वगुरुकोपां ॥२५॥ यौवनगुप्तिं पत्यौ
बंधुषु मुग्धत्वमार्जवं गुरुषु । कुर्वाणा हलिकवधूः प्रशस्यते व्याजतो युवभिः ॥२६॥ योन

=२= गृहाभिसारित्ती =२= दिवानुयति

हलिकवधूः ग्रामांतरागते पत्यौ अहमतिवालेति यौवनगुप्तिं कुर्वाणा मुग्धत्वं संभोगवार्तायामज्ञत्वं आर्जवं बाल्यवत्
हित्वं च कुर्वाणा ॥ =२= [illegible] नेतिव्याजतः प्रशस्यते ॥ =१=

इरोगोपना =२=

52

=३= स्मरसंगरश्रमात् या विश्रांतिः तदर्थं प्रांजला चरणौ प्रसार्य सरलीभूत्या =३=
=४= मदनधनुर्वल्याः रक्षार्थं तन्निवेशानवस्त्रामिव ।=४= =५= गंधमात्रसाधर्म्यात् ।=५=
=१= नम्रपूर्वैः नियमितः नियमितपूर्वः ।=१= =१= सुंदरिपदेन तर्वातिसौंदर्यं गुरुत्वेनैव सः ते =१=
=१= निदेशवर्तिना =१= त्वद्दूतित्वयुक्त =१= =१= ते =१= =२= तवदर्थे स्थर्य =२=

गुरुभि[redacted]र्नमितैर्नविवेकैर्नोपरिमुहसितैः। नियमितपूर्वः सुंदरि सविनीतस्त्वं त्वयानीतः ॥२७॥ येन्मूलमार्द्रमुद्रैः कुसुमं प्रतिपर्व फलभरः परितः। द्रुमतेन्मा ह्यसिविक्षिपैः चयपरिणाममविचिंत्या ॥२८॥ यस्यां किस्मरसंगरविश्रांतिप्रांजलासरलीभवपिति। सबहतुगुणाभिमानं मदनधनुर्वल्लिचोलइव ॥२९॥ यदिदानगंधमात्राद्भ्रमंति सप्तच्छदेपि दंतिन्यः। तत्किमितिमदपंकमलिनो करीकपोलस्थलं वहति ॥३०॥ यदवधिविवृद्धमात्राविकसितकुसुमोत्करा शाणश्रेणी। पीतांशुकप्रियेयं तदवधिपल्ली

=१= पीतं यदं शुकं तत्प्रियायस्याः सा शाणश्रेणी चमेवसंकेतस्थेन दूतीवांजयति ॥=१=

=३= बालाएव। मस्तार्थएव। चिकुराइव। तेपि जरसापांडुभावेपि। बाला एव कथं। ते शिरसि विनिहिता अपि देहस्य सुखदुःखं नानुभवंती त्यर्थः ॥ =३=

=३= मौर्वीरिपु तं। शास्त्राध्ययनादिगुणशून्यं च। वंशाः त्वक्सारः। सत्कुलं च। शररहितं पक्षे वरणं वाणः शरः। बाणं धनुरिति यावत। तदुदितं। =३=

=२= अत्याहिता अपि। =२= =१८= त्वजनूजैरंदने =१=

८१

पतेः पुत्री ॥ ३१ ॥ यस्य गात्रसंगतरलं नकुवलयं कुसुमलावितवसुभंग ॥ यादृसौ रभानुसारी

ऊंकारी भ्रमति न भ्रमरः ॥ ३२ ॥ ये शिरसि विनिहिता अपि भवंति न सखेसमान सुखदुःखाः

॥ चिकुरा इव ते बाला एव जरांपांडुभावेपि ॥ ३३ ॥ यन्निपतन निर्गुणं यन्न वंश जं यच्च नित्य नि

र्वाणं ॥ किं कुर्मस्तन्निहितं धनुष्यदेदेवराजेन ॥ ३४ ॥ यादक्षिणत्वमस्यामदक्षिणोदक्षि

णस्तादितरस्यां ॥ जेलधिरिव मध्यसंस्थो नैवेलयोः सदृशमाचरसि ॥ ३५ ॥ युग कूजत्वनोरू

स्तन पिधान विधुरेत्रपास्मितादृमुखि ॥ लोलाक्षि नैषपवनो विरमति तिव हाराखिन्नी ॥ ३६ ॥

यद्यपि वद्धः शैलैर्यद्यपि गिरिमथनमुषितसर्वस्वः ॥ तदपि परभीतमूभृत्परक्षायांदी

=४= एकानारी नुकूला। एका अननुकूला च। एवं नारीद्वयं भर्तारं प्रति दूती वदति। तथा च यथा ते तथा त्वमपि भव। विपरीताचरणं त्यजेति भा त: ॥ =४=

=३= मदीसणाएव वयात्रपा। तथा। विलक्षायाः पतस्मितं तेन वाग्दूमुखि। एतस्मयापि मासस्य हृगमलोकयतीति। लोलाक्षि संबोधने। =३=

=३= स्नानानंतरं वस्त्रपरिधानकाले नायको नायिकां वक्ति =३=

=१= उन्नता ग्रीवा यस्मिन् तत्र । यत्रैव चंद्रकाला दृष्टा तत्रैव दृष्टिं कृत्वा निशां नयतीत्यर्थः ॥ तथा चन्द्रलेखादर्शनेन त्वास्यं चंद्रलेखावत्वं प्रत्यासन्नत्वात्को ऽसद् इति दूती =१=

=४= पादयोरत्यंतो दूरगतारूपेण रोगविशेषेण ॥=४= =३= प्रसामर्थ्यात् । विरूपत्वाच्च । प्रकोपं आतनुते =३= =१= वा कंप ॥=१=

=२= वक्रतैवसमीचीनेत्यर्थः ॥=२= =१= प्रवरूढ्य =१=

गोव ५३

श्रितो जलधिः ॥३७॥ यस्यां दिशि यस्य तरोयमित्यश्राखांयेथोन्नतेग्रीवो हृष्टा सुधांशुरेखा

निशां चकोरस्तथा नयति ॥३८॥ यत्रार्जुविनलब्धिमा गरिमाणं वक्रताः प्रसूते ॥ छंदःशा

इवास्मिन् लोके सरलः सखे किं मसि ॥३९॥ यन्नोपकारकं यन्न भूषणं यत्तैः कोपमातनुते

=४= स्थानेन =४= ॥ गुरुणापि तेन कार्यं पदे न किं श्लीपदेनेव ॥४०॥ यूपपते तव कश्चिन्न हि मानेस्यानुरूप इह वि =५= परिमाणस्य =

=३= प्रतिदाहय = टपी ॥ प्रेरय दिनं निदाघद्राघीयः करवलुते छाया ॥४१॥ यद्यपि चंदनविटपी फलपुष्पवि

53

वर्जितः कृतो विधिना ॥ निर्जवपुषैव तथापि हि सहरति संतापमपरेषां ॥४२॥ राज्याभि

राम ५३

षेकस [redacted] लिलक्षालितमौलेः कपासुकृष्णस्यो ॥ गर्वभरमंथरा ह्रीपश्यति पदपंक

=३= दैवयोगेन । कतिपयगुणरहितो विलासः । असाधारण । हीनलताग्रमूलेनैव सर्वेषामुपकारको भवत्येवेत्यन्योक्तिः =३=

=१= पदपंकजं । स्वस्येव । राज्याभिषेकाद्रमौलिरपि श्रीकण्ठो मदीयचरणौ पातयेवेति । स्वकीयपरपंकजं पश्यतीति भावः =१=

=१= रजनिमुपनेतुमाशानुपस्थितेयंपितप्रसूः पत्रेपतिद्विः॥ =१= =१= सायंसंध्यापितप्रसूरित्यमरः। =१=
=१=॥ सोदयगर्वितानायिकावाग्वदग्धेन दिवसेप्रेषितांसखीं तस्मिन्समये परा इत्यागतां दूतीप्रत्याह॥ =१=
=ई= तथाच प्रिय | तमप्रासादमेवसंकेतं कुर्वितिसखीनायिकांवदतीतिभावः॥ =ई=
=२= कुपा रत्नानि दीपाग्नो पक्षे कुमागि | रिण नायके =२=
=५= प्रियतमस्यैव उपरिष्टाद्य मन्याल यः। =५=

तामनीयतांयंसद्यः स्वैरेनवंशाद्व ॥५५॥ रजनीमियमुपनेतुंपितृप्रसूः प्रथममुपतस्थे
॥ रंजयति स्वयमिंदुं कुनायकंदुष्टदूतीव ॥५६॥ लग्नासिकष्णवर्त्मनि सुस्निग्धेवर्त्तिहंत | =२= पक्षेवर्त्निप्रिये=
दग्धासि ॥ अयमखिलनयनसुभगो नमुक्तमुक्तांपुनःस्पृशति ॥५७॥ लक्ष्मीः श्रित | =३= तथाच एतस्मि
=३= स्नेहानविशेष
यति गुणान्नमून्दुर्गतिर्विघ्नयति ॥ पूर्णोभवतिसुवृत्तस्तुषारस्तु चिरपचयेवक्रः ४ | =३= दृष्या राय
=४= दारिद्र्यं =४=
॥५८॥ लूतातंतुनिरुद्धद्वारः शून्यालयः पतत्पतगः ॥ पथिकेतस्मिन्नंचलपाहितमु | =३= प्राणप्रिये =३=
=२= प्राकारे दुर्गे
स्वोरोदितीवसखि ॥५९॥ लग्नंजघनेतस्याः सुविशालेकेलितकरिकरक्रीडो ॥ वप्रेस | =२= द्वितीयावत =२=
=१= शृंगारोरसः मं
=१= दुनादिर्वा =१=
केद्विपमिव शृंगारस्त्वांविमृषयति ॥ ६० ॥ लिप्तंनसुखंनांगंनपश्यतीनचरणाःप
=२= करेणजघ | नादेः क्रीडया शनैःस्पर्शःका मयास्ये ... क्रीडायस्मिन्तस्मिन् पक्षेकेलिता क | रिणा करकी =२=
=२= डायस्मिन् =२=
=३= सौति =३=

=२= विशदः पांडु
=२= डुमितिनयु

=१= हे विदग्ध पथा मधुपेन अस्पृशता एव मधु पीतं तथा त्वयापि कर्त्तव्यमित्युपदिशति दूती॥ =१=
रेव्यर्कें इति मोदिनिः। न खलु लक्ष्म सुष्ठुत्वा रप्रकटं अवेदनं व्यथारहितं मित्ययुक्तं। इदं मम मानसं अधिकसरागं साबाधं सपी =२=
केमित्यर्थः॥ =२=॥ =३= समस्तगोपीसमारूढहृदयं। =३= =३= यद्वेत्यनेन शंभुः स्वदारार्द्धतनुः संतु निखिलगोपीषु पिवतु छहुति =३=
=३= व्यजपते। =३=

रागेण॥ अस्पृशतेव नलिन्या विदग्धमधुपेन मधु पीतं॥ ६५॥ लग्नं जघने तस्याः सु
प्यति न खलु लक्ष्म मानसं मम च॥ युक्तमविशदमवेदनमिदमधिकं सरोगसाबा
धं॥ ६६॥ लज्जयितुमखिलगोपीनिपीतमनसं मधुद्विषं राधा॥ अद्वेव पृच्छति क
थां शंभोरीर्ष्यितार्धतनुः स्या॥ ६७॥ लक्ष्मीनिश्वासानिलपिंडीकृतदुग्धजलधिसा
रभुजः॥ क्षीरनिधितीरसदसो पशांसि गायंति राधायाः॥ ६८॥ लीलागारस्य
बहिः सखीषु चरणांतिथौ मयि प्रियया॥ फूत्कारीकृतः प्रसादोरत्वावातापनेव्य
जनं॥ ६९॥ वर्णाहृतिर्न ललाटे न लुलितमंगं न चाधरे दंशः॥ उत्पलमहारिवा

=३= क्षीरनिधितीय
=३= यांसि नः। =३=
=२= सतीषु तस्मि
=२= न्नेवद्वारो स
=२= र्ति। =२=

=२= सुरतमंदिरस्य

=४= इयं राधा मत्तो पि अधिकेति संतापात् तप्तो यो लक्ष्मीनिश्वासानिलः तेन पिंडीकृतो यो दुग्धजलधिसारः दुग्धमेव तं भुजं ते इति भुजः तेपि =४=
=५= यशो गायंति किमुतान्ये॥ =४= =२= वातापवहारेण व्याहितो ता सखीसापश्यंतीत्यर्थः॥ =२=
=१= इत्युत्पलमहारीति दृष्टांतकथनेन वयं घृ पवर्णाहृतिप्रभृतीनि सुरतचिह्नानि कान्यपि न संति तथापि सुरतं जातमिति व्यज्यते =१=
=१= ते। न जातानीत्यत्र उपायः चातुर्यमेव हेतुः॥ =१=

=३= श्रोषविर्यघा । =४= नेदंतयो भिन्न =४= त्यभिज्ञासे

=१= या लं विनोये चूर्णकुं तल्लाः तैः चुंबितनयनांचले । नयनप्रांते ॥ =१= =२= त्वत्संयोगसमये विपरीतायाः प्रलंकप्रथितमुक्ता
खिन्नसे निर्वाण । रात्रौ ज्वलिता भवती त्यर्थः । =३= =४= विनीतत्वेन । रात्रौ च मदनविलासैरति विनयाभावत्वेन । त=४=
विषयत्वात् । प्रत्यभिज्ञायाः प्रविषयत्वेपि निपुणेन । अतिचतुरेण । यथा कथं चित् चिह्नैः धर्मैः परिचाय्य । सेयमिति प्र=४=
पाद्यते । तथा च । दिने । विनतादृष्ट्वा । इयं कामकलाकोविदा न भवतीति नाशंकनीयमिति भावः ॥ =४=

=२= त्वद्गमन खिन्नस =२= दास्य । प्रवृत्त =२= चि कु रादिर =२= गौरसंस्कार =२= याः ॥ =२=

खिन्नस्य तृष्णामपाय-चतुरेण ॥ ६६ ॥ बालेवि चूर्णकुंतल चुंबितनयनांचले मुखे
तस्याः ॥ वाष्पजलबिंदवो लकमुक्ता इव पांथ निपतंति ॥ ६७ ॥ विनयविनतादिने
सौ निशि मदनकलाविलासलसदंगी ॥ निर्वाणज्वलितौषधिरिव निपुण
प्रत्यभिज्ञेया ॥ ६८ ॥ विहितबहुमानमौना सखीप्रबोधैर्यदस्वमातनुते ॥ राग
त्रिकाकुयांच्यालघुरीश्चयारहसि पुनरेषा ॥ ६९ ॥ विषमशरविशिखभिन्नापल्ली
शरणं यमिकमभिलषति ॥ तस्य तवछायेव स्वीया जायापि भयभूमिः ॥ ७० ॥ वि
विषायुधवणार्तुर विषमेवत्स स्यले प्रियतमस्य ॥ [redacted] श्रीरपि वीरव

याः यथा पति =२= =२= तास्तथे ति मुक्ता =२= फलदृष्टांतेन पु =२= रात्रं दूतीसमा =२= रयति =२=

=४= यमुनाम =२= स्वीया जाया

स्मरार्दी नाप्रणिपातं न मनुते । पश्चात् त्वयमेव । राग त्रिकाकुयां च्याभिः लघुरेत्यर्थः ॥ =४= =२= वयः परिपाके । पलिता दि
पिविभेति । प्रन्यात्वसंगमार्थे कथमा ... तपदेन । लक्ष्मीरपि । वीरवधूराधिपर
=१= =प्रवुरोमांसकीलः स्यात् तु सख्या भेदचकी । त्रितद्वतिविभ्रवः ॥ =१= =१= मेत्यर्थः । तथा च ॥ सा यानेतुं न शक्नोति त्वमपि
=१= दूतीनायकं वदतीति भावः ॥ =१=

दृढ़निना । त्वत्तः =२= दृष्टिगोचरा =१= वीरो भवति =१=

रपि॰ मानमत्यजंत्यां नायकाद्यां॰ नायके नापि॰ वैमुख्ये समाश्रिते॰ नायकायाः उद्वेगश्चासाः अन्याययोधिनोऽनंगस्य शरस्येनोपभि
तीत्यतस्त्वया मानस्त्याज्य इति सख्या उक्तिः ॥ प्रियेति संबोधनं वा ॥ तथा च॰ मया वैमुख्ये समाश्रिते पि भवद्वा सामत्यक्ष्यपतितामम
न्यासतो स्थापितव्यश्वासाः ममहृदयं भिंदंती यत्र प्रियत्वमेव हेतुः ॥ अथवा ॥ परस्परसंमुखोपविष्टयोः सपत्न्योर्मध्ये ज्येष्ठा संमुखोपवि
ष्टा सेर्ष्याकुलीकृते सति॰ ज्येष्ठा कनिष्ठां वदति॰ रे सपत्नि॰ मम प्रियहृदयं॰ तवश्वासाः भिंदंतीत्यर्थः ॥ =२=

भूपगर्वोत्फुल्लका सुखं स्वपिति ॥ ७२ ॥ वैमुख्येपि विमुक्ताः शरा इवान्याययो
धिनो वितनोः ॥ भिंदंति पृष्ठपतिताः प्रियहृदयं मम तवश्वासाः ॥ ७३ ॥ वाक्ममृ
नासमेतः खंडोमंदिराक्षिदेव्या नवसनेतो यं नवसुधैकसारं त्रौ भिन्नितव
किमपि नोद्वाद्वां ॥ ७३ ॥ बाला लीविलासवंधानप्रभवन्मनसि चिंतयन्पूर्वं सन्मा
नवर्जितां तां गृहिणीमेवानुशोचामि ॥ वीजयतोरन्योन्यं यूनो र्वियुता निसक
ले गाव्राणि ॥ सन्मैवीवस्त्रोणीपरं निदाघेपि न विघटिता ॥ ७५ ॥ व्यारोषं मा
निन्यास्तमोऽदेवः कासरकं लमम्रमे ॥ हृद्धमलिंचनलिन्याः प्रभातसंध्योपसा

=५= वसुधैकतत्त्वं॰ किमपि॰ अनिर्वचनीयं॰ सुरतादि॰ तत्तन अद्राक्षमिति न॰ किंतु अपश्यमेव ॥ =५=
=२= अहं पराधीनः इयमतः परां किं करिष्यतीति मनसा शोचामि =३= मनसः प्रभुः न भवन्॰ परायत्तमनाः अहं =४=
=१= ग्रोष्मे॰ पद्म॰ विघ्नसमयेपि =२= =१= न पृथक्कृतानीत्यर्थः ॥ =२=
=१= प्रातः संध्या जातेति त्वमप्येनं मुंचेति दूती नायिकां वक्ति ॥ =१=

=१= सति न सहसे
=१= स्ताद्दृदयं भिंदं
=१= यिकाक्रीवी॰
=१= याः पृष्ठपतित
गीतगो॰ र
॥ ५६ ॥
=३= संजातं =३=
=२= दंतस्य व्रण =३=
=२= हर्षिते॰ तहर्षी
=३= तेनैव =२=
=२= उरोभुजादिस
=१= कलगात्राणि

ताः॰ प्रियपृष्ठपति
हृदयं॰ भिंदंती ना =१=
हे प्रिये॰ कामिष्टा =१=
=१= पृष्ठे जाता
=३= नि =२=
राम
५६

56

=१= बालोस्तनोद्भेदसति-तक-पूर्वदयिताऽनुरागोऽनपेक्षितइति दूतीनायकं वक्ति।।=१=
=२= हर्म्यकोणलिखितसिंहमुखंयः पश्यति सस्तामन्यतया मामेवायं हरिः पश्यतीति जानाति तद्वत् त्वामित्यर्थः।=२=
=२= व्यक्तिपदेन एतामहंन जानामीत्यर्थः।=२= =२= प्रथमे त्वं तस्यां मत्सख्यामेव अनुरक्तइति मयावि दितं।=२=

रयति।।७६।। वक्षसि विजृंभमाणोस्तनभिन्नं त्रुटति कंचुकं तस्याः।। पूर्वदयितानुरागस्तव
हृदि न मनागपि त्रुटति।।७७।। व्यक्तिमवीक्ष्यतदन्यां तस्यामेवेति विदितमधुनातु।। हर्म्यहरि
मुखमिव त्वामुभयोः साधारणं वेद्मि।।७८।। व्यजनस्येव समीपे गतागतैस्तापहारिणो
भवतः।। अंचलमिव चंचलतां मम सख्याः प्रापितं चेतः।।७९।। वितरंती रसमंतर्मार्द्दभा
वं तनोषि तनुगात्रि।। अंतः सलिलासरिदिव निवससि हृदि वहिरहृदयासि।।८०।। वि
हित विविधानुबंधो मानोन्नतया वधीरितोमानी।। लभते कुतः प्रबोधं स जागरैरेव विनि

=३= नायिकायाः।=३
=३= कार्यांतरव्याजे
=३= न।।=३=
=१= बहुविधमपि
=१= मदुक्तप्रबोधं

=विहितः विविधानुवंधः चरणपतनादिर्येनसः।=१= =१= यतो रुषा मानोन्नतयात्वया अवधीरितः अतोमानी।=१=

=१= प्रतिप्राणवल्लभमत्वादेवं प्रेमार्द्रे· लज्जयापि· कृष्णाद्विमुखी· यतः प्राणाधिकस्यापि· वीतस्नेहेयमितिशंका जातेति·=१=
=१= सापराधामिति भावः॥=१= =२= पुरुषायिता प्रेयसी· कश्चन· परिहसति=२=

५७

द्प्राणाः॥८॥ व्रीडाविमुखी वीतस्नेहा माशंक्यकाकुवाड्मधुरे॥ प्रेमार्द्रे सापराधा दिशति
दृशं वल्लभे वामा॥९॥ बाष्पाकुलप्रलपतो गृहिणी निवर्त्य स्वकांतं गच्छेति॥ योतं दृष्ट्वा पत्यो
र्दिनमनुगमनावधि सरस्तीरे॥१०॥ वृद्धः स्थायिनिसांद्रश्वासेबाड्माचसु भटि
घनघर्मे सुतनु ललाटनिवेशितललाटिकेतिष्ठ विजितासि॥११॥ विचरति पथिकः
केघोरे राधायां रागचपलनयनायां॥ दृष्टादृष्टिविषविमुग्धं विशिखं विदधातिकुसुमेषुः॥१२॥
वीच्यैवविवेत्ति पथिकः पीवरवहुवायसं निजारामं॥ सौंदर्यैकनिधेरपि दयितायाश्चरितमवि

=३= रासक्रीडायां
=३= सामान्यकी =३=
=२= द्रायावी =३=

=३= ममललाटोपरि· निवेशितस्वललाटिके॥=३=
=२= श्रीकृष्णमेवविशिष्यंव· अथवा· श्रीकृष्णलोचनरूपमे
=१=० ननुकं चनप्रतिवेशिनं दृष्ट्वा॥=१=
=२= वविशिष्य =२=
अस्यहं पायसवल्लिभिरेवपीव=१=
=१= ममप्राणवल्लभश्चेदागच्छति· तदा तमुत्थायोपविश्य तदागमनमर्पयामि
=१= पीवराः वहवोवायसायस्मिन्नुतं=१=

=२= वापीकच्छे वास इत्यनेन जलदुर्गस्थत्वं व्यज्यते। कंटकवृतय इत्यनेन प्राकारवैषम्यं द्योत्यते। सजागरा भ्रमरा इ =२=
=२= त्यनेन यामिका अपि तासु रूपाः सन्तीति च। नायकं प्रति केतकविटपोन्यापदेशः। नायिकां गुणान्प्रति मंजरीगंधान्योक्तिः॥ =२=
=३= निर्गतमनाय सदीपमाने कोपकटाक्षैरंगयष्टिं चालयसि। =३=

=२= स्तत्र रोमा वाराहरूप वा नितिम्बनिः =२= =३= अकस्मान्मया मध्ये विधृता। =३=

चलितं ॥ ८४ ॥ विमुखे चतुर्मुखेऽपि भ्रितवति चानीशभावमीशेऽपि । मरुत्समहीनि स्तारे हरिः पर

=४= शक्तिरपि य स्तत्र रोमाञ्चम् ॥ ८७ ॥ वापीकच्छे वासः कंटकवृतयः सजागरा भ्रमराः । केतकविटपकिमेतैर्नन्तु

=४= धाकं पते तथा वारयमं जरीगंधं ॥ ८८ ॥ वैचल्लसि मुग्धे विधृताय धायया विशसि हृदयमन्दयमे =२= तथा तथा =२=

=४= तथा अधिकं =४= विशतिः तद्वत्= शक्तिः प्रसूनधनुषः प्रकंपलेख्यंस्य शंतीव ॥ ८९ ॥ विहितासमशरसमरो जित

गांगेयच्छविः कृतारोपः ॥ पुरुषायितो विराजति देहस्तव सखि शिखंडीव ॥ ९० ॥ ब

तिविवरनिर्गतस्य प्रमदाविंबाधरस्य मधु पिबते । अवधीरितपीयूषः स्पृहयति

=३= हस्तेन मैध्ये धृता। =३= =३= विहितः असमशरस्य कामस्य समरः संग्रामो येन सः पक्षे विहितः भीष्मेण सह असमः शरः =३=
=३= संग्रामो येन जितागांगेयस्य सुवर्णस्य पक्षे गांगेयः [illegible] पुरुषायितोपाय नसः। पक्षे तः स्त्रीत्वस =३=
=३= मयोपि पुरु षाटोपीयस्य सः। पूर्वस्त्री पश्चात्पुरुषायितः॥ =३=

=१= वासितमधुनि-पीतसीधुनि। वधूनामवतंसे-युवतीजनशिरोधार्ये। वनप्रसूनपदे-वासितमधु-षित्यादि-विपर्यासः। =१=
=२= यथा-नद्याः जवनिकाभ्यंतरे-प्रथमं लज्जापसरः तदनुशानाऽभिनयरसभावपुष्टचेष्टा-रासिका नाम मनोहरति। तथा-त्रि=३=
=३= स्या अपि प्रथमं व्रीडाधिक्यं-तदनु च मेण दर्शनाभाषणस्पर्शादिना। इयमेव दयिता रसभावपुष्टचेष्टा सती मनोहरतीत्य र्थः॥=२=
=२= नगरस्य कुसुमप्राये-अति सुंदर नायके॥=२=

गीत
५८

देवाधिराजोऽपि॥ ८४॥ वासितमधुनि वधूनामवतंसे मौलिमंडने येनां॥ विलसति स
पुरकुसुमे मधुपीव वनप्रसूनेषु॥ ८५॥ व्रीडाप्रसरः प्रथमं तदनु च रसभावपुष्ट
चेष्टेयं॥ जवनीविनिर्गमादनु नटीव दयिता मनोहरति॥ ८६॥ वासः सिहरिद्रयेव
त्वयि गौरांग्या निवेशितो रागः॥ पिशुनेन सोपनीतः सहसा पतता जलेनेव॥ ८७॥
विषवल्लिका शिसौरभरागांधव्याधवाधनीयस्या॥ कैचिदपि कुरंगभवतो नाभी
मोदायनस्यानां॥ ८८॥ वटकुटजशालशाल्मलिरसालवहुवारसिंदुवाराणां॥

58

राम
५८

=२= विषवल्लिका शरीयः कस्तूरी सौरभः तस्मिन् यो रागः तेन अंधो यो व्याधः तेन वाधनीयस्या अन्ये वहवः संति-परंतु क =२=
=२= स्तूरी लोभेन त्वामेव हंतुमिच्छ...

=१= वटकुटजादीनां-मलयाचलवासजनितसौरभ्यसाम्येऽपि। चंदनजातिषु-रक्तवट चंदनमिश्रं कदंब चंदनमि =१=
=१= ति अत्र मम मध्ये मेदास्ति प्रत्येवेत्यर्थः॥ =१=

=१= कपर्दोऽस्य जटाजूट इत्यमरः ॥ पक्षे कपर्दीनां कोटिः लक्षसंख्यायेन तं । शंकरं महादेवं पक्षे कल्याणकारं ॥ =१=
=१= इं = अक्षयवटं पक्षे वराटकमित्यर्थः । वटो वराटकेपि स्यादिति नानार्थः । श्लेषेण च पलं नास्ति कुं ... प्रति गंगाऽन्योक्तिः =१=
=३= ममतेन प्रियेण सह संगमं वियोगं चेत्यर्थः । तथा त्वमपि नज्ञा नासि । अतो रावो मया सह संभोग स्तेन हत्त द्रुति वरसीति भा वः ॥ ३=

अस्ति भिदा मलया चल संभव सौरभ्य साम्येपि ॥ ॥ ९६ ॥ विनिहित कपर्दकोटिं चापलदोषेण शंकरं मुक्त्वा ॥ वटमेकमनुसरंती जाह्नवि लुठसि प्रयागतटे ॥ ९७ ॥ वेदं चेतु र्णं त्वणदा प्रहराणां संगमं वियोगं च । चरणनामिव कूर्मीसंकोचमपि प्रसारमपि ॥ ९८ ॥ वृत्ति विवरेण विशंती सुभगत्वो मीढ्नि तुं सखी हृष्टिः ॥ हरति युवहृदय पंजर मध्यस्थामन्मथे षुरिव ॥ ९९ ॥ विपणितु ला सामान्ये मा गणायैनं निरूपणे निपुण ॥ धर्मघटो साऽवधरीकरोति लघुमुपरि नयति गुरुं ॥ ५०० ॥

=२= यूनोः हृदयं युवहृदयं तस्य पंजरं हृदया स्थितनाम्या = २= =२= पत्रीरोपद्रष्टुर्दयोरिति मेदिनी । =२= =१= सत्यवा ... दिनं । =१=
=१= कौतुके नाऽतिदं तद्दृष्टितया प्रे... ... नतवादिनं । =१=

=२= तयाच तवप्राणप्रियं प्रति मयागत्वा संध्यायामानयिष्यामीति संप्रति नभसि तस्प्रेरिव तपत्रान्तराणि तारा व्याजेन हृदयं ते तेन यथाहं मिथ्यावादिनी =२=
=२= न भवामि त्वया विधेयमिति भावः ॥ विततं यत्तमो तदेव मसि लेखालक्ष्म तदुत्संगे तदंतः स्फुटाः अंधकारे प्रकटा हृदयं तदुत्यं ॥ =२=
=२= उत्तुंगो विट स्तत्संगमसहेन दृढाघातसहनसमर्थेन ॥ अभिनवतारुण्येनैव गुरुनितंबेन ॥ जलधिपक्षे नितंबः कटकः ॥ अन्यत्सेमनं ॥ =२=

गोव ॥ ५८ ॥

वासरगम्यमनूरोरंबरमवनी च वामनैकपदं ॥ जलधिरपि पोतलंघ्यः स
तां मनः केन तुलयामः ॥५॥ विततंतमोमसिलेखालक्ष्मोत्संगस्फुटाः कुरंग
क्षिप्तैः पत्रावलीनिकराइव तारा प्रकराविरेजंति ॥५॥ बंधूकपुष्पासुजंगसंगमस
हेन तेरुणिते वगुरुनितंबेन ॥ न क्षुभ्यति गंभीरः कोजलधिर्मंदरे गोवं ॥७॥
विविधांगभंगिषु गुरुर्नर्तनशीर्षां मनोभवाचार्यः ॥ वेत्रलतयेव वालांतलये
नर्तयति रतरीत्या ॥८॥ विपरीतमपि रतं तेस्रोतो नयाइवानुकूलमिदं ॥ त

राम ॥ ५८ ॥

=२= नानाप्रकारांगवलनेषु ॥ =२= =२= इयं वालांतलयेव बहुविधं नर्त्यति केनेयं शिक्षिते ति शंकमानं प्रति स्वोत्कंकने नैव सर्वं विदितं =२=

59

=१= आलपदे॰ वै॰ निश्चयेन॰ भवं॰ संसारं॰ भजंतीति वैभव भाजः॰ तेषां॰ वैभवभाजां। जीवात्मनामित्यर्थः॥ =१=
=४= विद्युज्ज्वालया॰ वलयितः॰ परितो व्याप्तो यो जलधरः स एव पिठरः पाचनपात्रं तस्योदरात्। ज्वालावयितंपा =४=
=४= चं मा विनीलमेघरूपं भवत्येव। ओदनमपि अग्निज्वालया पिठरोदरात् जले न सहैव वहिर्विनिर्याति॥ =४=

=२= कृतिमत्स्नेह =२=
=२= चंतः॥ =२=

दतस्तमिवममहृदयं समूलमपि विगतो हरति॥ ३॥ वैभवभाजां दूषणमपि भूष
णपदं एव विनिर्दिष्टं॥ गुणामात्मनामिषमंदिषं च गणंतिकाणाद्याः॥ ४॥ वक्राः क
पटस्निग्धा मलिनाः कर्माति के प्रसज्जं तः॥ कं वंचयं न सखे खलाश्च गणिकाक
टाक्षाश्च॥ ५॥ विद्युज्ज्वाला वलयित जलधर पिठरोदराद्विनिर्यांति॥ विषदोद
नद्युतिमुखः प्रेरयसि पयसा समं करकाः॥ ६॥ वृजनादिभिरुपचारैः किं महोप
धिकस्य गेहिनि विहितैर्मे॥ तापस्त्वदूरुकदलीद्वयमध्ये शांतिमयमेति॥ ७॥ वेणुरवे

=२= वर्षोपलस्तु करकाः इत्यमरः॥ =२= =१= महत्त्वं तमसाध्यमपि साध्यवेत्य =
=१= त्वदूरुकदलीद्वयसाध्य एवेति व्याहरोदम् इति तापनार्थविदग्धोक्तिः॥ =१= =२= र्थः॥ =१

ति २

=२= महदेशादा =२=
=२= गतस्य॥ =२=

=१= नत्वंतु· चपलपदप्रचारमेवसाखु·इदंतु· दुर्वहोयोनितंवः तेनमंथरं· मंदपदप्रचारमपि· सर्वेषांमनोहारिभवत्येवे त्यर्थः॥=१=
=२= भित्रंप्रतिकश्चनबदति· वीक्ष्येति।=२= =२= तत्कुत्रचित्त्वा॥ भिज्ञाः युवानः स्तावत्संतु·।=२=
=२= अतिक्रांतलज्जया।=२= =१= मनद्युतिशेषः=१=

जोव· दृश्व

पिहिमहताविनिर्मितंभवतिकमेश्वशोभायै॥ दुर्वहनितंबमंथरमेपिहरतिनितंबि
नीनत्वं॥२१॥ वीक्ष्यसतीनांगणनेरेखामेकांतयास्वनामांकां॥ संतुयुवानोह
सितुंस्वयमेवापौरिनावरितुं॥२२॥ विंध्याचलइवदेहस्तवविविधावर्त्तनर्मदानि
तंबः॥ स्यगयितिगतिंमुनेरपिसंभावितरविरथस्तंभः॥२३॥ यावत्तिमंजनंगंजन
सहनिकाममुद्दामदुर्नयारामे॥ परवाटीशतलंपटदुष्टवृषभस्मरसिगेहम
पि॥२४॥ वंशावलंवनेयद्वोविस्तारोगुणस्ययावनतिः॥ तज्जालस्यस्वलस्वचानि

हाम· दृश्व

=४= नवोह्रामयोव नेनप्रतिदिनमेधमानइत्यर्थः।दिट्ट उपचयइतिधातोर्वयजु।नानाप्रकारकाऽवर्त्तनर्मदोनितंवोयस्य·पक्षे·वि·=४=
=४= विधाऽवर्त्ता·न र्मदा· नितंवेयस्यसः। इकु पचं[illegible]ात·॥=४=

60

=१= प्रथममेभिर्गुर्नीरववशीकृत्वा · तातोऽतिविश्वासेन सुप्ता · अतः परं मदुपेक्षातव · न च तदूतिन्नायिका · नायकमुपालंभतीतिभावः =१=

=२= शाणसमये · तेजः कुतइत्यत आह · उद्यंती विद्युज्योतिर्यस्मात् · ॥ =२= =२= वरणपतनावसरे · =२=

दे शा×

=२= शाणे तीक्ष्णीकरोति · इति अहं शंके · ॥ =२= =२= वेण्येव संमार्जितं =२= =१= दक्षिणानिलः ॥ =१=

=३= दूरादागतस्य =३= =४= प्राप्नोषि · =४=

=१= मेघश्रेणीः =१=

=१= पंकपाणि =१=

जां कस्तु प्रप्रनाऽस्य ॥ २४ ॥ विंध्यमहीधरशिखरे मुदिरश्रेणी कृपाणमयमलिनं ॥ उद्य
द्विद्युज्योतिः पथिकवधायैवशातयति ॥ २५ ॥ व्यालंबमानवेणीधुतधूलिप्रथममस्तु
मिषोति ॥ आयातस्य पदं मम गेहिन्यातदनुसलिलेन ॥ २६ ॥ वक्षस्थलस्तु प्रेममम मुख
मुपधातुं न मौलिमालमसे ॥ पीनोत्तुंगस्तनभरदूरीभूतं रतश्रांतो ॥ २७ ॥ वदनव्या
पारांतर्भावादनुरक्तमानयंती त्वं ॥ दूतिसतीनां सार्थं तस्य भुजंगस्य दंष्ट्रासि ॥ २८ ॥ श्री
रपि भुजंगभोगे मोहनविद्ये न शायितायेन ॥ सोपि हरिः पुरुषोयः दिपु रूपाद्दृतरोपि किं

=३= अपि · =३=

=३= स्वमौलिं =३=

=२= इत्युक्तिशेषः

=२= विपरीतसुरते · स्त्रीजातेरनभ्यासात् · अतिश्रमेण · रतश्रांतो सत्यां ॥ =३= =३= वदनं · चातुर्येनकथनं · तद्व्यापारेणैव · अंतः =३=

=३= हृदि · भावः · भवं · अथवा भावो नामरसः · तस्मात् ... अंतर्भावात् · अंतः प्रवेशात् · अनु · प्रख्यातं रक्तं आ =३=

=२= यथा · तस्य यं जिह्वेति लोकोक्तिः ॥ =२= =२= नयतीत्यर्थः =२=

=४=रागोत्कर्षेण-अनुरागोत्कर्षेण।रागपक्षे।हृदयस्थितानामपिकालादिकेदारके।गाकादीनांरागाणांउत्कर्षे...लिनकंठं=१=
=२=शार्दूलनखरवत्-भंगुर-वक्र।=२= =३=अमुकइतिश्रुतएव-श्रुतिहारिणि-रागपक्षेऽप्येवमेव।=३= =४=धिवसति=४=
=१=धैर्यवती।=९= =१=त्वयिकामोऽभिप्रायः...वाहुरित्यर्थः।=१= =१=अपिनद्यंतरेदर्पः-कस्त...र्थमप्यहंकृतौ=१=

गीत हूं

कुमः।।२८।।शरदांकेयास्थैर्यमयीस्तम्भयतिवाहूमनोभवस्यापि।सर्पशिशोमिवभवंती
कतरस्तरूणोविचालयति।।२०।।शार्दूलनखरभंगुरकठोरतरजातहूसरचनोसि
।वालानामपिवालासायस्यास्त्वमपिहृदिवससि।।२१।।श्रुतएवश्रुतिहारिणिरा
गोत्कर्षेणकंठमधिवससि।गीतइवत्वयिमधुरेकोतिनार्थग्रहेसुतनुः।।२२।।श्रीफ
श्रीफलेनराज्यंतरुणाराज्ञेनाल्पसाम्यतोलब्धं।कुचयोःसम्यक्साम्यात्ततोवटश्च
क्रवर्तित्वं।।२३।।श्रोणीभरमावंके।प्रियोभयंमन्नसिपतिभुजेमौलि।।२८।।दःश्वासोवदने

राम हूं१

61

=२=द्वेषत्साम्याद पि-लोके-श्रीफलेतुच्यमानोविल्वेनप्रथमतःश्रीर्लब्धैव।=२= =३=त्वय्येवासक्ता-द्वयंनवांछति।आलापनसमये-तन्नेत्यर्थः=१=
=२=तालेन।राज्यं-त,णानांराजेतिराज्यंलब्धं।=२= =३=कोवार्थइत्याग्रहोनास्तीत्यर्थः।रागपक्षे।=३=

=१=शनैःशनैःवर णजंघोरूचालनेक्रमेण-श्रोणी...गचलनेनाप्ययंस्पतीति-मननिमयं।त्वमेव=१=
=१=ममप्राणाधिक इतिज्ञापनार्थं-तद्भुजमेवोपधानंकृत्वाशयानेत्यर्थः।।=१= =२=पीनोन्नतकठोरतादिभिः।=२=

=१= इदं सुरतमतीवदुःप्रापं चेद्भवति तदा स्वर्गोपि तृणप्रायं इति सखीप्रति नायिकावाक्य ॥=१=

=२=मदुक्तं चेन्नमन्यसे तदा तस्यैव शिरसि चरणप्रहारं प्रदाय निःसार्यतां एवं कृते सति त्वदीय चरणश्च क्रांकितो भविष्यतीत्यर्थः ॥ त्वत्स्मरणस्य ... र्गसुखमनुभू=२=
=२=यनकुत्रापि गंतेत्याशयः ॥=२=

=१= यद्यपि =२= तवैवेत्यर्थः ॥=३=

सुरतमिदं चेन्नृणं त्रिदिवं सः ॥२४॥ क्षिप्यन्ति वचं वन्ति वपश्यन्ति वचो लिखं निवार्तप्रः
॥ दर्धादिव हृदयस्यांतः स्मरामि तस्यामुहुर्जल्पनं ॥२५॥ शिरसि चरणप्रहारं प्रदाय निः =२=वीतस्नेहा=२=
सार्यतां सतितदपि ॥ चक्रांकितो भुजंगः कालियद्वत्सुमुखि कालिंद्याः ॥२६॥ सौचैवसा
=२=तथापि=२= क्रूरांगी भूतिमयी भवतु गुणमयी वापि ॥ स्नेहैकवश्यमवतात्यक्ता दीपेन वर्त्तिरिव ॥२७॥ सु
कद्भवदा सशाला कापंजरमनुदिवसवर्द्धमानो मे ॥ कंततिरयिता हृदयं शोकः स्मरवि
शिखतीक्ष्णामुखः ॥२८॥ श्रुत्वा कस्मिकमरणं शुकस्य नोः सकलकौतुकैकनिधेः ॥

=२= स्मरविशिखैः तीक्ष्णमुखः असह्यः ॥=२=

=१= दृश्यमानचंचलचरित्रापि चेद्दूद्व्यवती भवति· तदा· लोकैः· द्वयं निश्चलेत्युच्यात एवेति भस्यन्यो तयाक श्लन वति ।=१=

जोव· ह्८

ज्ञातोऽग्रहिण्णीविनयव्ययमागत्यैव पथिकेन ॥ २९ ॥ शीलितभुजंगभोगक्रोडेनाम्बु
हृतापिष्ठानेन ॥ प्रचलैव कीर्त्यते भूः किमत्र कथं नाम वसु मत्याः ॥ ३० ॥ त्वयामा विले
चनहरीवालेयं मनसि सज्जंती ॥ लुंपति पूर्वकलत्रं धूमलताभिन्निचित्रमिव ॥ ३१ ॥
शातशोगतिरावृत्तिः शातशाः कंठावलंबनं शातधा ॥ शातशो यामीति वचः स्मराभित
स्याः प्रवासदिने ॥ ३२ ॥ श्रुतपरपुष्टरवाभिः पृष्टो गोपीभिरभिमतं कृष्णः ॥ त्वां सति वंश
स्तनितैस्तनविनिहितलोचनोऽनुमतं ॥ ३३ ॥ यां करघितरसिनिवेशितपदेति मागवंमुह

=२= संजातकामचेष्टाभिः ।=२= =१= सुरतादिकं ·।=१= =२= तदस्मिन्समये किं अभिमतमिति पृष्टः ।=२=

राम ह्८

62

=१= की वनप्रौढ।
=१= थिती यानी द्रुस
=२= दकिमपिनव
=२= थायाम्हस्त्वांकु

सुरतम ध्याणकेनायक स्यद्रावमात्रस्य। नायकं प्रतिवदति ॥ तथा चाऽस्मिन्समये कुत्रोपि न शंकनीयमित्याशयः। समी
च। निर्वृतं। हिंदोलखट्वा सुखितमित्यर्थः =१= =२= किं चिद् त्वाधिप्रसादयति जंबूफलमिति ॥ क्रियाविदग्धा नायिका ॥ फ
ष्यति तदनंतरमपि जंबूफलस्य प्राप्तिक =२=
दितकं वो भविष्यतीति क्रियाविदग्धा ॥ =२= =१= चंडी चरणरेणुमार्जनेन। =१= =२= नायकपृष्टे। सुरतसमरेण। नारं। ज
=२= तस्य संबोधनं। व्यासपुत्रपक्षे। सुरत
=२= ज्ञस्तातीति हृदयरहस्य ■ स्य। एकःसा

हेंडुकले ॥ फलमेतस्य भविष्यति तव चंडी चरणरेणुमज्जा ॥ २४ ॥ यो शिखिशिखरे समीर
रण दोलायितनीडनिर्वृतं वसति ॥ कमैकशरणमंगणितभयमशिथिलकेलि
खगमिथुनं ॥ २५ ॥ मुक्तसुरतसमरनारदहृदयरहस्यैकसारसर्वज्ञ ॥ गुरुजन
समस्तमस्तक प्रसीद जंबूफलं दलय ॥ २६ ॥ शिरसा बहसि कपर्द्दं रुद्र रुदित्वा रजतम
र्ज्जयसि ॥ यस्या पुदरस्यार्द्धं भरतस्तव वित्तिकस्त्वां ॥ २७ ॥ श्रोतव्यैव सुधेव श्वेतां शु
कलेव दूरदृश्यैव ॥ दुष्टभुजंगपरीते त्वं केतकि नखलु नःस्पृश्या ॥ २८ ॥ श्रवणोपनी

=२= कृपणं प्रतिक
स्वनरुद्रान्यो क्या वदति। कपर्द्दं जटाजूटं। रोदनशीलत्वाद्रुद्र इति संबोधनं। रुद्रस्य रोदनेनैव रजतोत्पत्तिरिति पुराणेषु
=१= मदीयस्त्रवणाद्योः उपनीताः प्राप्ता ... का। प्रणम्या। तयैव प्रेषिता नि। =१=

रसोनदोला =१=
जरलोवस =२=
जं। हृदा तीति
समरताभ्यां। नारं
रः ज्यासीत्यर्थः =२=
=२= गुरुयोस =२=
सिद्धं। =२=

=२= शाखोटकस्य ... वाशाखा। सेवज्झटजः पूर्णशालायस्य एवं भूत वैरवानसा। अतएव पूज्यः हेकरट। काक। रुचिरं यथास्यात्तथा। रट। यतः दूहरा ... मे। गणकः =२=
=२= आदरपदेन। भवान् एकः प्रमाणपुरुषः ग्रामीणानांतु शङ्कुनेनैवसिद्धिरितिप्रसि[द्धिः]। वा चाटुं प्रति कूरटान्योक्तिः॥ =२=
=५= कामधुरिका या द्रुवाऽत वांगशोभा दरनिनेन। कामधुरिकादर्शनेनैवकदर्थितोभवामीत्यर्थः। =५=

तद्गुणाया समर्प्पयंत्या प्रणम्य कुसुमानि॥ मदनधनुर्लतयेव त्वया वराङ्गि जितोस्मि॥ ३८॥ शाखोटकशाखोद्भव वैरवानसकरट पूज्य रट रुचिरं॥ नादरपरमिह गणकः प्रमाणपुरुषो भवानेकः॥ ४०॥ शशिरेखोपम कांते त्वया न्यपाणिग्रहं प्रयातायाः मदनासिपुत्रिकायाः इवांगशोभा कदर्थयति॥ ४१॥ शैथिल्येन भृता अपि भर्त्तुः कार्ये त्यजंति न सुवृत्ताः॥ वलिनाकृष्टे वाहौ वलयाः कुजंति धावंति॥ ४२॥ षड्गरणकीदृक्षं परागद्युणपूर्णमायुधं मुक्त्वा॥ त्वां मुष्टिमेवमध्यामधुना शक्तिं स्मरो वहति॥ ४३॥

=३= दूतीप्रतिनायिकावाक्यं। भृताः पोषिताः वलयपक्षे धृताः। कुजन्त्यधारणपोषणयोरिति धातुः। =३=

=२= पराधीनायाः =

जोव
१२३

63

राम
१२३

=१= यांत्वंसपत्नीत्वे नशंकसे:। सा तु दिवसयोग्यं यत्कृत्यं पाकादि तद्व्यपदेशात्तद्व्याजात् तस्य गृहिणी। दिवसकार्यकर्त्री न तु रात्रिकार्यकर्त्रीत्यर्थः ॥ =१=
=१= द्वितिथीयस्या सौ द्वितिथिस्तस्य। दिवसे एका तिथिः अन्या अपरा तिथिः एवंविधस्य दिवसस्य यथा दिवसकृत्याय प्रथमा दिवसगतैव तिथिर्भवति। न तु
=१= वीनस्त्रीशयन मुहूर्तादिरात्रिकार्याय अपरा रात्रिगतैव तिथिः सेव्या भवति तथा रात्रिसेव्या त्वमेवेत्यर्थः ॥ =१=
=३= यारत्नपट्टसूत्रे ॥ त्वंसद्यः सुरतोत्थितेति मया ज्ञाता सीतिवाग्वैदग्ध्येन व्यंजयति ॥ =३=

सा दिवसयोग्यकृत्यव्यपदेशात्तस्य केवलं गृहिणी। द्वितिथेर्दिवसस्यपरातिथिरिवसि
यानिशि त्वमसि ॥४४॥ स्तनन्नतनन्नखलेखालंबीतव घर्मविंदुसंदोहः। आभाति
पट्टसूत्रे प्रविशन्निवमौक्तिकप्रसरः ॥४५॥ सौभाग्यगर्वमेकाकरोतु यूथस्य भूष
णं करिणी। अन्यायामवतोर्यो मदांधयोर्मध्यमधिवसति ॥४६॥ स्वचरणपीडानुमि
तत्वन्मौलिरुजाविनीतमानस्य यो। अपराद्धोनुमगत्वां त्वयमहमनुनेतुमायात
॥४७॥ स्निह्य मयात्पीडयतः किं चक्रेणार्पिते लकारस्य। चालपतिपार्थिवानपियः

=३= अतिमहतोः अति श्रमवतोरिति वा। =३=
=२= अहेमायातेति वचनेन निजं प्रेमाव्यंजयति =२=
=२= दूरीकृतमानस्यैं अन्यासंगाभिशंकया

गोव.
६४

64

सकुलाकुलः परं चक्री ॥४८॥ सरलेन वेदम. वतीव हुसंगां वहुरसां वहु विवर्त्तां ग
तिमसतीने त्राणां प्रेम्नां स्त्रोतस्वतीं नांच ॥४९॥ सखिमध्याह्ने द्विगुणद्युमणिक
रश्रेणिपीडितास्ताछायामज्जितुमिवाल्पवाले पारितस्तरुमूलमाश्रयति ॥५०॥
सखि भ्रणु मम प्रियो यं गेहं येनैव वर्त्मना यातः ॥ तन्नगरग्रामनदी पृच्छति
समागतानन्यान् ॥५१॥ सायं रविरनलमसौ मदनश्चारं सच वियोगिनी चेतः
दूरमपितमः समूहं सोपि न मोनिर्भरं वसति ॥५२॥ स्मरसमरसमयपूरि

=२= मत्प्रेममनियंत्रितोमरे कस्या नैकाग्रतया स्वयं न जानातीत्यर्थः । प्रेमगर्विता ॥ =२=
=२= प्रविशति । सूर्यतेजो वह्नौ [illegible] रमपि वियोगिनी चेतोपि सो =२=
=२= पि. तमः समूहोपि. तथा चानभसि ग्रंथकारो मयान्. ग्रहमपि कामशर पीडितेति यं जयति स सर्वोप्रति ॥ =२=

राम
६४

=१= पारावतः कलरवइत्यमरः पारावतपारावती सुरतदर्शनेन त्वयं संजातकामा प्रियोपि प्रौढ काभोभवति त्याय॥ =१=
=२= हेनिर्दय दक्षिणप्रकृतेः मममरव्याः हरितमपि दूरं पश्य हरितेपि वैदग्ध्यमित्यर्थः॥ किं तदित्याह स्फुरदधर मित्यादि॥ =२=

तत्कं बुनिभोद्विगुणापीनगलनालः॥ शीर्षप्रासादोपरि जिगीषुरिवकं
लरवः क्वणति॥ ५३॥ स्फुरदधरमविरतास्त्रु ध्वनिरोधो त्कंपिकुचयुगं रुदि
तं जानूपनिहितहस्तन्यस्तमुखं दक्षिणप्रकृतेः॥ ५४॥ स्वयमुपनीतैर्दशनैः
पुष्यंती नीडनिर्वृतिं दयितं॥ सह जंप्रेमरसज्ञा सुभगा गन्त्रीवकी वहति॥ ५५॥
स्वरसेनवधूतां करमादानेकं टकोत्करैस्तुदतीं॥ पिशुनानां पुनसानां कोष
भोगोप्पपरिणामः॥ ५६॥ सौभाग्यं दाक्षिण्यात्युपदिष्टं दूरेणतरुणीनां॥ वामा

=२= कोषस्य भंडारस्य आभोगोपि परिपूर्णतापि अपरिणामः॥ असमर्थापरिणामइत्यर्थः॥ कंटकफलानां कोष =२=
=२= स्य फलाधा ... तदलस्य आभोगोपि अपरि... ...कोषस्याऽपरिपक्वतेव कुतइत्याह स्वरसेनेत्या =२=
=२= दि॥ स्वरसेन स्वेच्छया पदेजलेन करं दंडं परेहस्तं आदाने करग्रहणावसरे कंटकोत्करैः कंटकसमूहैः पदातिभिः तुदतीं व्यथयतीं =२=

नैः १

=१= यद्वै नारी रूपशिल्पकुरणो ।=१= =१= कदाचिद्दिवाहास्मिहो सतदर्शनार्थमागतास्तासु तनुः ।=१= =१= संमर्दयाजेन ।=१=
=३= तवकरग्रहादेव आयत्ता अधीना ।=३= =३= स्फाटिकजपमालेव ।=३=

गीत० ६५

65

ढूमिव देव्याः स्ववपुः शिल्पे निवेशायतो ॥ ५ ॥ सुभगस्त्वमनुवनमितो भवता संमर्द्द
पीडिता सुतेनुः ॥ सा पीडयैव जीवतितिदधती वियोगेषु विद्वेषं ॥ ५ ॥ सा गुणमयी स्वभ
भाव स्वच्छासु तनुः करग्रहायत्ता ॥ भ्रमिता बहुमंत्रविदा भवता कारमीरमा
लेव ॥ ५ ॥ [redacted] स्थलकमलमुग्धवपुषा सातं कांक
स्थिते कच्चरणेन ॥ आश्वासयातविसिन्याः कूले विश्राकंटिकाशफरं ॥ ६ ॥ स
व्रीडस्मितस्तु मगेस्पष्टोऽस्पष्टे वा किंचिरं पश्यति ॥ =प्रपसरसिसुंदरयथायथा

राम ६५

=२= विसिनी पद्मिनी तस्याः समीपकूले ॥=२= =२० वल्मीकाविराकंटिका ।=२= रि'x२
=१= पुष्पिणीत्वात् सव्रीडस्मितेन समागे हरापसरणं नाकारस्त्रीणां अनुमतिप्रकारएवेति त्वमपि सुं दरी मया सं
=१= रजस्वलापि नत्याज्येति भावः ॥ =१=

=३= देकस्य पवनस्यापि एतज्जीवनसेवनं भृगुपाततपस्यां विना न संभवतीति भृगुपातोऽस्त्विदृशः =३=

=३= अधरखण्डादि =३=
=३= नी =३=
=२= प्रतिभासि =२=

तथा मे महृदयं स्फुरति ॥ ३ ॥ सखि सुरवयत्यर्वकारोपाप्रः प्रेयान्नयथातथा
नगरही ॥ वृतादवारि तारं पिभवति गवा सा निलुःशी तः ॥ ४ ॥ स नेख पदमधि
क गौरं नाभीम्लं निरंमुकं कृत्वा ॥ अनयासे वितपवनस्वं किंकं तमलय
भृगुपातः ॥ ५ ॥ स ततमरूणितमुख सखि निगिरं तीगरलमिव गिरां गुफं
॥ आविगणितो बधिमं चाभुजंगमुतो वरं जयसि ॥ ६ ॥ सुदिनं तरेवयचं स्मारं
स्मारं वियोगदुःखानि ॥ आलिंगति सा गाढं पुनः पुनर्याभिनी प्रथमे ॥ ७ ॥ सांत

=१= अत्युक्तं तया केलीसदने दीपनिवेशनाभिख्या जेन समागता पुनः पुनः गाढं स्तनोपपीडं सायमेव ॥ =१=

=३= उहिरंती =३=
=३= गविबदस्य =

=१= यथास्यात्तथा ।=१= =१= इयं दासी प्रथमं सभयानास्थिता । संप्रति तु तत्पापस्तु शंक, तद्विति न्यायौ तत्स्यतो ॥ तिहेतो:· स=१=
=१= प्रोद्भूततारुण्या · दासी ।=१= =१= मधिकां सेवां रचतीति · खल स्य अत्या दरः शंकनीयइत्यपि हेतो × सभया × स्व · तस्याः स्वा =१=
=१= मित्यपि स भया जातेति भावः ॥=१=
=२= स्वेत्समा काप्यन्या नास्तीति सा स स्या ।=२= =२= भर्तृसपत्नीजनस्य ।=२=

भीव. ९९

मेयं मुञ्जिष्यायथायथाचरति समधिकां सेवां ॥ सा शंकसेर्ष्यं सभयातथैतं तथा
गेहिनीत स्याः ॥ ९९ ॥ सुंदरि दर्शयाति यथा भवद्विपक्षस्य तत्सखी कांतिं ॥ पतति
तथा मम दृष्टिस्त्वदेकदासस्य सा सेर्ष्या ॥ ९९ ॥ सर्वाण मर्पयंती लोला सुप्तं क्रमे
ण राध्यायां ॥ =प्रलसमपि भाग्यवंतं भजते पुरुषा थितेव श्रीः ॥ ९९ ॥ स्वार्थ
नैरक्ष रवृणान स्वांकपत्रावलोपूरिनशायनैः ॥ सुभगा सुभगेत्यनयास
खिवानिखिला मुखरिता पल्ली ॥ ९९ ॥ सरित इव यस्य गेहे भुष्यंति विशाल

=२= परंतु =२=

=१= महाजातोत्पन्नाः ।=१=

राम. ९९

=२=कंटकैः सैन्यं पक्षे गिरिनितंवः ॥ गिरिपक्षे कठिनी खडी ॥ नायिकापक्षेतु दंति ॥=२=
=३=भ्रूभंगंवक्त्रो नादरभवात् दुरवगाहगहनः ॥=३= =२=गिरिभुवपक्षे मनः शिलेत्येकं पदं= =२=
=२=विप्रियकरणादिक्रियाभिरेवलक्ष्यते इत्यर्थः ॥=२=
=१=कुरूपासु दुष्टासु ॥=१= =१=जलदहृष्टांतेन नायकस्य चपलत्वं सगुणेन त्वं व्यज्यते ॥=१=

गोत्रज्ञानार्थः ॥ द्यौरास्येव संतप्यति जलनिधिर्लहरीषु जलदइव ॥ ७० ॥ सकलकंटकैकं
मंडि निकठिनीभूताश्रयेशिखरदंति ॥ गिरिभुवइवतव मन्येमनः शिलासमभवत्खंडि
॥ ७१ ॥ सखिदुरवगाहगहनोविदधानोविप्रियंप्रियजनेपि ॥ खलइव दुर्लंघ्यस्तवविनतमु
खोपरिस्थितः कोपः ॥ ७२ ॥ स्वेदसचेलस्नातासप्तपदीमप्तमंडलीर्यांति ॥ समदनदहनवि
कारमनोहरांव्रीडितानमंति ॥ ७३ ॥ सुरसप्रवर्त्तमानः संवादोतोयसमानवृत्तानां ॥ एत्यैवभि
=१=अंगंप्राप्य ॥=१= न्नवृत्तैर्भंगुरितः काव्यसर्गइव ॥ ७४ ॥ सर्वांशामेवसखेपयइवसुरतंनवंमनोहारि ॥ तस्याएव

=२=सप्तानां पदानां समाहारः सप्तपदी तत्परिलोहे कंकरे तत्वासप्तपदानियातिसासप्तपदी तद्वद्विवाहे सप्तमंडलीः यांती त्यर्थः ॥=२=
=२=युवतिजनमनःक्षोभविवाहवसरयवसरः [illegible] ॥=२= =३=परस्परसमानचरित्राणां अस्माकं ॥=२=
 [illegible] तामिश्रवृत्तैः कंटकरूपैः ॥ पक्षे छंदोरूपैः ॥=२=
=२=सुरसेनप्रवर्त्तमानः ॥=२= =२=[illegible]
=१=जलदृष्टे=१= =१=प्रतिसुरतेनवीनायाः अतएव अनिर्वचनी यायाः तस्याः ॥=१=

=२= वसनांतरायोपि ।
=२= पुनर्मां परश्यसीति

=२= न वेत्सीति । दारक्षालनेन । न वेत्सि किं । अपि तु ज्ञानस्येव ।=२= =१= यथा ज्ञात्वापि दुष्टां आग्रहवतीं बुद्धिं न त्यजसि तथैव ममापीत्यर्थः ।=१=
मांसलक्षितं वप्रोक्ष्य कुचादिसमस्तावयवरमणीये । परावृत्य पराङ्मुखीभूय सकटाक्षविक्षेपं गच्छंती मम मनो हरसि । पुनर्विमुखीभूय चलंती क्षिपसि =२=
तरलयसि । न वा पश्यसीति भ्रमयसि । प्रतिलघुत्वात्तोलयसि । पुनरुपेक्षाबुध्या पातयसि । त्वं वात्येव प्रबला । अहं तृणवल्लघुरिति प्रकटैवान्योक्तिः ।=२=
=३= बहूनि सामुद्रिकोक्तलक्षणानि यस्याः । बहवः कटाक्षादिभावा यस्याः सा ।=३=
=२= न समीपगा ।=२=

गीत. ६७

पुनः पुनरावृत्तौ दुग्धमिव मधुरं ॥ ७५ ॥ स्वप्नेपि यां न मुंचसि यातेनुग्राहिणी हृदिस्थापि दुष्टां
न बुद्धिं भिवतां गूढव्यभिचारिणीं वेत्सि ॥ ७६ ॥ संपरावृत्ति चरंती वात्येव तरुणां मनो नवद्यां भि ह
रसि क्षिपसि तरलयसि भ्रमयसि तोलयसि पातयसि ॥ ७७ ॥ सा बहुलक्षणभावा स्त्रीमात्रं वेत्ति
कितव तव तुल्यं ॥ कोटिर्वराटिका वा द्यूतविधेः सर्व एव पणाः ॥ ७८ ॥ सा विरहदहनदूना मृत्वा
मृत्वापि जीवति वराकी ॥ सारीव कितव भवतानुकूलिता पातिता क्षेण ॥ ७९ ॥ स्पर्शादेव स्वेदं ज
नयति न च मे ददाति निद्रातुं ॥ प्रिय युवजनांशुकमपि न निदाघः क्षणमपि क्षमते ॥ ८० ॥ साम

=२= कृतकचयन्त्रमात्रैण । पक्षे । पातितपाशेन । तथा च तव कटाक्षेण मृतापि जीवतीत्यर्थः ।=२=

राम ६७

67

=१= कायिक·वाचि
=२= मयो मो·चयामा

=१= लज्जया॥=२=

=३= म याकिमिति धा
=२= वातायनपिधाने
=२= कपट स्नमं गवि
=२= तः अन्यतप्रा

क·मानसिक भावनया॥ दूषद्वविशिष्टेपि वाल्या वसरे विरूद्धमपि मनोभवं वहति पद्धे·आकालिकं॥=१=१= वरस्त्री चरणे
·सिचयं·वस्त्रं·ग्रस्तोति न च मो·चयति॥=२==२= नायके बहुरसद्दृतिव हुधा लयी केति·मां नमुं चति प्रथमसमागमे·किं वाभविष्यति
=३= मध्यप्रदेशमुल्लंध्य·स्तनजघनमंतरेव परिश्रमती त्यर्थः॥=३=
=४= पिंडास्वादलोभेन·काकोयथा·नयास्तटद्वयं नमुं चति तपेत्यर्थः॥=४=

वतोभावनयासमयविरूद्धं मनोभवं बाला॥ नूतन लतेव सुंदर दोहदशात्क्याफलं वहति
॥८१॥ स्यं शेति नैरवैर्न च विलिखति सिचयं ग्रहाति न च विमोचयति॥ नं चमुं चति न च मद
यति नयत्रि प्रिशं न च निद्राति॥८२॥ स्तनजघनमुखमस्यालंघितमध्यः सखे मम कारादृतः॥ नोज्झ
ति रोधस्वात्यास्तटद्वयं तीर्थ तीर्थकाकइव॥८३॥ सव्रीडस्मितमंदश्वसितं मां मां स्पृशेति शंसंत्या॥ आ
कोपमेत्य वातायनं पिधाय स्थितं प्रियया॥८४॥ सकचग्रहं सरूदितं साक्षेपं सनखमुष्टि सजिगीषं॥ तस्याः
सुरतं सुरतं प्राजापत्यः क्रतुरतोन्यः॥८५॥ स्वल्पाहतिरामबलैर्यैन्यस्तानाशयेपयोराशौ॥ ते शैलाः

र्थक्रियते·इति सव्रीडं·स्वानुमतिसूचनार्थसस्मितं·कामवाधागोपनाय मंदश्वसितं यथा स्यात्तथा॥=२==३= यथा स्यात्तथा।
न·यदिछ्रुसितत कुरु द्रुतं भवति॥=२= .... क्रियते इति कपटेन रूदितं॥=२=
लासेन·साक्षेपं·कोपयाज्ञेन स्वामिना जयो पसनखनुष्टि·मयाजितमिति ज्ञापनेन·सोपिप्रोढेन विष्यती त्या रा येनसजिगीषं·ए
ज्ञापत्य क्रतुः॥ विधिपूर्वकरत प्रजोत्पादमार्गोर्थमित्यर्थः॥=२=

वात्तशिरस्तया॥=१=
ति भयेन·न च म=२=
=२= दयति·तोषय=२=
=२= ति·न च निद्राति=

आग त्य कपटको=३=
=२= येनाजितेत्यर्थः
वं भूतं सुरतं=३=२=

॥२॥ याचात्रहमेता दृशीन सतु मलिन एवेति तात्पर्यं ॥२॥
॥४॥ खित्वं कुरु इत्याशयेन दूत्यामपि सखीति संबोधनं ॥४॥

गोव. ९६

स्थितिमंतो हंत लघिम्नैव बहुमानः ॥ ८६ ॥ सखि न खलु निर्मलानां विरुध्यत्यभिधानमपि मुखे
मलिनाः । केनाम्ना विपिकानां कुहूं विहायेतरः शब्दः ॥ ८७ ॥ सा श्यामा तन्वंगी दह्नता शीतोपचा
रतीव्रेण विरहेणापांडिमानं नीता तुहिनेन दूर्वेव ॥ ८८ ॥ सुनिरीक्षितनिष्कलकरबल्लभमधा
राजलोक्षिताननतथा । सोत्कंपेन मया सखि दृष्टा सा माद्यति स्मयथा ॥ ८९ ॥ सखि मोघीकृतमद
नेपतिव्रते कस्तवादरं कुरुते ॥ नाक्रोषीर्भगवानपि स कामविद्धो हरः पूर्वैः ॥ ९० ॥ सामथिनदास
बुद्धिर्नरतिर्नीऽपत्रपा न विश्वासः । हंत निरीक्ष्य नवोढां मन्येवयमप्रियाजाताः ॥ ९१ ॥ सुचि

राम ९६

॥२॥ यदि आदरसुखं प्रेप्सेः तदा मदुक्तं कुरु । कामं सफलयेत्याशयः । तदेव सदृष्टांतमाह । स भगवानपि हरः कीः
॥२॥ स विद्ध एव प्रेऽपः इति नाऽक्रोष ... विदेव चतुर्दशीपूज्येति धर्मशास्त्र प्रसिद्धिः ॥२॥
॥१॥ अतिचिरागते भर्तरि ॥२॥

=२= किंतु कुंकुमार्द्रमेवदर्शयति पतः क्लिदग्धा।=२= =२= एवंविधोपित्वं यत् विरज्यसे तत् कालपरिणतिः न कोपि तवदो(षः)॥=२=
=३= यथा मन्नखांकोपि कालपरिणत्या महता कालेन विरज्यते रक्तो त्वमपहाय स्थितो भवतितये स्वर्थः॥=३=
=३= दिवसे केवलं विच्छाया गतकांतिः॥=३= =४= वहिः सौंदर्यलोभेन।=४=
=१= प्रातःका[लेः]।=१=

=१= प्रातःकाले।=१= तपातेऽहिणीनिशिभुक्तादिनमुखेविरुग्धेयं। धवलनखांके निज्ञवपुर कुंकुमार्द्रेनद
र्शयति। ९२। त्वत्तेन जम्बूनो रूप्रणयी गाढं लग्नो निवेशित स्नेहः। प्रियकालपरिणतिरियं
ब २ विरज्यसे मन्नखांकेऽद्य। ९३। सा विच्छाया निशि निशिसु तनुर्वहु तुहिनशीतलेतस्यो ध्व
लति त्वदीयविरहाद्दोषाधीशिव हिमवत्तः पृष्ठे। ९४। सा नीरसे तव हृदि प्रविशति निर्याति मा
=२= वहिरेव हृदयं=२= लभते स्थैर्यं। सुंदरसरसा दिनकरविंवे तुहिनांशुलेखेव। ९५। सुकुमारत्वं कांतिः नितांत
सरसत्वमांतराश्चगुणाः। किं नाम नेंदुलेखे शांशाग्रहेणैव तेकं धितं। ९६। सौरभ्यमात्रमन

=१= त्वमपि जडाः ग्राशोपिपस्तुः तदनुग्रहेणासर्वेगुणाः सूचिता एव। तथा वक्तितयिंदुकलोव =१= =३= नीरसत्वात्।=३=
=१= दूरतो नमस्येवेतिभावः।=१= =१= केवलसौरभ्याकांक्षिणं।=१=

=१= सामान्यगुणोपि · माहात्म्यातु श्रयसते पूज्य एवेत्याशयः ॥ =१=
=२= संवाहनवीजनेन यथैव गृहपतिर्निद्राति · तथैव इयं अगमिष्यतीति संवाहनवीजनमेव · जारस्य आश्वासनमित्यर्थः ॥ =२=
=३= स्वाहस्ता । हरचापयष्टिपक्षे · सदृशो भुजंगे समानरूपा भूतसर्पे · अर्पिता · कोटिः · अटनी · यया । नायिकापक्षे · अर्पिता · कोटिः संख्याकमुद्रा =३=
=३= अन्येषु · ।=३=
=३= यथा ।=३=

गीत
६९

=३= परंतु ।=३=

69

सामान्यास्तां मलयद्रुमे पुनर्न विशेषः ॥ धर्मार्थिनां समंग्यः तथापि पूजामश्वत्थ्यः ॥ ९७ ॥ संवाहयु
तिशयानं यथोपवीजयति गृहपतिं गेहिनी ॥ गृहवृत्तिविवरनिवेशितहस्तशस्तयाश्वासनं य
नः ॥ ९८ ॥ सत्यं स्वल्पे गुणेषु स्तब्धा सदृशो पुनर्भुजंगे सा ॥ अर्पितकोटिः प्रेममति सुंदर हरेर चा
पयष्टिरिव ॥ ९९ ॥ सर्वं सहां महीमिव विधाय तां वाष्पवारिपरिपूर्णां ॥ भवनांतरमयमधुना
संक्रांतस्ते गुरुः प्रेमा ॥ १०० ॥ संभवति न खलु रंध्रा सरसानां प्रकृतिचपलचरितानां ॥ अ
नुभवति हरशिरस्यपि भुजंग परिरंभलीलनं गंगा ॥ १ ॥ मुकुलमेषु कमलकेसरकेतकमाकं

राम
६९

=२= पक्षे गुरुर्बृहस्पतिः । एकराशितो भवनांतरसंचारे भूयसी वृष्टिर्भवतीति ॥ =२=
=२= नायिकानां ॥ =२=

=१= पुष्पधन्वा रतिपतिर्मकरध्वजः इत्यमरः। गुणभावं ज्याभावं। भ्रमरस्य गुणत्वेन वर्णितत्वात्। धनुः पौष्पं =१=
=१= मौर्वी मधुकरमयीति शंकराचार्योक्तेः। ध्वनिपक्षे गौणत्वं वांछति। यतः इयं मधुपी। स्वगौरव [illegible] गुणानुसंधा =१=
=१= नरहितेत्याशयः॥ =१= =२= प्रत्यगस्पर्शसुखमनुभूय। =२= =२= प्रतिकेलिपरतया। मानं चर्चामपि न पुष्णातीत्यर्थः॥ =३=

रकुंदकुसुमेषु॥ वांछति मनोरथ्यां धाम मधुपी स्मरधनुषि गुणभावं॥४॥ सा लज्जिता सपत्नी
कुपिता भीतः प्रियः सखी सुखिता॥ बाला याः पीडायां निद्रानिते जागरे वैदेः॥५॥ सुचिरा =२= निजमिलनो=
गतस्य संवाहनछलेनांगमंगमालिंग्य॥ पुष्पाति न मान चर्चां गरहिणी सफलयति चो =२= त्कंठां।=२=
त्कलिकां॥६॥ सा सर्वथैव रक्ता रागं गुंजेव न तु मुखे वहति॥ वचनपटोस्तव रागः केवल
=१= दीपवसरएव=२= मास्ये शुकस्यैव॥७॥ सायंकांतं भुजांतरपतितां रतिनीतनिखिलरजनी सा॥ उषसि दरती
प्रदीपं सखीभिः [illegible] उपहस्यते बाला॥८॥ सा तीक्ष्णमानदहनामहतः स्नेहस्य दुरूनग: प
=२= [illegible] स्मादेव। तनु स्वयमागता। =२= =२= रतिसुखेन निखिलारात्रिः क्षणमिव नीतेत्यर्थः॥ =२=
=१= इयं बालापि कथमेवं विधेत्युपदर्शयते [illegible] स्वतः प्राप्नुमशक्ता:। =१=

=३= उवासि·कीरे·मुग्धे प्रसीदेति स्मृतरात्रिवार्तां जल्पतिस्मेति ।=३=
×प्रसीद मुग्धे×

=४= शीते स्त्रीणां कामस्य अल्पत्वं वसंते बाहुल्यमिति कामशास्त्रप्रसिद्धिः । अतएव मनोमात्रेत्युक्तं । अथवा·शीताधिक्येन·मनसि स्फुरितेपि कामे·अत्र =४=
=४= कृते कामव्याप… वहाराभिप्रायः ॥ =४=

गीत ७०

केः ॥ त्वां ... दर्वीमिव दूतिप्रयासयन्नास्मि विश्वस्तः ॥ ७ ॥ स्नेहस्सतिर्जिगीषासमरः प्रोणाव्यया
वधिः कुरिणां ॥ न वितेनुते कमन न पदं तिनि तवयौ वनो द्रूदः ॥ ८ ॥ सदनादपैति दयितो
हसति सखी विशति धरणिमिव बाला ॥ ज्वलेति सपत्नी कीरे जल्पति मुग्धे प्रसीदे
ति ॥ ९ ॥ संकुचितांगी हिमगुणं श्रुत्वा मनोमात्र विस्फुरन्मदनां ॥ दयितां भेजामिव बालामिव
तु हिन त्वत्प्रसादेन ॥ १० ॥ सखि मग्नेव वसंती सदा शये महति रसमये तस्य ॥ बाडववह्निरिवे
व सिंधो र्न मनागप्याई तां भजसि ॥ ११ ॥ सखि मिहि रोऽज्ञमनादि प्रमोदमपिधाय सोयमव

राम ७०

=१= ग्रीष्मे तु·दिवसाः परिणामरमणीया दृष्टि·शीतवारः परिणामे दुःसहो भवति ।=१=
=१= सखीं द्यारि... य·तिरस्कृत्या ।=१=

=४= वेपमानो रुः इति पदेन । मां विना तरुणमपि स्यात्तु मशः को इति व्यज्यते । =४=

=४= रुतमानो पदेशानां सखीनामपि न । सौंदर्यगुणगर्विता नायकः ॥ =४=

=४= रुदतीपदेन मानमोक्षः सूचितः ॥ =४=

=१= निःफलां वविवारद्रुव ॥ =१=

=१= शीतवाहुल्यात ॥ =१=

=२= श्रूयते इति शेषः ।

सानेवंध्योवक्षिवासरइवतुस्वारदिवसः कदर्थयति ॥ १३ ॥ सुरभवने तरुणाभृंगपरंपरा ।
कृष्टदृष्टिहृदयाभ्यां देवार्चनार्थमुद्यतमभ्योन्यस्यार्पितं कुसुमं ॥ १४ ॥ सायं कुशेशयां
तर्मधुपानां विनिर्यतां नादः ॥ मित्रव्यसनविषण्णे कमलैरां क्रंदइवमुक्तः ॥ १५ ॥ सुमहति म
न्युनिमित्ते मयैव विहितेपि वेपमानो रुः ॥ न सखीनामपि रुदतीममैव वक्तास्थले पति ।
ता ॥ १६ ॥ सुभगवृत्तान्तविचालनशिथिलभुजाभ्यां दयितवयस्यापि ॥ तद्वृत्तनिं न सख्याः
समाप्यते किंचिपगेछ ॥ १७ ॥ सव्रीडानखरदनार्प्पणेषु कुपितापगाढमचिरोढा ॥ वहुय

=२= कुशेशयम =२=

=२= ध्यात ॥ =२=

=२= तथापि ॥ =२=

=१= त्वहृष्टनीत्य सात्त्विकस्वेदाद्रुगात्रत्वात् ॥ =१=

=२= समर्थापि ॥ =२= =१= नवोढा ॥ =१=

=१= सव्रीडाप्रथमं ॥ =१=

२१

=१= रतिरभस विवशतया । रु तो यमपराधः हीनत्यः । त्वरीयदासो हमितियां व्या । अथ चरणग्रहस्तत्साध्या ताता ॥ =१=

=१= सुगृहीतः मलिनानां दुष्टानामेव पट्टो येस्ते· पट्टे· सुगृहीताः मलिनाः श्यामाः पट्टा येस्ते ।=१=
=२= सोऽन्याद्दिगुणच्युताः । पत्ते· ज्याच्युताः ॥=२= =४= मल्लिकायाः इदं मार्त्तिकं· गुरुं द्रोणं ।=४=
=५= एकलव्यो द्रोणशिष्यो भिल्लो महामारते प्रसिद्धः ॥=५=

गोव·

७१

च्यां चरणग्रहसाध्यारोषेण जातेयं ॥१७॥ सुगृहीतमलिनपट्टालब्धवः परमेदिनस्तीरणाः ॥ पुरुषाग्रचिविशिखाग्रपिगुणच्युताः कस्य न भयाय ॥१८॥ त्वं कपोले न प्रकटीकृतं प्रेमतत्त्वकारणं किमपि ॥ द्विरदस्य दुर्जनस्य च मदं चकारैव दानीमपि ॥१९॥ सत्यं पतितवि दग्धः सातु त्वधियैव निधुवने निपुणः ॥ मार्त्तिकमाधाय गुरुं धनुर्धरो वगतमेकलव्येन ॥२०॥ सौभाग्यमानवान् सत्वयावधीयमानमानीतः ॥ स्वं विरहपंडिमानं भस्मेस्नानोपमं तनुते ॥२१॥ सखि विमममकरं जते लंबहु संदेशं प्रहेष्यसी त्युदि

राम

७१

=२= कदाचित्· यापि· पूर्वनावमानितत्वादेव सौभाग्यमानवान् ॥=२=
=१= अन्योपि महान्· केनापि ...

=१= हे सखि । मम श्रो...
=१= बाहुल्यं स्विति ...
...यथार्थमपेक्षितं करंजते लं· निजवृत्तांतपूर्वकं प्रेषय· सिद्धतिका । यथा· नकरं उक्तं उसंके भस्थलं· तथा तत्रापि ते ...तरानयनार्थं ॥ तमेव तव प्रापाद यितं प्रेषय आभिमिति भावः । मा विस्यानामावरूां कयाद्दयमनुशयाना ॥=१=
...लपरेनकरं =१=

=१= श्वशुरस्य हगमनसमये । मिलितं जातं ॥ =१=
=३= परस्परणिरपि ना वगम्यतद्भ त्यर्थः ॥ =३=

ता श्वश्रुरग हगमनमिलितं वाष्पजलं संवरणोत्यसती २२ संदर्शयंति सुंदरि
कुलयानांतमसि वितत मासिकल्ये मौलिमणिदीपकलिकाचलिभिमाभोगिनो
ध्यानं २३ सर्वबनंतरणालीपिहितं पीताः शीतांशुरविताराः प्रध्वस्ताः पंथानो मलि
नेनोऽम्यमेवेन २४ स्निग्धमपि मन्यमानागुणानमपि स्वेकरगतं पिशुनाः जीवा
कर्षेण विनाधनुरिव योधानमुंचंति २५ सम्यगनिःपन्नःसन्ययोपि स्ववयास्वयं
स्फुरी क्रियते सर्वांगएव भवतिप्रथमो विनतातनूजइव २६ सज्ञानएव हि विद्या

=२= । अपूर्णएव । =२=
=१= अरुणद्भव । सोपि सपत्नीपुत्रदर्शि... टीकृतो । व्यंगएवजातस्तपेत्य र्थः ॥ =१=

३= तथा च नि नृपतिरौषधप्रायद्युतिभावः॥=३= =१= दूरदर्शित्वं गृध्रः समायणोपसिद्धं॥=२=
=४= प्रवाहिणा॥ स्थित्यां कृतप्रयत्नमपि ऐरावतं हरति। तथेत्यर्थः॥=४=

गोव ७२

शोभायै भवति दुर्जने मोव्वा॥ न हि दूरदर्शनतया कैश्चिदुपादीयते गृध्रः॥ २७॥ सुभगं
वदति जनस्तं नितरां पतिरिति नैष रोचते मह्यं॥ पीयूषेपि हि भेषजभारोपहिते भवत्य
रुचिः॥ २८॥ सोयं भगवान् जगतामपि च दृष्टिस्तं स्थितिकृतप्रयत्नमपि॥ हिमगिरिशि
खरस्खलितागंगेवैरावतं हरति॥ २९॥ स धर्मचारिणी मम परिच्छदः सुतनु नेह सं
देहः॥ न तु सुखयति तुहिनदिनच्छत्रच्छायेव सज्जंती॥ ३०॥ सकलगुणैकनिकेत
नदाने वैवासेन धरणिरुहराज॥ जातोसि भूतले त्वं सतामनादेयफलकुसुमः॥

राम ७२

=३= यद्यपि सा मम सहधर्मचारिणी मम परिच्छदोपि सैव ऽहसंदेहो न तथापि ग्रहनिरा[illegible]सज्जन्ती॥ मामेवानुसरंती॥ अतिपारवश्य वत्त्रेतिन्यीया =२=
=३= ता न तु सुखयति। लग्री छत्रच्छायेव। करा [illegible] विच्छिन्नत्वेन साधुभिः परिहृतोसीत्यर्थः॥=१=
=१= ग्रसत्य॥=१=

=१= तावकः कर्णः पक्षे कर्णः स[redacted]तपुत्रः। तस्मिन् तावके कर्णे सूतपुत्रे च। कर्णपक्षे पृथिव्यां मग्नं चक्रं अभूदिति॥ =१= =१=

=२= श्वेतत्वादर्जुनप्रणयी। पक्षेऽर्जुनसंवेषी॥ =२=

=३= सत्पुंसः म...व सत्स्य च जीवनमेव दुर्लभमित्याशयः॥ =३=

=१= कर्णपक्षे कृताश्वत्थामाणः॥ =१=

॥३४१॥ सुंदरि तातंकमयं चक्रमिवोद्वहति तावके कर्णे। निपतति निकाममतीक्ष्णाः के

टाक्षवाणोऽर्जुनप्रणयी॥३४२॥ स्वाधीनैव फलर्द्धिर्जनोपजीव्यत्वमुच्चय च्छाया। स

त्पुंसो मरुम्रुरूहइव जीवनं समानं समाराध्यम्॥३४३॥ संतापमोहकंपान्नुसंपादयि

तुं निहंतुमपि जंतून्। सखि दुर्जनस्य मतिः प्रसरति दूरं ज्वरस्येव॥३४४॥ सुखयति न

=२= वैश्येव॥ =२= रान्नरक्तास्ति परिचयलेशोऽंगनांगनेव स्त्रीः॥ कुलकामिनी वने...तिबाम्देवीज

न्मे जन्मापि॥३४५॥ स्वनिलयनिकटे नलिनीमभिनवजातच्छदां निरीक्ष्यैव॥ हा

=१= विद्यासंस्कारो जन्मजन्मांतरानुविभवतीति शास्त्रसिद्धेः॥ =१= ... म्रुतः परं सा नास्तीति ज्ञायते। यतः॥ अ... भिनवर्धदा =१=

=१= मम विरहेण दह्यमाने या सर्वा... शातैव आशयात् =१=

=१= नलिनीजातेत्याशयात्। अथवा मा... सामान्यां का या। परासक्तो ज्ञातेत्याशयात् =१=

=२= द्रुहिणोपि ब्रह्मापि चतुर्णां माननानां भावात् सत्वात् चतुर्दिक्षु वैमुखं न दर्शयति ।=२=
=४= मैनाकपक्षे स्वस्थानात् स्वर्ग[redacted]स्थानान्मतः ॥=४=
=३= द्वितीयां नायिकां पक्षेतिपि ।=३=
नैवं२ =२= त्वदेकचित्त एवेत्यर्थः ॥=२= =१= मुखचातुर्यादिव ।=१०=

गोव ७३

गृहिणीति प्रलपन्नचिरागतः सखि पतिः पतितः ॥३६॥ सेखि चतुराननमावाद्वैमु
खं कोपि दर्शयति ॥ अयमेकहस्य एव द्रुहिणइव प्रियतमस्तदपि ॥३७॥ सत्यं मधु
रो नियतं वक्रोन्नतं कलामयो दयितः ॥ स तु वेदन द्वितीयामकलंकः प्रतिपदिंदु
रिव ॥३८॥ स्वस्थानादपि विचलति विनिमज्जति नीचमपि मज्जतो ॥ निजपक्षरक्ष
णमनास्तु जनो मैनाकशैल इव ॥३९॥ संरुणं वाष्पजलं सखि मृदग्रामुपर ज्यांजने
नकलये नो ॥ दयितः पश्यंतु पल्लवलपं कोस्थिततरलराफररुचि ॥४०॥ सा पांडुदु

राम ७३

=१= एनां दृष्टिं क लय आदर्शे पश्य तदनंतरं दयितः पश्यंतु तथा चरीघ्रमेव अंजनमात्रं दत्वा व्रज । अलमत्यालंकरणविलंबेनेति भावः ।=१=
=३= निजपक्षरक्षणार्थमयत्नं पकरोतीत्यर्थः ।=३=

73

=२= विष्वक् समंजनीया. रंजनीया। अथवा. विष्वैः सर्वैः एवगंजनीया. परिहरणीया।=२=
=३= रक्षणार्थं यद्दीक्षणं. न तु सौंदर्यात् अनुरागेण. तन्मात्रोपभोग्यासि। हठात् मात्रेलोचनरहितवद्दूत्यपर्थः॥=३=
=३= ममेव हृदयज्ञया।=३=
=३= गेवा =३= =२= कृपणस्य.।=२= =२= वृद्धस्य।=२=

र्वलांगी नयसि त्वं यज्ञयातित त्रैवा॥ कठिनी वकैतवबिदो हस्तग्रहमात्रसाध्यातो॥४॥
सखि विष्वगंजनीया लक्ष्मी रिव केमलमुखि कंदर्पस्य॥ त्वं प्रवयसोऽस्य रंहोवी
क्षणमात्रोपयोग्यासि॥४२॥ हे दयिज्ञया गैवाहो विसदृशामिव किमपि रूजितं सखि =३= नकरापि गुरु
॥ यत्कलह भिन्नतल्पा भयकपटादेति मां सुतनुः॥४३॥ हरति हृदयं शलाका निहितो =३= एवं चिरनिवद
=२= अंजनरेखाः= जनतंतु रेषसखि मुग्धो॥ लोचनवाणमुचांते भ्रूधनुषा किंणाङ्कवोल्लिखितः॥४४॥ ह =३= नीयं।=३=
सखि चरणप्रहारे तल्पादपसारितो भुवि स्वापिषि॥ नासहृत्रोऽपि रूनेप्रियहृदया श्रि

=१= निद्रयाकिं जल्पसि ग्लानि तस्याः वदनं अथवा किमयं प्रलपतीति संकोचेन स्वबदनं मेवं सख्याः परवते। =१=
=२= तस्याः स्वप्नेपि तवैव ध्यानमित्यर्थः। =२=
=२= प्रतिक्षणं विहिता आर्द्रत्वं येन प्रतिक्षणं विहिता तस्या नवीनदूतियावत् =२=
=३= वापीकूपतडागादेस्तीरमर्यादा पाषाणादिनिर्बद्धतया कठिना भवति। प्रतिक्षणे विहिता वृत्तिः वारंवारमार्द्रत्वा बटसं
=३= एकैकनिर्बिदारयतीति यो

तया त्वं निः सरसि॥४५॥ हसति सपत्नीश्वश्रूरोदिति वदनं च पिदधते सख्यः॥ स्वप्ना
यितेन न तस्यां सुभग त्वन्नाम जल्पंत्यां॥४६॥ हृदयं मम प्रतिक्षणविहिता वृत्तिः सखे
प्रियालोकः॥ प्रेवल्लो विदारयिष्यति जलकलशांतीरवेलेव॥४७॥ हंत विरहः समंता
ज्वलयति दुर्वारतीव्रसंवेगः॥ तपनस्तप्तनशिलामिव पुनर्नमोमां भस्मतां नयति॥४८॥ हृ
त्वा तरिनितरंगैर्भ्रमितः श्वक्रेषु नायिकाये निहितः॥ फूलदलवल्कलरहित स्त्वयां त
स्थितेन तस्य के [illegible] हतकांचिव [illegible] वंधान्तव जघनोदपरभोगभुक्तायाः॥ सक्तसति

=३= कैनापि वारयितुं न शक्यते त्वं तु वारयिष्यसि एवेति कथनता त्पर्यं =३=

योगेयपाजल्प =२= त्यर्थः॥ =२=

गीत
७४

सम
७४

=२=प्रपसारितः दूरीकृतः त्वं यद् मज्वरेणो उपधाय सुप्त एवासि तुष्यतु दुर्जनन्यायेनेति तदपि ज्ञातमित्यर्थः ॥=२=
=५= शार्दूलवि[illegible]क्रीडितादिवृत्तौ ॥ अथवा पूर्वैः अन्यैः नाशितचरित्रां ॥=५=

=२= यथा स्यान्नमिति शेषः ॥=२=

=१= दयित चापल्येनैव न तु मम दोषेण ॥=१=
=२= दयितदुर्नयेन यस्तापस्तस्य त्वत्त एव प्रशमोपचारः प्रासादः ॥=२=

रोमराजी[illegible]न[illegible]मो[illegible]रल लेखेव ॥ ५० ॥ स्त्रीणस्य दयितदुर्नयतापप्रशमोपचा
रमासाद्य ॥ अंगान्यानयति शनैः प्रेम्णः शेषोऽज्वरस्येव ॥ ५१ ॥ त्वां तमपसारितो यज्वर
णेत्वमुपधाय सुप्त एवासि ॥ उद्घाटयसि किमरे निश्वासैः पुलकयन्मुग्धे ॥ ५२ ॥ सुद्रो
द्रवस्य कटुतां प्रकटयतो दधच्च मदमुच्चैः ॥ मधुनो घमपूरुषस्य च गरिमा लघिमा च
भेदाय ॥ ५३ ॥ पूर्वैर्विभिन्नवृत्तां गुणाढ्यभवभूतिबाणरघुकारैः ॥ वाग्देवीं भजतो मम
संतः पश्यंतु को दोषः ॥ ५४ ॥ सत्पात्रोपनयोचितसप्रतिबिंबिताऽभिनववस्तु ॥ कस्य न जन

=१= मयापि पूर्वैः[illegible] मेवरीतिः कृतेति न कोपि दोषः ॥ अथवा परस्त्रियापश्यत[illegible] नष्टचरित्रा [illegible] सामान्यदोष एवेति ध्वनिः ॥=१=
=१= सत्पात्रोपनयोचितो यः शाह्व[illegible] तत्प्रतिबिंबित स्फुटीभूतं अभिनव वस्तु व्यंग्यादि चमत्कारार्थो यस्मिन् तत् ॥=१=

गोव॰
७५

75

=२=मुख्याध्वनिर्द्वितीया॰ वस्तुतस्तु आद्वितीयैव ।=२=

यतिहर्षं सत्काव्यं मधुरवचनं च ॥ ५५ ॥ सत्सूत्रसंविधानं सदलंकारं सुवृत्तमपि
द्रं ॥ को धारयति न कंठे॰ सत्काव्यं हाररचनं च ॥ ५६ ॥ एकाध्वनिर्द्वितीया त्रिभुवनसा
रास्फुरयोक्ति सा चातुर्या ॥ पंचेषुहिता षड्गुसमरानं श्रवणस्य शप्तसती ॥ ५७ ॥ कविसम
रसिंहनादः स्वरानुवादः सुधैकसंवादः ॥ विद्वद्द्विनोदकंदः संदर्भोऽयं मया सृष्टः ॥ ५८ ॥ उ
दयनबलभद्राभ्यां सप्तशती शिष्यसोदराभ्यां मे ॥ द्यौरिव रविचंद्राभ्यां प्रकाशिता नि
र्मलीकृत्या ॥ ५९ ॥ विचरन्नवामनली लो वामनइव कविपदं लिप्सुः ॥ व्यरूताऽऽर्यास

=१=पूर्वापदं=१=

राम
७५

गो॰स॰ मध्यानीमेनं गोवर्द्धनाचार्यः ७५। इति श्रीगोवर्द्धनाचार्यकृतार्यास
मप्तशती संपूर्णाम्

७६